

TANULMÁNYOK

DOMBRÁDY LÓRÁND

AKIRŐL NEM BESZÉLÜNK: WERTH HENRIK

II. rész

III.

Újabb ellentétre adott okot Teleki és Werth között a magyar–jugoszláv viszony megítélése. A balkáni stabilitás érdekében Jugoszlávia felé nyitó és a barátsági szerződés előkészítésén fáradozó Teleki éles ellenzőre talált a magyar vezérkar főnökeiben, aki nem hitt a jugoszláv–magyar közeledés őszinteségében. Ezen az sem változtatott, ha ez Hitler jóváhagyásával történik. A szerbek iránti ellenszenvét, melyet szerb impérium alá került szülőföldje visszaszerzésének vágya is motiválhatott, még arra az esetre sem volt hajlandó felülvizsgálni, ha Jugoszlávia csatlakozik a tengelyhez. Valószínűnek tartotta, hogy az brit befolyásra ellenáll a német politikai nyomásnak és nem csatlakozik, ami felveti a balkáni helyzet gyors és radikális tisztázását. Ebben az esetben a honvédség bekapcsolódása elkerülhetetlen. Sajátos magyar szerep a közreműködés a térség nyugalmának és stabilitásának biztosításában. Erősítették meggyőződésében Homloknek a jugoszláv–német viszony alakulásának bizonytalanságára utaló jelentései: amennyiben Jugoszlávia a maga izolált helyzetében nem csatlakoznék, és a Balkán átrendezése során a reá nehezedő nyomásnak nem enged, sőt katonai ellenállást fejt ki, rá is sor kerül. Ebben az esetben pedig a honvédség bekapcsolódása is lehetővé válik, ami „nem kompromisszumot, hanem teljes megoldást jelent”. Ez – javasolta Homlok – „bármikor, de azonnal menetkész egyes honvédségi alakulatok készenlétben tartását tenné szükségessé, miután azok nélkül a lekésés valószínűsége áll fenn, ismervén a tengelyhatalmak, különösen pedig a Német Birodalom gyorsított eljárását”.²⁰⁷

Fenntartásainak a szerződés létrejötte után is hangot adott. Nem értett egyet az örök barátság kitételével, valamint a területi engedmények iránti igény feladásával, ami a szerbekkel szembeni revízióról való lemondással egyenlő. Ez utóbbi a többi kisantant állam esetében nem jöhetett szóba. A miniszterelnök sikerről beszél, és a szerződéstől a balkáni feszültség csökkentését, a szomszédban fenyegető háborús veszély megszűntét várja. Közben a német–jugoszláv viszony alakulása bizonytalan, ami könnyen olyan helyzethez vezethet, amikor katonai fellépésünk elkerülhetetlenné válik. Ez a szerződéstől akadályoztatva bonyodalmakhoz fog vezetni. Teleki az Országgyűlés Külügyi Bizottsága januári ülésén szembeszállt a revíziót a szerződéstől féltőkkel. A jugoszlávokkal szemben nem mondtunk le revíziós igényeinkről, azonban azok érvényesítése új módon, „valóban békés és baráti úton kell, hogy történjék”. A szerződés megkötése Európa békéje és a tengely Európa rendezésére irányuló törekvései szempontjából egyaránt fontos volt, hogy

²⁰⁷ DIMK V. k. 672. o.

Európának ez a része meg legyen kímélve a katasztrófától. Figyelmeztette a heveskedőket és kardcsörtetőket: „úgy emelkedjünk tovább is, hogy ne veszítsük el a szuszt, ne feszítsük túl a húrt, és jobban gondoljunk a jövőre, mint a jelenre; fokról fokra óvatosan, okosan és tartósan építsük újra az országot.”²⁰⁸

Élénken foglalkoztatta a vezérkart a 12. német hadsereg hadosztályainak átszállítása Romániába. Ez nagy megterhelést jelentett a magyar vasútnak, és nem kis gondot a zökkenőmentes lebonyolítását a vezérkar, illetve HM részéről irányító tiszteknek. A felvonulás célját megfejtendő több ismeretlenes feladvány magyarázatával a német hadsereg és diplomácia egyaránt adós maradt, mereven ellenállt minden kísérletnek, hogy színvallásra bírják. Werth egy szovjet–német konfliktus előkészületének tartotta a felvonulást. A német és magyar sajtóban, de a vezérkarnak a helyzetről adott összefoglalóiban is teret nyert megállapításokkal szemben, miszerint a szovjet kormány változatlanul kitart a semlegesség mellett, ennek megfelelően távol tartja magát minden háborús bonyodalomtól, és Németországgal politikai és gazdasági együttműködésre törekszik, Werth figyelmét nem kerülték el Hitlernek a Szovjetunióval kapcsolatos baráti megnyilvánulásai mellett a bolsevizmus eltörlését kilátásba helyező kirohanásai sem. Vélekedésében erősítette a Wehrmacht Lengyelországban tapasztalt felvonulása is. A romániai jelenlét közvetlenül a Balkán felé történő szovjet előretörés megakadályozására is szolgálhat. Amint Antonescu legutóbbi januári látogatása is bizonyossá teszi, a németek az általuk favorizált román hadsereget szovjetellenes terveik integráns részének tekintik. Hitler bizonyára tájékoztatta Antonescut szándékai felől. Ez a felénk barátságtalan megnyilvánulás, amit ezúttal is kénytelen volt ad acta tenni, fokozta a szövetségessel szembeni bosszúságát. Ennek kívánt hangot adni a januári vezérkari tájékoztató elemzése Románia helyzetéről: „Románia külpolitikai tekintetben teljesen a tengely befolyása alá került, olyannyira, hogy a kormány ma már csak látszólag független. Az ország német megszállás alatt lévőknek tekinthető, és szerepe, mint független európai politikai tényező, legalábbis egyelőre megszűnt.”²⁰⁹

Werth reménykedett, hogy talán a német vezérkariaktól mégiscsak megtudhat valamit, hiszen korábban már elejtettek megjegyzéseket Hitler szovjetellenes terveiről. Most zárkózottabbaknak bizonyultak, semmit sem tudtak mondani felvonulásuk céljáról. Werth azonban nem adta fel a reményt. Nagy várakozással tekintett Bartha januári berlini látogatása elé. Célja ugyan a német illetékesek jóindulatának elnyerése volt a honvédség fegyverkezése hathatósabb támogatásához, a négyszemközti magánbeszélgetések során azonban adódhatnak alkalomak bizalmas információk gyűjtésére.

A berlini találkozón Hitler szokása szerint lehengette szóhoz sem jutó vendégét. Elsősorban Angliáról beszélt, amit kíméletlenül meg fog törni. A Balkánnal kapcsolatosan csak az ottani nyugalom fenntartásáról szólt, ami a tengelynek érdeke. A szovjettel kapcsolatosan elmondta, hogy a megkötött szerződések megfelelően funkcionálnak. Sztálinnal a viszonya jó. Ettől függetlenül tisztában van a kommunizmus és pánszlávizmus veszélyeivel, ami a Balkánt is fenyegeti. Ezért megfelelő katonai erőket tolt el a birodalom keleti határaitra, valamint Romániába. Ezzel elejét kívánja venni esetleges szovjet elképzeléseknek. A román olaj biztosítás döntő fontosságú a tengely számára.²¹⁰

Magyarország erősítse hadseregét és a Kárpátok védvonalát. Egy erős magyar hadsereg Jugoszlávia felé is megnyugtató lehet. Ezzel szemben sajnálatos módon el kell

²⁰⁸ DIMK V. k. 849. o.

²⁰⁹ HL Eln. Vkf. I. 1941/4181.

²¹⁰ DIMK V. k. 850. o. (564. sz.)

zárkózni a magyar hadiipari termelés nagyobb mérvű támogatása elől. Most minden eszköz a Wehrmacht erősítéséhez szükséges. Talán néhány hónap múlva lehetséges lesz a magyar kérések fokozottabb teljesítése. Hogy valami biztatót is mondjon vendégének, megjegyezte, hogy a háborút követő rendezés során Magyarország számára előnyök is elképzelhetők.²¹¹

Bartha aligha lepődött meg, hogy Ribbentrop csak Hitlert visszahangozta találkozásuk során, azonban a meglátogatott Keiteltől, Haldertől és más, a Wehrmacht vezetésében jeleskedő katonáktól több saját véleményt, információt remélt. Bizonyos azonban, hogy négy szemközti beszélgetések során sejtették a német vezérkar nem hivatalos elképzeléseit a magyar csapatoknak a szovjet elleni hadműveletekbe történő bekapcsolásáról, illetve Kárpátaljának a felvonulás során történő igénybe vételéről. Bartha nem tudhatta, hogy Halder ezt a Barbarossával kapcsolatos vezérkari megbeszélésen már felvetette, azonban Hitler mereven elzárkózott, s kijelentette, hogy Magyarországot és a többi érintett országot – Románia kivételével, melynek a hadműveletekben való részvétele létfontosságú – csak az utolsó pillanatban szabad tájékoztatni a készülődő hadjáratról.²¹²

Bartha beszámolója a hiányos tájékoztatás ellenére is megerősítette a vezérkar főnökét, hogy kétségkívül a Szovjetunió elleni felvonulásról van szó. Románia megtámadása és a Balkánra történő betörés nem lehet a szovjet vezetés tervei között. A szovjet határon gyülekező német hadosztályokkal szemközt nem kísérik meg azt, amit az elmúlt év során sikert ígérő körülmények között elmulasztottak. Nagyobb probléma, hogy ezt a háborút a Wehrmacht román csapatokkal közösen fogja vívni. A megbízhatatlan Románia előnyhöz jut velünk szemben. Ez a lehetőség – mint láttuk – nem kapott helyet Werthnek a jövőről alkotott elképzelései között.

A szovjet–német konfliktusról sokasodtak a kiszivárogtatott hírek. Egyre magasabb körök, jól értesült német politikai és katonai tényezők nyilvánultak meg már-már hivatalos érvennyel. Február végén a müncheni magyar konzul egy vezérkari tisztre hivatkozva jelentette, „nincs kizárva a szovjet elleni háború kitörése. Jelenleg 150 német divízió vesztegel foglalkozás nélkül hosszú hónapok óta, ami a légénység elzúllásának veszélyét rejti magában, foglalkoztatásuk célszerűbb módon nem is történhetnék, mint velük a Szovjetunió olaj-, fém- és mezőgazdasági dűsgazdag rezervóirjait könnyűszerrel elfoglalni. Így aztán az összes szükséges nyersanyagok birtokában, Németország invázió nélkül is nekiláthatna Anglia lassú kiéheztetéséhez.”²¹³ Az informátora közölte a konzulnal, hogy mindössze a birtokában levő részletadatokra támaszkodva jutott erre a következtetésre, nincs betekintése a hadvezetőség terveibe.

Jelentkezett Sztójay is, aki Homlokkal egyetértésben nem tartotta kizártnak, hogy amennyiben mégsem kerülne sor az angliai partraszállásra, úgy „előtérbe fog lépni Szovjet-Oroszország likvidálása, azaz a Keletnek Németország további ellátása szempontjából való megszervezése”.²¹⁴

Homlok szorgalmasan gyűjtötte Werth számára a híreket. A támadás ténye február végére már bizonyossá vált előtte. Csak a részletek és az időpont várt további felderítésre, miként az is, Hitler miért nem számít a magyar katonai részvételre.

²¹¹ Nagybacsoni Nagy: i. m. 59. o.

²¹² Halder: i. m. I. k. 299. o.

²¹³ DIMK V. k. 882. o. (587. sz.)

²¹⁴ DIMK V. k. 890. o.

Az információkat Werth így is elégségesnek tartotta ahhoz, hogy egy Budapesten tartott harcászati megbeszélésen a részt vevő tábornokok és vezérkari tisztek tudomására hozza: „Vegyék az urak nagyon komolyan az itt hallottakat, bizalmasan közölhetem, hogy rövid időn belül sor kerül egy német–oroszháborúra, amelyben nekünk is kötelességünk részt venni.”²¹⁵ A távolmaradás megengedhetetlen következményekkel járhat a győzelem utáni osztozkodás során. Werth annyit fűzött még ehhez, hogy egyelőre nincs más teendő, mint erősíteni a honvédséget, és a német kívánságnak megfelelően tovább erősíteni a szovjet határon lévő erődítéseket. Ő az elmúlt őszön a munkálatokat meg szemlélte, melyek november 1-jéig már olyan készültségi fokot értek el, hogy azokat a tél idejére fel lehetett függeszteni.²¹⁶

Ez a magas szintű plénum előtti bizalmas megnyilatkozás, a hallottaknak, mint a honvédség előtt álló feladatok megfontolására való felszólítás, újabb merész, kormányzati tényezőkkel össze nem hangolt lépés volt. A vezérkar főnöke veszélyesnek tartotta a románok háborús részvételének kihatását. Mellőzésünk okát csak részben tudta be stratégiai indítatásúnak. Legalább annyira Hitler gesztusának, hogy a román antirevizionista törekvések meglovagolásával vegye rá Antonescut a nagyarányú román hadba lépésre. Meg volt győződve, hogy a számunkra fenyegető helyzet kialakulása a magyar politika folyamatosan megnyilvánuló kétértelműségével is magyarázható, ami kihívta az egyre bizalmatlanabb Hitler ellenérzéseit. Ezen csak oly módon lehet változtatni, ha – mint ezt már többször ajánlotta a kormányzónak –, szövetségesként felajánlkozunk a bolsevizmus elleni harcra. A kormány meggyőzésével is határozott lépéseket kell tenni, hogy Hitlernek a várhatóan felértékelődő románokkal szembeni gesztusait kivédjük, revíziós politikánk ne szenvedjen helyrehozhatatlan károkat. Ne várjuk meg míg hívnak! Werth a háború alakulásáról ekkor meggyőződéssel vallott, később tragikus tévedésnek bizonyuló elképzelése alapján kijelentette az egybegyűltek előtt, hogy a német hadsereg rövid villámháborúban végez a nála szervezettségben, felszerelésben, harci morálban gyengébb szovjet hadsereggel, melynek hatására az ingatag bolsevik rendszer összeomlik. A Szovjetunió iránti ellenszenvétől vezetettve félreismerte a rendszer szilárdságát, ami az élő erőben és technikában megmutatkozó, általa jól ismert erőviszonyok, a szétterülő hatalmas tér, a kimeríthetetlen erőforrások szerepének ily mérvű lebecsüléséhez vezette. A már súlyos csapásokat szenvedett, bár még le nem győzött Nagy-Britannia nem lesz képes Németországot kétfrontos háborúra kényszeríteni. A győztes és oroszországi anyagi források birtokában megerősödő Németország erejét tapasztalva, a jövőben is aligha fogja azt akár amerikai segítséggel is megkísérelni. Az első világháború elvesztésének fő tényezője, a kétfrontos háború így kiküszöbölhető lesz. Az adott körülmények között számunkra nem a háborús részvételünk, de távol maradásunk rejt magában veszélyeket. A Németország diktálta békeszerződés során rosszul járhatunk.

Hiba és félrevezető lenne annak feltételezése, hogy Werth egyedül volt nézeteivel, a katonai és politikai elit körében számosan voltak, akik részben vagy egészben egyetértettek vele. A Szovjetuniótól és kommunizmustól szorongó magyar társadalomban a legkülönbözőbb öngerjesztett hiedelmek keletkeztek a szovjet legyőzéséről, melyek alkalmasak voltak a félelmek oldására.

Teleki sem zárta ki egy német–szovjet háború lehetőségét, ettől azonban a küzdő felek kölcsönös meggyengülését remélte, aminek nevető harmadikként Nagy-Britannia

²¹⁵ Kádár: i. m. 360. o.

²¹⁶ HL Eln. Vkf. I. 1941/4784.

lesz a haszonélvezője. A konfliktustól való legteljesebb távol maradáستól az ország majdani kedvező megítélését várta. Március 3-án a londoni és washingtoni magyar követnek küldött bizalmas feljegyzésében fejtette ki kormánya szándékát: „A magyar kormánynak fő feladata ebben az európai háborúban az, hogy Magyarország katonai, anyagi és népi erejét a háború végéig konzerválja. Minden áron távol kell maradni a konfliktusban való résztvételtől. A háború kimenetele kétséges. De minden eshetőségben Magyarországnak fontosabb, hogy megtépatatlanul álljon ott az európai konfliktus befejeződésének periódusában. Nagyon könnyen megtörténhetik, különösen Németország esetleges vereségének esetén, hogy a háború végén, akár Európának ebben a keleti részében kaotikus állapotok állnak be, amelyek legnagyobb veszéllyel azon államokra fognak jární, amelyek védtelenek, amelyek anyagi eszközeiket és hadseregüket a konfliktus befejeződése előtt feláldozzák.”²¹⁷ E politika sikerének sarkpontjának tartotta Teleki, hogy Jugoszlávia mindenképpen maradjon távol a balkáni konfliktustól, aminek útja a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozása. E nélkül aligha kerülheti el a német támadást.

A miniszterelnök reményei már a jugoszláv csatlakozás aláírásának másnapján porba omlottak. A belgrádi puccs felbőszítette Hitlert, s azonnali cselekvésre indította. Terve végrehajtásához szükség volt a magyar szövetségesre is. Sztójay március 27-én Hitler megbízásával azonnal Budapestre repült Horthyhoz. A kormányzó Teleki és Bárdossy jelenlétében fogadta a magyar követet. Örömmel nyugtázta Hitler üzenetét. A társaságában lévő urak kevésbé lelkesedtek. Hitler kilátásba helyezte a magyar területi követelések teljesítését, mégpedig addig a határig, melyet Öfóméltósága maga szab meg. A kormányzóra bízta, hogy tesz-e megfelelő katonai intézkedéseket, de ennek ügyében a német hadvezetés valószínűleg 24 órán belül érintkezésbe fog lépni a magyar hadvezetőséggel.²¹⁸

Másnap délelött megbeszélésre került sor a Hitlernek adandó válaszról. A résztvevők ugyanazok, a katonai vonatkozásokra tekintettel Barthával és Werthtel kiegészülve. A helyzet drámai volt, ha az érintettek óvakodtak is, hogy ennek bármilyen jelét adják. Miközben Teleki az örökbarátságí szerződésbe kapaszkodva megpróbálta menteni a menthetőt, a jugoszlávokkal szembeni prognosztizációja beigazolódásától megittasult Werth utasításra várt a katonai előkészületek megtételére. Biztos volt benne, hogy a területi ígéretektől felbuzdult kormányzó nem fog szembe helyezkedni Hitler óhajával.

Teleki a nemrég megkötött és ratifikált szerződés megszegése ódiúmának, a háborúba sodródás veszélyének felvetésével, valamint a honvédség erőinek a szovjet és román veszély indokolta megórzésének szükségességével érvelt, és igyekezett visszatartani Horthyt a fenntartás nélküli együttműködés azonnali kinyilvánításától. Igyekezete legfeljebb a válasz megfogalmazásának visszafogottságában érezttette hatását a két, cselekvésre kész katonától támogatott kormányzóval szemben. Végül úgy döntöttek, hogy a háromhatalmi egyezményre való tekintettel engedélyezik a német csapatok átvonulását és magyar légi bázisok használatát. Kinyilvánítják továbbá a Jugoszlávia elleni katonai akcióban való magyar katonai részvétel iránti hajlandóságot, annak feltételeit rövidesen meghatározzák és döntésre az LHT elé terjesztik. Erről a birodalmi kormányt tájékoztatni fogják.²¹⁹

Sztójay a minisztertanács délutáni ülését meg sem várva Berlinbe repült és átadta Hitlernek a kormányzó válaszát. Biztosította a Führert a magyar nemzet szilárd elha-

²¹⁷ DIMK V. k. 893. o. (594. sz.)

²¹⁸ *Szent-Iványi*: i. m. 543. o.

²¹⁹ *Macartney*: i. m. I. k. 475. o.

tározásáról, hogy „ugyanazt a politikai vonalat követi és változtathatatlan hűséggel áll, erejéhez képest, a Német Birodalom mellett”.²²⁰ Őszinte meglepődéssel tölti el, hogy a Wehrmacht főparancsnoksága felveszi a kapcsolatot a magyar hadseregvezetéssel. Sztójay szükségesnek találta megjegyezni, hogy a jugoszláv események mögött a szovjet-orsz befolyást véli felfedezni, valamint felhívni a figyelmet a román államvezetés mindig ellenséges érzelmeire is.²²¹

Azzal, hogy a két vezérkar közös előkészületei zöld utat kaptak, visszafordíthatatlan folyamat indult meg. Hitler számított a magyar támogatásra. Az üzenet tartalma berlini politikai és katonai körökben hamar elterjedt, s miniszterek és tábornokok feltűnő meglepődöttséggel és örömmel hangsúlyozták, hogy „ezek után végre helyreállt Németország és Magyarország között a régi, sorsközösségen alapuló baráti viszony, valamint a régi fegyverbarátság”.²²²

A március 28-án délután megtartott minisztertanácson Bárdossy vázolta a kialakult helyzetet. Javaslatára a kormány arra az álláspontra helyezkedett, hogy a magyar katonai akcióra lehetőleg mérsékelt erővel csak akkor kerülhet sor, ha a horvátok kikiáltják függetlenségüket, és Jugoszlávia, mint államalakulat megszűnik létezni; ha atrocitások következtében Délvidéken a magyarság helyzete tarthatatlanná válik, illetve vákuum támad. Leszögezték, hogy csak a Duna–Tisza közti területről lehet szó. A német csapatok átvonulásához hozzájárulásukat adták.²²³ Bárdossy és Werth értelmezése szerint már ekkor kimondatott, hogy a „Jugoszlávia elleni magyar katonai akció befejezett ténynek tekintendő, és ennek az elhatározásnak a szilárdságát semmiféle állítólagos ingadozás nem tette később kétségessé”, holott, jegyezte fel későbbiekben Szent-Iványi, a minisztertanács ilyen döntést nem hozott. Ezzel szemben Werthtel és Bárdossyval kell egyet értelnünk, hogy a minisztertanács azzal is döntött, amikor kimondta, mely esetekben kerülhet sor magyar katonai beavatkozásra. Hogy a felsoroltak rövidesen be fognak következni, nem lehetett kétséges. Senki sem volt a jelenlévők közül, aki a jugoszláv hadsereg sikeres ellenállásával és Jugoszlávia fennmaradásával számolt. A megszületett döntés indította Teleki miniszterelnököt, hogy azonnali lemondásával álljon elő, amitől csak Keresztes-Fischer és más miniszterek kérésére volt hajlandó eltekinteni.

Miközben a magyar minisztertanács katonai akciónk feltételeiről tanácskozott, Berlinben Paulus altábornagyot, az OKW főszállásmesterét utasították, hogy azonnal utazzon Budapestre. Tájékoztassa a magyar vezérkart a magyar csapatokkal szembeni kívánalmakról, s egyezzen meg a szükséges előkészületek azonnali megkezdéséről.²²⁴

Paulus útját megszakítva, március 29-én Bécsben megbeszélést folytatott List és Weichs tábornokokkal, a Jugoszlávia ellen felvonuló 12. és 2. német hadseregek parancsnokaival. Tájékoztatta őket budapesti útjának céljáról. Március 30-án érkezett Budapestre. Werth László Dezső tábornoknak, a vezérkar hadművelleti osztálya vezetőjének a társaságában a miniszterelnök és a külügyminiszter tudta nélkül, de – mint Erdmannsdorff jelentette Berlinbe – bizonyosan a kormányzó bízkó felhatalmazásával, azonnal megkezdte vele a tárgyalásokat. Megállapodtak, hogy a honvédség részt vesz a Jugoszlávia elleni hadművelletben. Ennek során a magyar hadvezetőség alárendeli magát

²²⁰ Horthy Miklós titkos iratai. i. m. 290. o. és *Nagybacsoni Nagy*: i. m. 61. o.

²²¹ Uo.

²²² *Szent-Iványi*: i. m. 545. o.

²²³ *Szent-Iványi*: i. m. 546. o.

²²⁴ *Halder*: i. m. II. k. 331. o.

az OKW irányításának. Rögzítették a mozgósítandó seregtestek számát és időpontját, a csapatok működési területét, valamint a német parancsnokságokkal való együttműködés módozatait. Megbeszélték továbbá a Dél-Dunántúlon csoportosuló, illetve a Bánát felé az országon átvonuló német csapatok átvonulásával kapcsolatos feladatokat. Paulus kérte, hogy Werth a mozgósítási előkészületeket úgy hajtsa végre, hogy a magyar csapatok már akcióképesek legyenek, amikor a német hadsereg körülbelül egy hét múlva megkezdí a hadműveleteket. A tárgyalás közben érkezett a hír, hogy Hitler úgy döntött: délen (Bulgáriából) List tábornok 12. hadserege április 5-én, míg Weichs 2. hadseregének csapatai április 12-én lépnek harcba.²²⁵ Ennek megfelelően a magyar akció kezdetét jó lenne a 12-i időponthoz kapcsolni. Werth feleslegesnek tartotta felhívni Paulus figyelmét, hogy a magyar minisztertanács egy nappal előbb már feltételekhez kötötte a magyar csapatok beavatkozását. Ez csak szükségtelen alkudozásokhoz vezetne, ami rossz fényt vetne a honvédségre. Az események alakulása majd meghozza a megoldást. Paulus végül közölte Werthtel, hogy a jobb együttműködés érdekében Himer vezérőrnagy vezetésével a közeli napokban német összekötő törzs érkezik Budapestre. Paulus a tárgyalások után még Horthyhoz ment tisztelő látogatásra. Tájékoztatta a megbeszélés eredményéről. Innen a pályaudvarra hajtatott és sietve elutazott Budapestről.²²⁶

Werth elemében volt. Megnyílt az út az együttműködés előtt. Itt az alkalom érdemek szerzésére és a szövetségi hűség kinyilvánítására. A honvédség részt vehet Jugoszlávia legyőzésében, s az elcsatolt területek visszaszerzésén túl, a szerbek féken tartásával hozzájárulhat a balkáni új rend létrehozásához és fenntartásához is. Werth fejében még az is megfordulhatott, hogy a közös hadviselés tapasztalatai megváltoztathatják Hitlernek a keleti hadjáratban való részvételünkről alkotott véleményét is.

A kormányfőt utólag fogja tájékoztatni a tudta és beleegyezése nélkül, a kormány határozata ellenében vállalt kötelezettségről. Kellemetlen lesz, mikor Teleki fejére zúdítja felháborodását, azonban a szorult helyzetre fog hivatkozni. Előre nem tudhatta Paulus látogatásának konkrét célját, milyen kérésekkel fog előállni. Ő pedig azonnali választ kért. A helyzet kínos voltát enyhíti, hogy a kormányzó tudtával tárgyalt. Paulus őt is tájékoztatta az értekezlet lefolyásáról, a német kérésekről és megállapodásokról, s nem volt ellenvetése. A kormányhatározatok különben is csak addig lesznek érvényben, míg nem ütköznek a közös hadjárat érdekeivel.

Teleki reagálását nem ismerjük, mikor Werth az ügy sürgősségére való tekintettel még aznap, vasárnap, felkereste őt a hírrel, hogy a kormányzó tudtával és beleegyezésével tárgyalt Paulus altábornaggal, a német legfelső hadvezetőség megbízottjával, és vele a katonai együttműködésre vonatkozólag megállapodásra jutott. (A Telekit ért hatást illetően figyelemre méltó Erdmannsdorff megjegyzése, aki szerint ez a lépés nagymértékben járult hozzá lelki összeomlásához, ami három nappal későbbi tragédiájához vezetett.) A megállapodás értelmében Werth április 1-jével kérte a kormánytól az öt hadtest és a gyorshadtest mozgósítását. Erre „azért volt szükség, mert Paulus közölte velem, hogy ők a német hadműveletek időpontját VI. 12-ben állapították meg. Minthogy számításaink szerint a magyar haderőnek a hadműveletekre tekintetben vett részeit ennyi idő alatt mozgósítani és felvonultatni nem lehet, ezért a magyar hadműveletek kezdő időpontját IV. 15-én kellett tervbe vennünk. Ebből is nyilvánvaló, hogy ha már elhatároztuk a had-

²²⁵ Halder: i. m. II. k. 337. o.

²²⁶ Kéri Kálmán szíves közlése a szerzőnek.

műveletekben való részvételünket, az M elrendelése rendkívül sürgős volt.”²²⁷ Werth a megállapodásra hivatkozva kérte az M elrendelését. Nem tartotta szükségesnek szóba hozni, hogy arra azon esetben is szükség van, amennyiben a honvédség a kormány által meghatározott esetekben lép akcióba.

Teleki a Legfelső Honvédelmi Tanács azonnali összehívását kérte. Werth ezzel abban a reményben értett egyet, hogy Horthy támogatásával meggyőzheti az akadémikusokat, és zöld utat kap a mozgósításhoz.

Április 1-jén 17 órakor a kormányzó elnökletével a várpalotában került sor a Tanács ülésére. Bárdossy exponálta a 28-i minisztertanácson már előadott és eldöntött ügyet. Kérte a tanácsnak a beavatkozás feltételeivel kapcsolatos állásfoglalását. Hangsúlyozta, mindent meg kell tennünk idegen uralom alatt lévő véreink felszabadítása érdekében, azonban tartózkodnunk kell öncélú lépésektől. Amíg Jugoszlávia fennáll, a jugoszláv–magyar szerződés megköti kezünket. Jugoszlávia szétesése esetén véreink érdekeinek megtartalmazására indított katonai műveleteink a világ és a történelem előtt indokolhatók lennének, egy támadólagos fellépés azonban nem lenne igazolható. Szembehelyezkednék a politikai etikával és oly háborús bonyodalmakba keveredhetnénk, ami Magyarországnak nem érdeke. Ezért ha katonai lépésre kerül sor, az semmiképp se terjedjen ki másra, mint az elszakított területek pacifikálására és visszafoglalására. Különben egy brit–amerikai győzelem esetén Trianonnál is nehezebb helyzetbe kerülnénk.²²⁸

Teleki megerősítette külügyminiszterét, és kérte a tanácstól a korábbi minisztertanácsi döntés megerősítését, miszerint „a beavatkozást a horvátországi német előrehaladástól s ezáltal a jugoszláv állam szétbomlásától tesszük függővé, határozott időpont megjelölése nélkül, fenntartva teljes és azonnali akció szabadságunkat szerb támadás vagy provokálás esetére, amiben bent foglaltatik az elszakított részen élő magyarok üldözésének eshetősége is.”²²⁹

Werth hozzászólásában a Hitler levelére adott elvi kormányzói hozzájárulásból és az ebből eredő következményekből indult ki. Való igaz, hogy ez fellépésünk módjára, időpontjára és az erők nagyságára és alkalmazásának mérvére nem tartalmazott ígéretet. A német vezérkar azonban konkrét kérésekkel jelentkezett, s most sürget bennünket, amire választ kell adnunk. A külügyminiszter úr által előadott politikai célkitűzésekkel nem ért egyet, mert azokat nem lehet a háború katonai természetébe illeszteni. „Nem lehet azt kimondani, hogy csak az ezeréves határokig megyünk és tovább nem, mert az ellenséget meg kell támadni, és ha kell, a saját területén addig kell üldözni, míg meg nem semmisül. Csak teljes katonai győzelem után léphetnek előtérbe politikai szempontok szerint való megfontolások. Hibásnak tartaná, ha magyar területeket csak akkor szabadítanánk fel, ha Jugoszlávia esetleg az önálló Horvátország kiválása folytán, mint olyan megszűnne.”²³⁰ A lezajlott vezérkari tárgyalás és megállapodás után a német vezetésben nem váltana ki előnyös hatást katonai fellépésünket feltételekhez kötni. Mindezt a német hadsereg fellépésével egyidejű azonnali beavatkozást sürget, és korlátlan katonai célkitűzéssel, öt gyalog- és egy gyorshadtest mozgósításának és felvonultatásának elrendelését javasolja. Román vagy orosz fellépéstől nem kell tartani, mert egyrészt azokkal a németek sem számolnak, másrészt minél több erővel lépünk fel Jugoszlávia ellen, annál gyorsabban érünk el ott döntő sikert és fordulhatunk az új ellenség felé.

²²⁷ *Szent-Iványi*: i. m. 104. o.

²²⁸ Náray Antal visszaemlékezése 1945. (S. a. r. *Szakály Sándor*.) Budapest, 1988. 45. o.

²²⁹ *Szent-Iványi*: i. m. 106. o.

Bartha támogatta a vezérkar főnökét. Hozzászólásában azt a jótékony támogatást emelte ki, amit támogatásunk révén hadseregünk felszereléséhez kaphatunk.

A vitát követően, melyben Werth Barthán, a németek visszautasítása miatt óvatoskodó Hómanon és Reményi-Schnelleren kívül más nem tudhatott maga mellett, kénytelen volt tudomásul venni: a kormány korábbi döntése érvényben maradt.

A vita alatt végig szóltan kormányzó végül fenntartás nélkül megerősítette a kormány döntését, és elutasított minden inkorrektnek minősíthető korlátlan és korai katonai beavatkozást. Úgy látszik, Hitler revíziós ígéreteitől fellelkesülve elhamarkodottan bölintott rá a Paulus közvetítette német kívánságokra. Most megfontolásra készítette Telekinek a vita során megerősítést nyert figyelmeztetése a várható politikai következményekre. Csak arra utasította Werthet, hogy a miniszterelnökkel egyezzenek meg öt hadtest mozgósításának előkészítéséről, és erről neki tegyenek jelentést. A mozgósítás elrendelését magának tartotta fenn. A csapatok parancsnoklását saját hatáskörébe vonta, azok nem kerülhetnek az OKW főparancsnoksága alá. A szükséges magyar–német katonai tárgyalások bonyolítására kapott megbízással ebben a helyzetben pedig nem tud mit kezdeni.²³¹

Werth csalódott az elbizonytalanodott kormányzóban, aki ezúttal is elfogódott és megengedő volt Telekivel szemben. Nem merte tudtára adni, hogy a Paulusszal folytatott tárgyaláson vállaltak az azonnali mozgósítást követelik meg. Nem mer ennek megfelelő határozottsággal dönteni, holott tisztában van vele, a kilátásba helyezett mozgósítást nem sokáig lehet késleltetni. Időt húz, miközben máris késésben vannak. Nem lehet előtte sem kétséges, hogy az elkötelezett hangú levelét követően Paulusnak tett ígéreteket Hitler természetesen behajtja. A magyar részvétel arányait végül a magyar területről indított német hadművelet szükségletei fogják megszabni. Hitler számára éppen a hadjárat gyors befejezésének követelménye teszi szükségessé a honvédség közreműködését. Minden bizonnyal a hadba lépést ezért sem lehet majd a kormány által meghatározott feltételekhez kötni. Ezt és a korlátozott részvételt csak egy remélhetően gyors német győzelem teheti lehetővé. Az adott körülmények között csak a mozgósítás „előkészítése” nem kielégítő megoldás, várható, hogy az időhúzásnak ez a módja ki fogja váltani a német tiltakozást.

A vezérkar főnöke ilyen körülmények között nem látta teljesíthetőnek a reá váró feladatot. Akaratán kívül lehetetlen helyzetbe hozták. Felajánlotta lemondását. A kormányzó azonban erről hallani sem akart, türelemre intette és maradásra bírta. A Telekivel való ellentétre visszavezethető lemondásának híre azonban így is kiszivárgott és találgatásokra adott alkalmat hadseregen belül és kívül. A seregtestparancsnokok értetlenül álltak a mozgósítás elrendeléséről szállongó ellentmondásos hírek előtt. A vezérkar főnökének bizonytalansága eddig szokatlan volt előttük. Ez megengedhetetlen, a mozgósítás nyugodt és tervszerű végrehajtását szinte lehetlenné teszi, amit jó lenne elkerülni. Gyimesy Frigyes tábornok, a mozgósított 3. magyar hadsereg vezérkari főnöke, a délvideki hadműveletet követő jelentésében így írt erről: „A részleges mozgósítást közvetlenül megelőző napokban ellenőrizhetetlen hírek voltak forgalomban a kormányzat és a katonai vezetés között fennálló ellentétek, valamint külpolitikai állásfoglalásunk tekintetében. Miután ilyen hírverést a jövőbe sem lehet megakadályozni, hasznosnak vélem, ha az illetékes katonai központi tényezők a hadsereg- és hadtestparancsnokságokat (stb.), ha röviden is, bizalmasan tájékoztassák.”²³²

²³⁰ Náray: i. m. 48–49. o.

²³¹ Szent-Iványi: i. m. 106. o.

²³² HL Eln. Vkf. I. 1941/5161.

Április 2-a a várakozás jegyében tel el. Horthy mozgósítási parancsa késett. Minden bizonnyal Hitler felszólítására várt, amivel leszerelheti Teleki ellenállását. Közben a megegyezésnek megfelelően a Wehrmacht megkezdte az átvonulást. A XXXXVI. gépesített hadtest első alakulatai már megérkeztek Dél-Dunántúlra, a XXXXI. hadtest éle pedig Budapest felé közeledett. Az utóbbi hadtesttel együttműködésre kijelölt magyar csapatok még mozgósítva sem voltak.

Az elkerülhetetlen katonai együttműködés és az emiatt Londonból érkező diplomáciai fenyegetések között vergődő, a helyzetet egyre kilátástalanabbnak látó, megakadályozásában tehetetlen Teleki idegei összeroppantak, április 3-án hajnalban bekövetkezett a tragédia. A kormányzót megrendítette Teleki halála. Úgy érezte, holtában is tartozik neki azzal, hogy mintegy végakaratként tudtára adja Hitlernek a magyar fegyveres csatlakozás kormány által elhatározott feltételeit. Ugyanakkor egy várható és visszautasíthatatlan német ultimátum esetére megszabadult az elkerülhetetlen ütközéstől barátjával, akit a kormány élén szeretett volna megtartani.

Megnyílt az út a mozgósítási intézkedések előtt. Április 3-án már a Bárdossy László vezetésével összeült minisztertanács döntést hozott a IV., V. és gyorshadtest, továbbá a légvédelmi alakulatok és folyamórség mozgósításáról. A határvédelmi erőket már korábban riasztották. A mozgósítandó erők száma így is elmaradt a megkívánttól, mert a kormány megítélése szerint ezt még védelmi rendszabályként lehetett beállítani. A vezérkar főnöke a mozgósítás kezdetét április 4-én 0 órában jelölte meg.²³³

Paulus, aki várakozással kísérte figyelemmel a magyar eseményeket, április 3-án jelentette az OKW-nak Teleki halálát, aminek szerinte politikai okai vannak. Ugyanakkor elégedetlenségének adott kifejezést a magyar mozgósítás késése miatt. Paulus szerint úgy tűnik, Horthy nem az egész hadsereget, hanem csak a határvadász alakulatokat és a gyorshadtestet akarja mozgósítani. A magyar kormány rendkívül tartózkodó.²³⁴

A nap folyamán Paulus újabb értesülésekkel is szolgált feletteseinek Teleki haláláról. A Jugoszlávia elleni akcióban való részvétel heves véleménykülönbségeket eredményezett, ami felőrölte a beteg miniszterelnök erejét. A mozgósítás a mai napon a IV. és V. hadtestre is kiterjedt. Horthy kormányzó levelet küld a Führernek, amivel Bartha honvédelmi miniszter már útnak is indult.²³⁵

Az OKW vezetőiben felmerült a kérdés, Teleki öngyilkossága mennyiben zavarhatja meg a Wehrmacht magyarországi felkészülésének menetét. Hitler várakozó álláspontra helyezkedett. Bizott Horthyban. Kijelentette, hogy a korábbi elhatározással szemben a magyar csapatok nem kerülnek az OKW alárendeltségébe, hanem Horthynak lesznek alárendelve. A szkeptikus Halder ehhez csak annyit fűzött hozzá: „Kár!”²³⁶

Bartha április 4-én megérkezett Hitlerhez Horthy levelével. Teleki halála után ő maga is lelkiismereti válságban érzi magát – írta Hitlernek. A minisztertanács döntésével – ahol a vezérkar főnöke is jelen volt – egyetértve csak akkor tartja lehetségesnek a beavatkozást, ha a német csapatok támadása nyomán Jugoszlávia megszűnik létezni. A lelkiismereti konfliktus arra kényszeríti, hogy kérje a német főparancsnokságot: „határozza meg a csapatainkra vonatkozó feladatokat, lehetőleg oly módon, hogy azok mindenkor összeegyeztethetőek legyenek lelkiismeretünkkel.”²³⁷

²³³ A Wilhelmstrassc... 570. o. (383. sz.)

²³⁴ Halder: i. m. II. k. 343. o.

²³⁵ Uo. 344. o.

²³⁶ Uo. 342. o.

Bartha szóbeli kiegészítéssel is szolgált Hitlernek. A magyar beavatkozás akkor válna lehetségessé Jugoszláviával, ha casus belli konstatáltatnék. Ilyen lenne, ha a jugoszláv csapatok megtámadnák a német vagy magyar csapatokat, illetőleg, ha sikerülne ilyen támadást kiprovokálni, vagy ha például Zágráb proklamálná Horvátország elszakadását, s ezzel megszűnne Jugoszlávia és a barátsági szerződés érvényessége.²³⁸ Bartha minden-
esetre igyekezett megnyugtatni Hitlert, hogy három hadtest már mozgósítva van, s az együttműködési szándék változatlanul fennáll.²³⁹

Hitlernek szüksége volt a magyar közreműködésre, s el akart kerülni a felvonulásban bekövetkező bármilyen zavart, ezért megértőnek mutatkozott Horthy aggályaival szemben. Ami a casus bellit illeti, az már beállott, amikor a jugoszlávok megszegték a hármasközpaktumhoz való csatlakozást. Horthy hiuságára kívánt hatni, amikor a közös hadműveletekről szólva kijelentette, hogy ennek során a magyar csapatokat természetesen a kormányzó önállóan vezetné, ő csak „az egységes cselekvés szempontjából, illetőleg ennek biztosítása érdekében csak javaslatokat tenne, és mindenképpen azon volna, hogy a Kormányzó Úr Őfőméltósága személye mint honfoglaló a magyar önálló királyság presztízse érdekében is magasan kidomborodjék”.²⁴⁰

Bartha ezt követően Keittel és az OKW más tábornokaival is tárgyalt. Keitel megértést mutatott, s kilátásba helyezte támogatását. A casus belli kérdésében ugyanazt az álláspontot képviselte, mint Hitler. Az alkalmazandó magyar erőkkel kapcsolatosan nem hagyta kétségek közt Barthát. A fő törekvés a gyors siker legyen, ehhez azonban minél több erőre van szükség.²⁴¹

Brauchitsch és Halder voltak a következők, akiknek Bartha előadta a sajátos helyzetből adódó nehézségeket. A két tábornok udvariasan végighallgatta, alig palástolva türelmetlenségét a lassú és felemás katonai intézkedések miatt.

Halder végül az ügy közvetlen intézőjére, Paulusra bízta a magyar honvédelmi minisztert. Ő elmondta Paulusnak, hogy Teleki a barátsági szerződés miatt nem vállalta a Jugoszlávia elleni fellépést, félt annak politikai következményeitől. Búcsúlevelet hagyott hátra Horthynak, melyben figyelmébe ajánlotta a szövetségi hűség megtartását. A kormányzót a levél ingatta meg a március 30-i megállapodás teljesítésében. Most rá vár a feladat, hogy új magállapodásra jusson.

Paulus, akit személyében is kórosan érintett az ügy, kevésbé volt udvarias, mint felettesei. Köntörfalazás nélkül számon kérte a megállapodást, amelyre a német hadsereg hadműveletei során épít. Bartha szorult helyzetében mi mást tehetett, megígérte az I. és VII. hadtest mozgósítását, valamint, hogy a gyorshadtest már 12-re, a többi hadtest 15-re felvonul a hadműveletekhez.²⁴²

Bartha április 5-én már Budapesten volt Hitler levelével. Elmondta a kormányzónak, hogy a német katonáktól szemrehányások tömegét kapta a mozgósítás késlekedése miatt, a kormány helyzetét megértő és könnyítő ígéretet azonban nem.

Werth elégtételt érezhetett Bartha beszámolóját hallva. Hitler megértő reagálása meglepte, a katonák Paulus közvetítette türelmetlensége annál kevésbé. Örült, hogy nem neki

²³⁷ MMV 298. o.

²³⁸ Uo. 301. o.

²³⁹ *Nagybacsoni Nagy*: i. m. 65. o.

²⁴⁰ MMV 303. o.

²⁴¹ Uo. 305. o.

²⁴² *Halder*: i. m. II. k. 348. o.

kellott meghallgatnia tárgyaló partnere szemrehányásait. Nem kétséges, hogy Hitler behajtja a magyar vállalásokat. Horthy sem hiheti, hogy ezt megkerülheti. Legfeljebb időt húzhat, amivel nem csak őt és a vezérkart, de a hadsereg egész vezetését nehéz helyzetbe hozza. Ezúttal nem békés bevonulás lesz, hanem háborúba viszi a csapatokat. Elszánt ellenállással is számolni kell. Nem mindegy, mikor és milyen erővel lép harcba. A kellő összpontosítás hiányából veszteségek származhatnak, amiért azonban elsősorban neki és nem Horthynak kell majd vállalnia a felelősséget.

Az események felgyorsultak. A kormányzó jóváhagyásával még április 5-én kiterjesztették a mozgósítást a 3. hadsereg parancsnokságára, valamint a Fővezérség (vezérkar) közvetlen alakulataira, majd 6-án az I. és a VII. hadtestre. Az alakulatoknak az eredetileg tervezettnél rövidebb idő állt rendelkezésükre a mozgósítás végrehajtásához és a menetkészültség eléréséhez, hiszen az új határidő április 11., illetve 12. lett.²⁴³ Bartha késedelem nélkül Erdmannsdorff tudtára adta a döntést a mozgósítás kiterjesztéséről. Szükségesnek találta megjegyezni, hogy a vezérkar főnöke már tegnapelőtt hangot adott rosszallásának a német hadsereg számára elégtelen magyar mozgósítás miatt, azonban akkor kérését nem vették figyelembe.²⁴⁴

A Paulusszal folytatott megbeszélésnek megfelelően Kurt Himer vezérőrnagy – mint a német hadseregnek a magyar hadvezetés mellé beosztott tábornoka – április 3-án megbízást kapott az OKW-tól egy 6 tisztból és 11 főnyi altisztból és legénységből álló magyarországi összekötő törzs felállítására. A közvetlenül a német szárazföldi haderők parancsnoksága (OKH) alá rendelt törzs feladata volt a magyar hadvezetésnél képviselni a német vezetés érdekeit, gondoskodni a szoros kapcsolat fenntartásáról a Führer és a kormányzó, illetve a Wehrmacht egységei és a magyar Fővezérség között. Kapcsolatot kellett teremtenie és fenntartania a 2. és 12. német hadsereg parancsnokságával, és biztosítani együttműködésüket a magyar erővel. Himernek rendelték alá az összes, már Magyarországon működő német katonai ellátó, hírszerző, összekötő stb. szervezet. Ugyanakkor elhatározták egy Himer alá rendelt légi-összekötő törzs felállítását is Fütterer vezetésével. A budapesti német katonai attasé nem kapcsolódott be a törzs munkájába.²⁴⁵

Himer vezérőrnagy a német összekötő törzssel már április 5-én Budapestre érkezett. Azonnal jelentkezett Werthnél. Bemutatkozás után rögtön a tárgyra tért. Az OKW kérése, hogy a Tisza keleti partján felvonult 19. gyalogdandárt vonják vissza a nyugati partra. A Tisza legyen a sávhatár a Bánát felé felvonult XXXXI. hadtest és a magyar csapatok között. Ezt a román–magyar feszültséggel hozta összefüggésbe. Este Himer ismét jelentkezett azzal az információval, hogy a német csapatok másnap megkezdik hadműveleteiket Jugoszlávia ellen.²⁴⁶

Április 6-án a támadást a 12. hadsereg kezdte meg Közép- és Dél-Jugoszlávia ellen. Ugyanakkor 1000 géppel megindították a légi offenzívát is. A támadó csapatok már az első nap sikeresen nyomultak előre. A 2. német hadsereg, bár néhány fontos határ menti pontot birtokba vett, egyelőre mozdulatlan maradt, támadását csak 8-ára tervezték.²⁴⁷

²⁴³ Csima: i. m. 51. o.

²⁴⁴ DGFP XII. k. 348. o.

²⁴⁵ Kriegstagebuch des Deutschen Generals beim Oberkommando der Kgl. Ungar Wehrmacht. In: A német hadvezetés magyarországi politikájához 1941 március–július. Közli Kun József. *Századok*, 1965. 6. sz. 1232. o.

²⁴⁶ Uo. 1232. o.

²⁴⁷ Halder: i. m. II. k. 351. o.

Április 7-én a magyar vezérkar a következő távmondatot kapta az OKW-tól: „A jugoszláv kormány magatartása szükségessé tette, hogy a fegyveres erő igénybevételével Jugoszláviát megszálljuk. Magyarország és Olaszország a megszállásban ténylegesen részt vesz.”²⁴⁸ A távmondattal – amint ez várható volt – figyelmen kívül hagyta a magyar részvétellel kapcsolatos fenntartásokat. Werth biztos volt, a német demarsznak a kormány, de a kormányzó sem fog ellenállni. Túl kell lépni az LHT feltételein és cselekedni kell. A vezérkar a még aznap kiadott felvonulási és szállítási intézkedésében kifejezésre juttatta, hogy Magyarország a kormányzó elhatározása nyomán részt vesz a Jugoszlávia elleni hadműveletekben. Igyekezett gyorsítani a mozgósítást és a csapatok felvonulását, hogy azok mielőbb akcióképesek legyenek. Werth kijelentette Gorondy-Novák Elemér altábornagynak, a 3. magyar hadsereg parancsnokának: „Késedelem van, sietnünk kell, hogy le ne késünk a németek 12-én vagy még 11-én a Dunántúlon és a Bánátból kezdődő támadását.”²⁴⁹ Ha lekésünk, kimarad a kedvező alkalom, ami súlyos következményekkel fog járni. Werth a megváltozott körülmények között már készen állt a csapatoknak a Duna vonalán túli alkalmazására is, ami csak növeli fogja azok érdemeit.

Himer saját benyomásai nyomán jelentette feletteseinek: a kormányzó túllépett fenntartásain, semmiféle lelkiismeret-furdalása nincs a magyar hadsereg Jugoszlávia elleni alkalmazása miatt, csak az a cél vezet, hogy az ne kerüljön messze az országtól, s ne legyen nagy a vérveszteség.²⁵⁰

A magyarországi német csapatmozdulatok, valamint a magyar repülőterek használata kiváltották a jugoszláv légierő aktivitását. Április 7-én támadást hajtottak végre Szeged, Pécs, Siklós repülőtere ellen. Ennek során a német vadászok és a magyar légvédelem 8 bombázót lelőtt. Ez a Magyarország területe elleni kétségkívüli agresszió casus bellinek is felfogható volt, ami erősítette a magyar katonai akció jogosságát. Egyben alkalmas volt, hogy jugoszlávellenes hangulat keltésével a sajtó és a rádió bekapcsolódjon a felszabadító katonai akció lélektani előkészítésébe.²⁵¹

Április 8-án megkezdődött a 2. német hadsereg támadása is. Akcióba lépett a Dél-Dunántúlon összpontosított XXXXVI. gépesített hadtest. Páncélosadosztályai elfoglalták a barcsi, koprivnicai és eszéki hidat, s hídfőket alkottak a Dráva túlsó partján. Másnap a 14. és a 8. páncélosadosztályok támadásba lendültek, és gyenge ellenállás mellett gyorsan haladtak déli, délkeleti irányban. A 2. német hadsereg nyugat felől támadó gyaloghadosztályainak előrenyomulását elsősorban csak a rossz útviszonyok akadályozták. Az Isztriai-félsziget felől az olasz hadsereg is megkezdte támadását. A XXXXI. hadtest készen állt, hogy a Bánáton keresztül megkezdje előrenyomulását Belgrád irányába. A 12. német hadsereg észak felé fordult, s a 11. páncélosadosztálya gyors ütemben haladt Belgrád felé. A német előrenyomulás a vártnál gyorsabb volt. Április 10-én a német csapatok elfoglalták Zágrábot.²⁵²

A XXXXVI. és XXXXI. hadtestek hadműveleteit a Duna–Tisza között előrenyomuló magyar erőknek kellett támogatniuk. Ennek összehangolása Himer, illetve a hadtesthez beosztott magyar összekötő tisztek feladata volt. Amikor Paulus március 30-án megállapodott Werthtel, azzal számoltak, hogy a magyar erők felvonulása április 7-8-ára befeje-

²⁴⁸ HL Eln. Vkf. I. 1941/4856.

²⁴⁹ *Csima*: i. m. 53. o.

²⁵⁰ *Századok*, 1965. 6. sz. 1233. o.

²⁵¹ HL Eln. Vkf. I. 1941/4940.

²⁵² *Halder*: i. m. II. k. 360. o.

zódik, és azok szükség szerinti időpontban csatlakozhatnak a német hadműveletekhez. Az ismert okok miatt a magyar mozgósítás késett, s így a 2. német hadsereg hadműveleteit nélkülük kezdte meg.

Április 9-én Himer személyesen adta át Horthynak Hitler levelét, amelyben a kormányzó korábbi fenntartásainak figyelmen kívül hagyásával a honvédségnek azt a feladatot adta, hogy intézzen támadást a Gradiste–Novi Sad általános vonal ellen, az ellenséges erődítményeket több helyen törje át, és vegye birtokba a Drávától délre, valamint a Duna vonalától északra levő dombvonulatot. A támadás csatlakozzék a Balatontól délre felvonuló XXXVI. hadtest páncéloscsoportjának támadásához.²⁵³

Horthy tudomásul vette, hogy Hitler leveléből ezúttal hiányzik a sajátos magyar–jugoszláv helyzetből adódó problémákkal szembeni legcsekélyebb megértés is. A magyar csapatok részvételére a Duna vonalán túl is igényt tart. Nem élt kikötéssel az ellentmondást nem tűrő paranccsal szemben, hanem hivatva Werthet, aki előterjesztette a hadműveleti tervet: „a 3. magyar hadsereg zömével, 4-6 gyalogdandárral, valamint két gépkocsizó- és egy lovasdandárral április 12-én indítsanak támadást, még csapatok felvonulása befejezésének bevárása nélkül.”²⁵⁴ Mérlegelés tárgyává tették, hogy a 11. gyalogdandár esetleg már április 11-én előretör Eszékre.²⁵⁵ Horthy elfogadta a tervet, melynek végrehajtása már nem függött az LHT kikötéseitől, köztük Horvátország elszakadásától. Az események túlhaladtak rajtuk.

Hitler levelével egyidőben a diplomáciai offenzíva is megkezdődött. Április 9-én délelőtt Erdmannsdorff megjelent Bárdossynál, s értésére adta, hogy elvárják, Magyarország szakítsa meg kapcsolatait Jugoszláviával, majd később Görögországgal. Bárdossy, aki még nem ismerhette Horthy és a vezérkar főnökének döntését a hadműveletek feltétel nélküli megindításáról, megnyugtatta a követet, hogy a magyar mozgósítás teljes erővel folyik. Az aktív katonai fellépést a jugoszláv állam felbomlásához kötötte, aminek megtörténtét a horvát függetlenségi nyilatkozat jelezné. Ez napok kérdése. Bárdossy megragadva az alkalmat, felvetette a követnek a Hitler által Magyarországnak ígért Bánát miatti fenyegető román magatartást, valamint Werth kérésére a magyar–orosz határon tapasztalható csapatösszevonásokat. Erdmannsdorff igyekezett őt megnyugtatni. Németország nem engedné, hogy Antonescu fellépjen Magyarország ellen, ami pedig a szovjet fellépést illeti, az is teljesen valószínűtlen, mivel Lengyelország területéről oldalcsapásnak tennék ki magukat.²⁵⁶

Közben Sztójajn keresztül Ribbentrop is kérte a diplomáciai viszony mielőbbi megszakítását a jugoszlávokkal. Hangsúlyozta „a gyors, erélyes és elszánt cselekvés szükségét, amely Jugoszlávia összeomlását fogja eredményezni”.²⁵⁷

A magyar kormány által óhajtott esemény bekövetkezett. Zágráb április 10-i elfoglalása után Kvaternik azonnal önálló állammá nyilvánította Horvátországot. Ez kapóra jött a magyar vezetésnek, mert ily módon a látszat fenntartásával, a korábbi határozatoknak megfelelően dönthetett úgy, hogy már 11-én megindítja csapatait. Az előzmények ismeretében kétségtelennek látszik, hogy amennyiben 10-én még nem kerül sor Zágráb elfoglalására és Kvaternik lépésére, a magyar katonai akció terv szerint 12-én akkor is

²⁵³ *Századok*, 1965. 6. sz. 1233. o.

²⁵⁴ A Wilhelmstrasse ... i. m. 574. o. (389. sz.)

²⁵⁵ DGFP XII. k. 509. o. (306. sz.)

²⁵⁶ A Wilhelmstrasse... i. m. 573. o. (388. sz.)

²⁵⁷ DIMKV. k. 1033. o. (720. sz.)

megindult volna. A magyar csapatok bevetése a Duna–Tisza között a német hadműveleti terv szerves része volt. A Bánátban Belgrád irányában április 11-én támadást indító XXXXI. hadtest előrenyomulását jobbról a magyar csapatoknak kellett biztosítaniuk, lekötve és megverve a Bácskában állomásozó 3 gyalog- és 1 lovashadosztályból álló jugoszláv erőt. Hitler két nappal a támadás megindulása előtt szólította fel Horthyt, hogy a magyar hadsereg teljesítse kötelességét.

Bárdossy miniszterelnök április 10-én késő este hívta össze a Werthtel kibővített minisztertanácsot. Bejelentette: Horvátország kiválásával új helyzet állt elő a magyar–jugoszláv kapcsolatban. A horvát állam megalakulásával Jugoszlávia megszűnt létezni. A jugoszlávok fenyegető katonai magatartása – légitámadások és betörések – indokolta körülmények között kötelesség megóvni az anarchiától a délvideki magyarságot. Az események nyomán audiencián jelent meg a kormányzónál, s javasolta neki, hogy „az eléje terjesztett kormányzói kiáltvány kiadásához hozzájárulását megadni szíveskedjék. A helyzet alakulása lehetővé tette, hogy oly módon és akkor vegyünk részt a katonai akcióban, mikor Jugoszlávia mint államalakulat megszűnt s ennek folytán akciószabadságunkat visszanyertük.” Werth beszámolt a katonai előkészületekről és a tervezett hadműveletekről. A miniszterek támogatták a miniszterelnöknek a korábbi LHT és minisztertanácsi döntéssel egybehangzó bejelentését. Másnap a kormányzó kiáltvánnyal fordult az országhoz és hadparanccsal a hadsereghez, ebben hangsúlyozta, a kiszolgáltatott magyar lakosság védelme érdekében és nem a szerb nép ellen indította meg a csapatokat.²⁵⁸

A felsőház külügyi bizottságának április 11-én összehívott ülésén Bárdossy bejelentette a Jugoszlávia elleni katonai akció megindítását, annak jogosultságát a horvát állam megalakulásával és Jugoszlávia széthullásával indokolva. Bethlen István és más hozzászólók egyetértettek a Jugoszlávia megszűnését követő beavatkozással, azonban hangsúlyozták a Duna-vonal fontosságát. A kitűzött célon – figyelmeztetett Bethlen – „túl és túlünk idegen területeken nézete szerint semmi részt nem szabad vállalni a háborúból, sem Szerbiával, sem esetleg más országokkal szemben”.²⁵⁹ A közelmúlt ismertté vált elmentéi vezették Bethlent, hogy felvesse Bárdossynak, szükségesnek tartja az összhangot a kormány és a vezérkar között még a részletkérdésekben is, minélfogva a külügyminiszter állandó képviselőjének okvetlenül részt kell venni a vezérkari tanácskozásokon.

A magyar csapatok, anélkül, hogy a mozgósítást befejezték volna, megkezdték hadműveleteiket. A 3. hadsereg csapatai – az I., IV., V. és a gyorshadtest – ennek ellenére kisebb összeütközések árán 14-én már elérték a kitűzött célokat, befejezték a Duna–Tisza köze és a Muraköz megszállását. A szemben álló demoralizálódó jugoszláv erők, a bekerítéstől félve visszavonultak. A csapatok a Duna-vonalát a Legfelső Honvédelmi Tanács döntése értelmében nem léphették át.

A magyar kormány korábbi elhatározása ellenére egyre mélyebben bonyolódott bele a konfliktusba. Ellenvetés nélkül, mégis eleget tett Berlin kérésének, hogy csapatainak egy részét a Duna vonalán túl is alkalmazza. Ezzel a lépéssel tovább súlyosbította szerepének későbbi nemzetközi megítélését. Ezt már nem lehetett a jugoszláv állam szétesése következtében előállt helyzettel és a magyar lakosság védelmével indokolni. Április 12-én Jodl vezérezredes közölte Himmerrel, hogy nincs szándékában a magyar gyalogdandárok alkalmazása a Duna vonalán túl, azonban érdeklődje meg, a magyarok hajlandóak-e

²⁵⁸ DIMK V. k. 1029. o. (720. sz.)

²⁵⁹ Uo. 1037. o. (723. sz.)

rövid időre a gyorshadtestet az 1. német páncélos csoport alárendeltségében Szarajevó irányában alkalmazni.²⁶⁰

A magyar vezérkar hozzájáruláshoz nem fért kétség, azonban László Dezső ezredes, a hadművelleti osztály vezetője a politikusokra hivatkozott Himernek, akik kezében a döntés van. Ajánlatos lenne tehát, ha a dolgot politikai vonalon is, esetleg egy Führer-levél formájában szorgalmaznák. Himer ezt azonnal jelentette Keitelnek, aki megnyugtatta: rövidesen megérkezik a levél Horthyhoz, melyben a Führer kérni fogja, hogy a gyorshadtest gépkocsizó dandárjait bocsássák továbbra is a német hadsereg rendelkezésére.²⁶¹

Werkmeister német követségi tanácsos április 13-án délelőtt jelentkezett is Horthynál, és tolmácsolta Hitler távbeszélőn érkezett kérését: járuljon hozzá, hogy az 1. és 2. gépkocsizó dandár folytassa előrenyomulását Szerbiában, és vegyen részt a szerb ellenállás leverésében.²⁶²

A kormányzó azonnal magához hívatta Bárdossyt és előadta neki Hitler kérését. Bárdossynak aggályai voltak. Az nehezen egyeztethető össze a kormányzó 11-i manifesztumának határozott állásfoglalásával: „katonáim akciója nem a szerb nép ellen irányul, amellyel békében akarunk élni.” Ha a magyar csapatok a Duna-vonalat átlépnék, az nem mást jelentene, mint a szerbek elleni fellépést. Horthy, bár elismerte az aggályok jogosságát, úgy találta, hogy mégsem utasíthatja vissza Hitler kérését.

A miniszterelnököt követően megérkező Werth tájékoztatta a kormányzót a német kérés nyomán előállt helyzetről. Jóváhagyására számítva ismertette vele a kormány tagjai számára készített memorandumát, amelyben meggyőzi őket a magyar csapatoknak a Duna-vonalon túli alkalmazásának szükségességéről és fontosságáról. Figyelmezteti a kormány tagjait, amennyiben nem menetelünk tovább a németekkel, kockáztatjuk az elért sikert is. A kérés nem váratlan. A két hadsereg között március 30-án létrejött megállapodás ugyanis nem vette számításba a későbbi megkötéseket, melyeket elsősorban még Teleki miniszterelnök hatására a kormány és a Legfelső Honvédelmi Tanács elfogadott. „Számolnunk kellett tehát azzal, hogy Németország részéről oly felszólítás fog beérkezni, hogy az eredeti megállapodás szellemében a hadműveleteket a német és olasz erőkkel együtt a Duna vonalán túl is folytassuk, általában Szarajevó irányában.” Az ellenvetésekkel számolva Werth figyelmeztetett mindenkit, hogy „a háború csak az ellenség teljes megtörése után ér véget, területi igényeink – legyenek azok bármily szerények – megtartása csak akkor van biztosítva, ha az ellenfél teljesen megtört. A háborút tehát a magyar hadseregnek is a jugoszláv haderő teljes megsemmisítéséig folytatni kell. Ezért a Jugoszlávia elleni háború részünkről a Duna-vonal elérésekor még nem ér véget.”²⁶³ A kormányzó nem mondott ellent a memorandumra, ez esetben ugyanis Werth aligha adhatta volna azt még a minisztertanács előtt az érintettek kezébe.

A megbeszélés során a kormányzó főleg azokat a nehézségeket vetette fel, melyek szerinte akadályozzák a német kérés gyakorlati megvalósítását. A felrobbantott hidakon a két dandár belátható időn belül nem lesz képes átkelni, ezért kétséges, hogy idejében a németek segítségére lehetnek-e. Werth megnyugtatta, hogy a felmerült akadályok leküzdhetők.²⁶⁴

²⁶⁰ *Századok*, 1965. 6. sz. 1234. o.

²⁶¹ Uo. 1235. o.

²⁶² Uo. 1234. o.

²⁶³ *Szent-Iványi*: i. m. 585. o.

²⁶⁴ MOL Minisztertanácsi jkv. 1941. április 13.

Április 13-án a kora esti órákban összeült a minisztertanács, hogy megvitassa a német kérést. Bárdossy sietett leszögezni, hogy a kérdésben a döntés a Legfelső Hadúr kezében van, amit a kormánynak kötelessége fedezni. Úgy véli, hogy „a német kívánság élet a legközelebbi napok fejleményei talán le is fogják tompítani, mert hiszen bekövetkezhet az eset, hogy a szerb ellenállás megszűnése és a szerb hadsereg várható kapitulációja folytán esetleg nem is lesz szükség a motorizált dandárok fellépésére. Úgy gondolja azonban, hogy az adott körülmények között nagy nehézséggel járna, ha Hitler kérését nem volnánk hajlandóak teljesíteni”.²⁶⁵ A jelenlévő Werth a német–magyar szövetségi viszonyra és az eddigi együttműködésre hivatkozott. Figyelmeztette a minisztereket, hogy – megfogalmazása szerint – „Magyarország katonai szövetség keretében elfogadta a német legfelsőbb katonai vezetést. A vezérő akaratától jövő irányítást nekünk tehát teljes mértékben el kell fogadni, nehogy a koalíciós háború legtöbbször hibájába essünk: egyéni célok keresésével kockáztassuk az egész sikert.”²⁶⁶

A vitában tudunkkal senki sem akadt, aki Werthnek ezt a de facto a teljes katonai és politikai csatlakozás irányába mutató és a nem létező katonai szövetségre hivatkozó kijelentését visszautasította volna. A német sikerektől támogatva fenntartások nélkül adhatta elő a katonai vezetés egyetértésével találkozó javaslatát. Keresztes-Fischer Ferenc felszólalásában aggályának adott hangot: A két motoros dandár átkelése a Dunán nem lehet döntő hatással a hadműveletekre, ellenben ezzel menthetetlenül beavatkozunk a háborúba. Csatlakozott hozzá Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter is. Bartha a német kérés teljesítésének szükségessége mellett érvelt. A dandárok feladata, hogy a Duna szerbiai részén keletkezett űrt kitöltsék.

A vita lezárásaként Bárdossy megismételte, hogy a németeknél kétségkívül igen rossz hatást keltene, ha kérésüket megtagadnánk. Nem szeretné, ha ennek kapcsán kiéleződne a helyzet köztünk és a németek között, mert „messzemenő érdekeinket csak úgy tudjuk biztosítani, illetve védeni, ha nem keltünk bizalmatlanságot segítségi készségünk iránt”.²⁶⁷ Felhívta a figyelmet, az orosz veszélyre, valamint Romániára, mely terveket sző Észak-Erdély visszaszerzésére. A legközelebbi jövőben rá lehetünk utalva a németek támogatására, amit nem szabad most eljátszanunk. Meggyőződése, hogy a kormány tagjai közt nincs is nézeteltérés e fontos kérdésben, kéri, hogy egyöntetű állásfoglalás történjék.

Keresztes-Fischer szükségesnek tartotta még egyszer leszögezni, hogy a jugoszláv haderő megsemmisítése a német hadsereg stratégiai célja, a mienk az elszakított terület visszaszerzése a Duna-vonaláig. Ezt kell hangoztatnunk, mint a legkardinálisabb kérdést. Osztja azonban a miniszterelnök véleményét, hogy ne keltsünk bizonytalanságot az adott helyzetben. A kormány hozzájárulása után most már rá kell bízni a két dandár akcióba lépésének időpontját és módozatát a vezérkarra.²⁶⁸

²⁶⁵ MOL Minisztertanácsi jkv. 1941. április 13.

²⁶⁶ Uo.

²⁶⁷ Uo.

²⁶⁸ MOL Minisztertanácsi jkv. 1941. április 13. A vezérkar miután megkapta a hozzájárulást, azonnal megkezdte a dandárok összevonását. A teljes egészében német parancsnokság alá rendelt dandárokkal kapcsolatos egyetlen kikötésüket április 16-án Belgrádban Miklós Béla altábornagy, a gyorshadtest parancsnoka terjesztette Kleist tábornok, az 1. német páncélos-csoport parancsnoka céljé: mivel a vasutak és utak a rombolások következtében alig használhatók és az ellátás is nehéz, a dandárokat csak korlátozott távolságban – a használható vasútállomástól legfeljebb 150 km-re –, lehetőleg a Száva völgyében vessék be.

A dandárok április 16-án Eszéknél megkezdtek az átkelést a Dráván. Feladatuk: váltsák le a 8. német páncélosadosztály részeit, hogy azok már április 20-án kivonhatóak és elszállíthatóak legyenek. A dandá-

Werth elégedett volt az események alakulásával. A Bácska megszállása a megkésett mozgósítás ellenére terv szerint megtörtént. Úgy érezte megerősödve került ki a politikai csatározásból, kedvező hatással volt az események alakulására, amiben közrejátszott nagy ellenfele halála is. A Hitler március 28-ai, a kormányzó által örömmel fogadott ajánlatának megvalósítását, s az ebből eredő, március 30-án részleteiben is meghatározásra kerülő feladatokat, az irányítása alatt lévő vezérkar következetesen és eredményesen képviselte. A Teleki hatására könnyen válságossá váló helyzetben igyekezett a vállaltak teljesítésére bírni a kormányzót, akinek Teleki iránt érzett gyásza és elfogódottsága csak addig befolyásolta lépéseit, amíg meg nem érkezett Hitler levele. Ekkor már a kormány tagjai sem tudtak következetesek maradni korábbi döntésükhöz. Belátták, hogy Hitler követelésével szembehelyezkedni esztelenység. Werth nem számolt a jugoszlávok elleni fellépés körülményeiből eredő majdani kedvezőtlen hatásokkal. Úgy vélte, az angolok, akik április 7-én csak a diplomáciai viszonyt szakították meg, aligha lesznek egy majdani béke diktálói. A fenegető szovjet veszély, melynek jeleként fogható fel a szovjet kormányban Visinszkij helyettes külügyi népbiztos által közvetített elégedetlensége, a német háborús tervek következtében minden bizonnyal rövidesen elhárul. Az események alakulásából azt a következtetést vonta le, hogy a jövőre nézve tovább kell erősíteni a kormányzóval kialakult – Teleki befolyásától már mentes – viszonyt. Ha a kormányzóra hatni tud, a kormányt is könnyebb megnyernie. Elhárult az akadály, hogy a honvédséget egy a térségben meghatározó szerepet játszó közép hatalom ütőképes erejévé fejlessze.

A magyar kormány külpolitikai tevékenységének középpontjába állította a Bánát státuszát. A német hadvezetés a várható román–magyar viszály elkerülése miatt nem engedte a magyar csapatokat a Bánát területére lépni. Kétségtelenné vált, hogy a korábbi ígérete ellenére Hitler sem szándékozik ezt a területet Magyarországnak adni. A kérdés megoldására tett diplomáciai erőfeszítések eredménytelenek maradtak.

Hitler április 19-én a főhadiszálláson megnyugtatta Sztójajt: közös magyar–német érdek, hogy az általa megígért terület átadását néhány hónappal elhalasszák. Antonescu helyzete nehéz, s Magyarországnak sem érdeke, hogy Romániában zűrzavar keletkezzék. Arra gondol, hogy a románoknak majd valamilyen kompenzációt ad, azonban még nem tudja, „ez mikor és hogyan válik lehetővé”. Addig is elvárja, hogy „a magyar kormány számol magatartásában ezzel a tényállással”.²⁶⁹

Április 24-én Mönichkirchenben fogadta Horthyt. Neki is kifejtette a Bánáttal kapcsolatos álláspontját. A látogatásról feljegyzés nem maradt fenn, azonban közvetett forrásokból valószínűsíthető, hogy Hitler a kormányzó megértését kérte. Bizonyosan célzott a Szovjetunió elleni, küszöbön álló háborúra, mint ami fokozottan megköveteli az esetleges romániai zavarok elkerülését.

A vezérkar főnöke kezdettől nagy figyelemmel kísérte a délvidéki katonai közigazgatás működését, melyre a felvidékinél és erdélyinél lényegesen több és nehezebb feladat hárult: a visszafoglalt területnek a csetnikektől, betelepített délszláv és egyéb ellenséges elemektől való megtisztítása, a rend megteremtése a polgári közigazgatás számára. A rendcsinálás súlyának megfelelően még annak megszűnte után is lehetőséget tartotta

rok április 18-ig Karlováciig, illetve Rumáig, egyes részeik Valjevóig jutottak el. Itt érte a gyorshadtest parancsnokságát az I. német páncéloscsoport parancsnokának a további előrenyomulást leállító távirata, mivel megkezdődtek a fegyverszüneti tárgyalások. A magyar alakulatokat április 23-án kivonták Szerbiából. A megszállásban való részvételük ezzel befejeződött.

²⁶⁹ A Wilhelmstrasse... i. m. 580. o. (394. sz.)

a katonai közreműködést bizonyos feladatok végrehajtásában. Az ügy fontosságára való tekintettel már áprilisban emlékiratban hívta fel a miniszterelnök figyelmét az általa felismert államvezetési feladatokra, abban a reményben, hogy a javaslatai nyomán hozott kormányzati döntések birtokában irányíthatja a katonai közigazgatás további működését.

Emlékiratában, melyet terjedelmes összeállításokkal támasztott alá a katonai közigazgatás eddigi működéséről, ezúttal is a vezérkar főnökének hatáskörét meghaladó társadalompolitikai, közigazgatási, gazdasági és egyéb feladatok gyors és radikális megoldására tett javaslatokat, melyek közül kettőt ragadunk ki.

Honvédelmi szempontból is elengedhetetlennek tartotta a magyarság számának növelését bukovinai székelyek és anyaországi parasztok betelepítése és földhöz juttatása révén. Ennek során – állította – szükséges a jugoszláv földreform időszakában betelepített délszláv elemek tulajdonlásának felülvizsgálata, s ennek eredményeként a „földtulajdonból kimozdítottak ellátása, ill. összegyűjtése és kitelepítése”. Ezek ugyan a katonai közigazgatás működésén kívül esnek, azonban a végrehajtás sürgősségére való tekintettel, amennyiben a kormány a megfelelő személyzetet rendelkezésre bocsátja, készséggel vállalkozik annak már a katonai közigazgatás működése idején való megkezdésére és irányítására.

Fontos kormányzati feladatként jelölte meg a magyarság megfelelő hitelpolitikával történő gazdasági megerősítését. Werth rámutatott a délvidéki némettség kezében lévő hatalmas gazdasági erőre és szervezetségre, annak a birodalmi németek támogatásával várható további térnyerésére, mely ellen védekezni kell. Egyes szerb és zsidó vállalatok vásárlások révén máris német kézre jutottak. „Ha tehát nem keresi meg az államvezetés azt a módot, mellyel az eladó vagyontárgyakat a magyarság kezére lehet juttatni, akkor a gazdaságilag erősebb és szervezettebb némettség olyan gazdasági hatalomhoz juthat, amelyet ellensúlyozni a későbbiek során szinte lehetetlen lesz.”²⁷⁰

Aggodalommal kísérte Werth a szülőföldjéről, a német csapatok megszállta Bánátból érkező híreket. A német hadsereggel közös erőfeszítés ezúttal nem maradt el, ezért ekkor még pusztán idő kérdésének tartotta a terület visszacsatolását. A késedelmet hajlamos volt Hitlernek a románok érzékenységevel szembeni időleges engedékenységeinek betudni. A jelek azonban végleges német berendezkedésre utaltak. Nem lehetett szemet hunyňa a helyi németység magatartása és terjeszkedése felett.

A Bánát birtoklására a románok mellett a szerbek is igényt tartanak, sőt a németek is önálló Gau létesítésére gondolnak. Csak az idősebb népi németek nyilatkoznak a Magyarországhoz való csatlakozás mellett. Beérkezett jelentések szerint a Volksbund szervezetek erősen túlzó magatartást tanúsítanak. Ez egyesek részéről a magyarság iránti gyűlöletig fokozódik. A magyarok gyöngítése érdekében a Volksbund még a szerbekkel is összefog, és „ha nem képes önálló tartományt létrehozni, inkább a Szerbiához való csatlakozás mellett nyilatkoznak”. „A magyarság helyzete a Bánátban elszomorító. A vezetést kezükben tartó németek még napszámos munkára sem alkalmaznak magyart, és így azok nélkülöznek.”²⁷¹

Objektivitásának megőrzése mellett nehezen tudta leplezni csalódottságát, a Bánát jövőjével kapcsolatos elbizonytalanodását. A német katonai közigazgatás a helyi közigazgatást – rendőr, csendőr – helyükön hagyja. A helyi, sőt az elsőfokú közigazgatás vezetői a Volksbund tagjai közül kerülnek ki, akik a német hadsereggel együtt a vezetést

²⁷⁰ HL Eln. Vkf. I. 5700/1941.

²⁷¹ Uo.

a kezükben tartják. A német közigazgatás a csetnikeket és dobrovoljácokat nem bántotta, mindenki a helyén van. A csetnik szervezetben megindult a mozgalom, melynek célja az ellenállás a magyar csapatok bevonulása esetén. A terület magyar megszállása során a hadsereg és a közigazgatás egészen más helyzetet fog találni, mint eddig bárhol. Mivel „a magyar államvezetésnek nem célja, hogy a németekkel súrlódások keletkezzenek, mert a népi németeket ért sérelmek tizszeres erővel hangzanak el mindig Németországban, különös óvatosság szükséges ahhoz, hogy ezeket a most előtört német elemeket a vezetés az őket megillető helyre viasszorítsa.”²⁷²

A Délvidék helyzete nem terelte el Werth figyelmét a németek keleti készülődéséről. Az elmúlt hetek tapasztalataiból kiindulva és Horthy támogatásában bízva Werth elhatározta, hogy keresni fogja a csatlakozás lehetőségeit a részleteiben ugyan még nem ismert, de immár kétségtelen Szovjetunió elleni hadjáratához. A német hadvezetéssel való kapcsolat elmélyítése jó eszköznek látszott számára. Úgy vélte, a Himer-féle bizottság nemcsak azért maradt Budapesten, hogy az átcsoportosítandó német alakulatok gyors átszállítását ellenőrizze, hanem minden bizonnyal azért is, hogy a német hadvezetés szándékának megfelelően állandó és közvetlen kapcsolatot tartson fenn a két vezérkar között, és együttesen készítsenek elő egy magyar területről a magyar csapatok szükség szerinti részvételével indított német támadást.

A magyar vezérkar előtt már ismert volt, hogy Brauchitsch, Halder és más német katonai vezetők véleménye nem egyezik meg Hitlernek a magyar részvételt mereven elutasító felfogásával. Hitler a támadás napjának közeledtével sem volt hajlandó megváltoztatni álláspontját, sőt, kitört a magyarok ellen, akiket nem tartott megbízhatóknak. A német vezérkar nem hivatalos csatornáin keresztül Werth folyamatosan tájékozódott a Hitler és katonái közötti nézetkülönbségekről. Az április 30-i vezérkari megbeszélésen, amikor Hitler véglegesen június 22-ben határozta meg a Barbarossa-hadművelet megkezdésének időpontját, Halder ismét javasolta Hitlernek, legalább kérjék fel Magyarországot, engedje meg területén a német csapatok felfejlődését, hogy innen is átléphessék a Kárpátok védvonalát.²⁷³ Rundstedt tábornok, a Heeresgruppe Süd parancsnoka ugyanis azt kérte, hogy legalább egy csoporttal magyar területről támadhasson. Halder és Rundstedt felvetését Heusinger tábornok, az OKH hadműveleti osztályának vezetője is támogatta. Hitler azal, hogy a magyarok ehhez úgyszem járulnak hozzá, elutasította a felvetést.

Werthnek nem szegte kedvét a dolgok alakulása. Tudta, hogy mindezek ellenére a német vezérkar jó szemmel nézné, ha a magyar katonai vezetés előkészületeket tenne, hogy amennyiben a hadműveletek alakulása megkívánja, felajánlhassa szolgálatait. Ha komolyabb hadműveletekre nem is, a hadjárat kezdeti stádiumában biztonsági tartalékként bizonyosan számba veszik a magyar haderőt. Ez már nem éri váratlanul, hiszen korábbról változatlanul mozgósítva vannak a határvédő-alakulatok, az I. hegyi dandár, valamint béke állomáshelyükön a VIII. hadtest alakulatai.²⁷⁴ A mozgósítási intézkedések azonban kiegészítésre szorulnak, amihez szükséges lenne a kormány hozzájárulása. Werth tehát nem késlekedett, a kormány tudta és megkérdezése nélkül folytatta „katonadiplomáciai” tevékenységét. Minden lehetőséget megragadott, hogy híreket szerezzen a készülődő német támadás részleteiről, illetve a német vezérkar tudtára adja saját szándékait. Erre jó alkalmat szolgáltatott a magyar hadsereg vezérkari tisztjei és Himer, illet-

²⁷² HL Eln. Vkf. I. 5700/1941.

²⁷³ Macartney: i. m. II. k. 17. o.

²⁷⁴ Századok, 1965. 6. sz. 1230. o.

ve törzse tagjai között kialakult, immár napi kapcsolat, nemkülönben a Jugoszláviából Magyarországon keresztül átcsoportosuló német csapatok parancsnokaival folytatott többszöri beszélgetés. Napirenden voltak a hivatalos és magánjellegű fogadások, eszmecsérék. Április 19-én Werth a közös győzelmet ünneplendő, vacsorát adott Himer és törzse, valamint a Magyarországon tartózkodó többi német katonai szervezet vezetőinek tiszteletére. Április 21-én a Budapesten átutazó XXXXI. hadtest parancsnoka és törzse, május 1-jén pedig a 8. német páncélosadosztály parancsnoka volt a vendége.²⁷⁵ Az együttműködés lehetőségei lehettek a meghatározói a Weichs vezérezredes, a 2. német hadsereg parancsnoka és Werth közötti eszmecsérének is, amikor május 18-án a német tábornok Budapesten átutazott.

A felgyülemlett információk birtokában Werth elérkezettnek látta az időt, hogy a vezérkar főnöke részéről szokatlan módon új kül- és katonapolitikai irányvonalat kezdeményezzen, a kormány politikájának végrehajtójából annak irányítójává léptesse elő magát. A gyorshadtest szerbiai alkalmazásának kérdésében a miniszterelnök egyetértett. Werth Bárdossy korábbi külügyminiszteri és követi tevékenysége alapján azt remélte, hogy megértő lesz a várható német–szovjet fegyveres konfliktus katonai és politikai megítélésével és a javasolt intézkedésekkel kapcsolatban. Mindezeket mérlegelve, május 6-án emlékiratot adott át a miniszterelnöknek. Ebben, a szövetséges együttműködés áprilisi kedvezőtlen tapasztalatainak megismétlődése miatti aggodalmától is vezetettve, kifejtette elképzeléseit a német–szovjet viszony közeli alakulásáról s az ezzel kapcsolatosan követendő helyes magyar politikáról.²⁷⁶

A német–szovjet viszonyt a szovjetek hibájából végtelenül ingatagnak, Németországra nézve veszélyesnek tartotta, ami „Németországot arra kényszeríti, hogy most, a balkáni háború befejeztével viszonyát a szovjettel tisztázza”, hogy Anglia elleni harcában Szovjet-Oroszország részéről a továbbiakban meglepetések ne érvéjenek. Benyomásai alapján arra a következtetésre jutott, hogy Németország ezt békés megegyezés útján kísérli meg, azonban ha ez nem vezet eredményre, „fegyveres beavatkozással is”. Mindenesetre valószínű, hogy Németország katonai felvonulásának befejezése előtt még egy politikai ajánlatot tesz Szovjet-Oroszországnak. A német erőcsoportosítás a szovjet határon ugyan nem utal arra, hogy „a birodalom már most háborút kezdeményez, de előkészületei mégis elég komolyak ahhoz, hogy a szovjet végleges állásfoglalását tisztázhassa...”²⁷⁷ Amennyiben háborúra kerül a sor, melyben a német győzelem nem vitatható, Finnország, Magyarország és Románia részvétele elkerülhetetlennek látszik.

A Magyarországot fenyegető szovjet veszélyre hivatkozva, Werth az eddigi magyar kül- és katonapolitika felülvizsgálatát követelte. A biztonsági politikát kell előtérbe állítani, melyet „most már félreérthetetlenül és ingadozás nélkül a tengelyhatalmakra és elsősorban Németországra kell építenünk”. Ennek érdekében elkerülhetetlen, hogy a kormány a következő lépéseket tegye:

– Németországgal garanciális és segélynyújtási politikai és katonai szerződést kell kötni;

– a német–szovjet viszony bizonytalan alakulása következtében „Magyarország ezzel kapcsolatos magatartását illetően már most elhatározásra kell jutni, mivel esetleges konkrét helyzetben nem marad idő a megfontolásokra”;

²⁷⁵ *Századok*, 1965. 6. sz. 1235. o.

²⁷⁶ Uo. 1236. o.

²⁷⁷ *Szent-Iványi*: i. m. 129. o.

– határozottan le kell szögezni külpolitikánk alapelveit, nehogy adott esetben „ingadozás, habozás és tétlenség késleltesse elhatározásainkat és megbénítsa erő kifejtésünket”.²⁷⁸

Magától értetődőnek tartotta a vezérkar főnöke, hogy Németország a Szovjetunió elleni háborújában a magyar hadseregnek is „részét kíván szánni”. Erre következtetett Magyarország földrajzi helyzetéből, valamint a német katonai vezetés konkrét útépítés, újtjavítás iránti kívánságaiból is, melyet hozzá hivatalosan eljuttattak. Werth említés nélkül hagyta Hitlernek ezzel kapcsolatos negatív megnyilatkozásait.

Emlékiratának végén a vezérkar főnöke igen nyomatékosan figyelmeztetett: amennyiben az együttműködéstől vonakodnánk, s kimutatnánk, hogy „csak területéhesek vagyunk”, úgy eddig kivívott sikereinket is talán örökre eljátszanánk. Ez a tudat arra indítja, hogy kérje a kormánytól „a német–szovjet viszonytal kapcsolatos politikai állásfoglalásunk mielőbbi félreérthetetlen és végleges tisztázását”. Csak úgy küszöbölhető ki, hogy esetleg elszigetelten kerüljünk szembe a szovjettel, ha „a mostani német–szovjet viszony alakulása folyamán minden fenntartás nélkül, félreérthetetlenül Németország oldalára állunk”.²⁷⁹

Bárdossy miniszterelnök, egyben külügyminiszter, meglepve és fenntartással olvasta az illetékességi területére tévedt vezérkari főnök határozott, szinte ellentmondást nem tűrő javaslatát. Nem is tartotta szükségesnek a minisztertanács elé vinni, hanem május 12-én anélkül küldte meg elutasító válaszát. Mindenekelőtt ellenezte a „garanciális és segélynyújtási politikai és katonai szerződés”-re tett javaslatot. Egy ilyen szerződés – írta – nem azon múlik, hogy Magyarország számára kívánatos-e, hanem azon, hogy Németország a kölcsönösség alapján hajlandó-e ilyen szerződés létesítésére. A két ország között a hatalmi és erőviszonyokban fennálló különbségek mellett ez aligha képzelhető el. Azzal kapcsolatosan pedig, hogy tekintettel a Szovjetunió elleni háború valószínűségére már most szögezzük le együttműködésünk részleteit, és azokat „olyan kötelező erejű megállapodásokban tisztázzuk, amelyek a magyar hadművelési tervek elkészítésekor szilárd alapot nyújtanak”, figyelmébe ajánlotta, hogy a birodalmi kormány a háború eddigi folyamán már bebizonyította, nem hajlandó politikai és katonai terveit senkinek elárulni, s a jövőbeni lehetőségek részletéről megbeszélésekbe bocsátkozni. Bár azzal, hogy Németország a Szovjetunióval való viszonyának rendezése során számol egy háború lehetőségével, maga is egyetért, ezt nem tartja végleges álláspontnak. A német kormány bizalmas közlései különben is egyelőre azt jelzik, hogy a német–szovjet viszony kielégítő. Ha ebben a helyzetben a magyar kormány az együttműködéssel kapcsolatos megbeszéléseket kezdeményezne, nyilvánvaló visszautasításnak tenné ki magát.²⁸⁰

Bárdossy elvben nem vetette el egy szovjetellenes magyar–német katonai együttműködés lehetőségét, így a vezérkar főnökének megállapítását sem, hogy „a katonai vezetés számára előnyös lenne, ha a német haderővel esetleg együtt végrehajtandó katonai akció részleteire vonatkozó hadművelési tervet már jó előre kidolgozhatná”, azonban felhívta Werth figyelmét, hogy „a legfőbb német katonai és politikai irányítás eddig szigorúan betartott elvei, az ebben a vonatkozásban érvényesült, bámulatra méltó titoktartás a magyar kormány számára sajnos lehetetlenné teszik, hogy katonai vezetőségünk részére ennek a lehetőségét biztosíthassa”.²⁸¹ A német katonai vezetés sikereit éppen a váratlan helyzetek kihasználására alapozza, s ehhez a magyar hadvezetőségnek is alkalmazkodnia kell.

²⁷⁸ *Szent-Iványi*: i. m. 132. o.

²⁷⁹ Uo.

²⁸⁰ DIMK V. k. 1115. o. (783. sz.)

Werth csalódott várakozásában, nagyobb megértést remélt. Nem egy Teleki szellemiségére emlékeztető válaszra számított. A miniszterelnök által felhozottakkal szemben nem tudott a német hadseregvezetéstől származó bizalmas, a hivatalos német diplomáciától eltérő hírekkel és elképzelésekkel érvelni. A válasz természetesen nem térítette el céljától, bár egyelőre nem volt más lehetőség, mint tovább építeni a kapcsolatot a német hadsereggel, információik alapján intézkedni a hatáskörébe tartozó előkészületekről, s várni a kedvező pillanatra.

A tisztikar ráhangolása a Szovjetunió elleni háborúra nem volt nehéz. Az emlékiratban megfogalmazott álláspont általában nem volt ismeretlen a tábornoki és főként a törzstiszti kar előtt. A Németországgal való szövetség és együttműködés, mint az elért revízió megvédésének és továbbfejlesztésének záloga, magától értetődőnek számított. Élt a villámháborúban bizonyított német hadsereg legyőzhetetlenségének mítosza. Ezt csak erősítette a balkáni háború. Csodálták a német páncélos csapatok teljesítményét, megsemmisítő és bénító csapásaikat a jugoszláv hadseregre, melyet két hét alatt úgy szórtak szét, hogy szinte ütközetre sem kényszerültek. A bolsevizmus veszélyének tudata pedig kiemelt helyet foglalt el a tisztikar gondolkodásában, s megalapozta a kellő pillanatban lángra lobbantható háborús hangulatot.

Az OKW is figyelmet szentelt a magyarországi eseményeknek. Május 15-én Himer nemcsak az összekötő törzsszel kapcsolatos „egyes kérdések szabályozása” miatt utazott feletteseihez Berlinbe, hanem beszámolt a magyar hadvezetés tevékenységéről is. Fontos része volt beszámolójának Werth emlékirata és annak kedvezőtlen fogadtatása.²⁸² A miniszterelnöknek küldött bizalmas irat és annak fogadtatása német katonai vezetők megbeszélésének tárgyává lett. Werth tisztában volt vele, hogy javaslatainak visszautasítása nem kedvez a német katonai vezetők elképzeléseinek. Himer révén – a miniszterelnök tudta nélkül – azzal a szándékkal adta tudtukra a történeteket, hogy fokozottabb támogatásra biztassa őket, s egyben elhárítsa magáról a felelősséget, ha a német hadművelet a szükséges magyar támogatás nélkül marad. Cselekvési szabadsága változatlanul alatta van a kívánatosnak. Az OKW azonban tartózkodott politikai megnyilatkozásoktól. Himer azzal az utasítással tért vissza Budapestre, hogy a május elején kiadott utasításának megfelelően a magyar vezérkarral folytasson bizalmas megbeszéléseket, s még időben győzze meg őket a határvédelem megerősítésének szükségességéről.²⁸³

Az utasításnak megfelelően Himer május 27-én László Dezső tábornokkal, a hadműveleti csoportfőnökkel, majd egy nappal később Sáska Elemér vk. alezredessel, a vezérkar 1. osztályának vezetőjével tárgyalt az azon esetre folytatandó teendő intézkedésekről, ha Németország a keleti kérdést háborúval döntené el.²⁸⁴

Május 29-én Werth fogadta Himert. A német tábornok beszámolt berlini útjáról. Szükségesnek találta leszögezni, hogy nem a felettesei, hanem saját véleményének ad hangot. Ez vonatkozik a Lászlóval és Sáskával már részletesen megbeszélte „védelmi” intézkedésekre is. Azt ajánlotta, hogy mivel a magyar mozgósítás, a szállítási nehézségeket is figyelembe véve, körülbelül húsz napot vesz igénybe, már most kezdjék meg az előkészületeket, hogy egy esetleges mozgósítás időtartamát adott esetben le lehessen rövidíte-

²⁸¹ DIMK V. k. 1115. o. (783. sz.).

²⁸² *Századok*, 1965. 6. sz. 1237. o.

²⁸³ DGFP XII. k. 655–656. o. (431. sz.)

²⁸⁴ *Századok*, 1965. 6. sz. 1238. o.

ni. A vezérkar főnöke megértéssel fogadta a nem hivatalos tanácsokat, és megerősítette a beosztottjaival megbeszélte intézkedéseket. Himer másnap ismét Berlinbe utazott, hogy beszámoljon megbeszéléseiről.²⁸⁵

Werth igen nagyra értékelte Himer tevékenységét. A vele és törzsével kialakított sikeres együttműködést emelte ki rövid beszédében, amikor május 24-én Himernek és helyettesének, Radtke őrnagynak átnyújtotta a kormányzó magas kitüntetését.²⁸⁶

A Himerrel folytatott megbeszélést követően a remélt támogatás elmaradása miatt csalódott Werth rászánta magát, hogy válaszoljon Bárdossynak. Igyekezett meggyőzni a szovjet elleni német–magyar katonai együttműködés szükségességéről. Annak ellenére ugyanis, hogy valóban nem kizárt egy német–orosz megállapodás, minden eshetőségre számítva a német–magyar megegyezést és a katonai előmunkálatokat változatlanul fontosaknak tartja. A háromhatalmi egyezményhez tartozás alapján is meg lehetne találni a jogcímet az előkészületekkel kapcsolatos megbeszélésekre. Amennyiben a kormány nézete szerint ez az út nem járható, úgy felhatalmazást kér, hogy katonai vonalon vehesse fel az érintkezést. Javaslatá indoklásaként a következőkre kívánja felhívni a figyelmet: a német–szovjet megegyezés végleges és megnyugtató rendezése nincs biztosítva, a helyzet hirtelen megváltozásával is számolni kell; a német előkészületek a Szovjetunió elleni háborúra változatlanul folynak, rövidesen be is fejeződnek; a román hadsereg mozgósítása és felvonulása a szovjet határra, nyilván német irányítás alatt, folyamatban van; a légvédelem és légi együttműködés terén tett német lépések, valamint a német kívánságra folyamatba tett útépitések arra engednek következtetni, hogy a németek Magyarországnak is szerepet szántak a szovjet elleni hadműveletekben. Mindezek megfelelő alapot képeznek, hogy a „közösen megvívandó háborúra vonatkozólag az okvetlen szükséges politikai megegyezést és ennek alapján a katonai együttműködést felvessük, tisztázzuk és az alapokat megteremtjük”.²⁸⁷

A magyar vezérkar nem kérte a kormány felhatalmazását a Himernek tett bizalmas ígéretének teljesítéséhez. A hadműveleti osztály Werth utasítására sürgősen hozzákezdett az orosz arcvonalon folytatandó „támadó szellemű elhárítás” tervének, s az ehhez szükséges alakulatok mozgósításának előkészítéséhez. Az elkészült terveket Sáska alezredes június 14-én Himernek is bemutatta, aki nem késett közölni azt Grolmann alezredessel az OKH hadműveleti osztályán. Himer június 15-én Lorx vk. százados kíséretében a Kárpátokba utazott, hogy az előkészületekről a helyszínen is meggyőződjék.²⁸⁸

Vörnle külügyi államtitkár június 6-án jelentette Bárdossynak, hogy a honvéd vezérkar nemkívánatos lépésekre szánta el magát. Ujszászy ezredes tájékoztatta, hogy „a politikai helyzetre való tekintettel megkezdik az orosz területek felderítését annak megállapítása végett, hogy Oroszországgal való konfliktus esetén mily objektumokat kell elpusztítani. E végből embereket szerveznének be és küldenének orosz területre, akik ezt a munkát elvégeznék.”²⁸⁹ Barthára hivatkozott, akitől felhatalmazásuk van a szükséges intézkedések megtételére. Vörnle ezt követően közölte Ujszászyval, hogy ezt feleslegesnek és veszélyesnek tartja, ami kiváltotta az orosz–magyar jó viszony miatt aggódó Bárdossy csodálkozását. A miniszterelnök tiltakozására Werth június 9-én helyesbítette

²⁸⁵ *Századok*, 1965. 6. sz. 1239. o.

²⁸⁶ Uo. 1238. o.

²⁸⁷ *Szent-Iványi*: i. m. 604. o.

²⁸⁸ *Századok*, 1965. 6. sz. 1239. o.

²⁸⁹ *Szent-Iványi*: i. m. 607. o.

hírszerző főnökét: „A szóban forgó katonai szervek kizárólag papíron történő helyi előkészítő munkát hajtanak végre, a helyszíni viszonyokat saját területükön tanulmányozzák, alkalmas embereket vesznek nyilvántartásba.” Parancsot kaptak, hogy a határon túl ne tevékenykedjenek.²⁹⁰

A vezérkar főnöke törekvéseinek legfőbb berlini támogatója a helyzet megítélésében vele egyetértő Sztójay volt, akinek jelentései nemcsak a külügybe, de hozzá is eljutottak. Nagy figyelmet szentelt Homlok alapos jelentéseinek is. Mindketten az előbb-utóbb robbanáshoz vezető német–szovjet viszonyra hívták fel figyelmét. Sztójay Weizsäckerre és más, közelebből meg nem nevezett forrásokra hivatkozva fejtette ki, hogy a hivatalos nyilatkozatok és szerződések látszólagos betartása, valamint a szovjetnek a háború elkerülését célzó politikai lépései ellenére Németország „leszámolásra” készül, erre indítják politikai, katonai és nem utolsó sorban gazdasági érdekei, a szovjet élelmiszer- és nyersanyagforrások megszerzésének vágya.

Homlok is arról tájékoztatta Ujszászyt, hogy előtérbe került a német–szovjet viszony megoldása, amit Németország hosszú időre rögzíteni kíván. Valószínű a politikai megoldás, de a katonai sem kizárt. Azokra a jelekre igyekezett ráirányítani a figyelmet, melyek a fegyveres megoldást valószínűsítik. A birodalom területén a vasúti forgalom a katonai szállításoknak van alárendelve. A német haderő keleten naponta hatalmas erősítéseket kap. A felvonult erőket 130-140 hadosztályra lehet becsülni. Minden katonai előkészület láthatólag arra van beállítva, hogy a hadsereg június közepén megindulhasson.²⁹¹

A berlini jelentéstevők nem elégedtek meg a tények és feltételezések közlésével, hanem ajánlásokat is tettek a kívánatos magyar reagálásra. A várhatóan érdemekhez jutó románok mögötti lemaradás, a további revíziós követelésekről való kényszerű lemondás, a megszerzett területek elvesztése miatti félelem eluralkodott Sztójay júniusi jelentéseiben. Már biztosra vehető, hogy a lavina nem tartható fel – jelentette június 7-én. Magyarország szempontjából felmerül a kérdés, mennyiben lesz érintve, és milyen álláspontot foglaljon el a német akció során. Hitler a japán nagykövetnek, akit magához hívatott és tájékoztatott, állítólag azt mondta, hogy Magyarországnak más szerep jut majd, mint a Szovjetunióval szemben területi követelésekkel fellépő Finnországnak és Romániának. Ebből az következik, hogy Magyarország kiesik a katonai akcióból, amíg Románia részt vesz. Ez számunkra nagy hátrányt jelentene. A Führerrel folytatott eddigi megbeszélései alapján a követ benyomása az volt, hogy Dél-Erdélyt Magyarországnak akarja juttatni, ehhez azonban újabb érdemeket kell szerezni. Ennek lehetőségét pedig csakis az oroszok elleni háborúban való együttműködés teremtheti meg. Ha Románia érdemeket fog szerezni, Magyarország viszont nem, annak az lesz a következménye, hogy Románia nemcsak Besszarábiát fogja visszakapni, de követelni fogja az erdélyi revíziót is. Ha ez nem is járna sikerrel, alighanem minimálisra csökkenne számunkra Dél-Erdély megszerzésének esélye. Ha most Hitler nem szólít fel a csatlakozásra, ez azt jelentheti, hogy valami okból ki akar kapcsolni a további területszerzésből. Ezt mindenképpen meg kell akadályozni, és mivel az akció megindítása már június közepe felé várható, azonnal lépéseket kell tenni. Werthtel egybehangzóan Sztójay is azt javasolta, hogy „mielőbb és megfelelő formában ajánljuk fel a birodalmi kancellárnak egy esetleges szovjet elleni akcióban való konkrét katonai részvételünket. Esetleg egy vér- és dacsövetség formájában is.”²⁹²

²⁹⁰ Szent-Iványi: i. m. 609. o.

²⁹¹ DIMK V. k. 1112. és 1133. o. (781. és 800. sz.)

²⁹² Szent-Iványi: i. m. 609. o.

Homlok szintén cselekvést sürgetett június 13-i jelentésében. A német csapatok felzárkózása a szovjet határra a befejezése felé közeledik. A Lengyel Kormányzat területén már úgyszólván hadiállapot van. Német magas rangú katonák magánbeszélgetések során kifejtett véleménye szerint szinte kizárt, hogy a német–szovjet ellentét békésen megoldódjon. Berlinben az a benyomás alakult ki, hogy Magyarország támadólagos közreműködése nincs tervbe véve. Annál inkább Romániáé, amely hírek szerint már megkezdte és június 15-én be is fejezi a mozgósítást.

Nyugtalanító hírekkel szolgált a bukaresti magyar követ is. Románia csatlakozni fog a közeli jövőben bekövetkező Szovjetunió elleni támadáshoz. A román nacionalista körök Bessarabia visszaszerzését, sőt újabb területek megszerzését remélik ettől. A román katonai felkészülésnek csalhatatlan jelei vannak. A román kormány számtalan olyan intézkedést vezetett be, melyeket csak háborús veszély esetén szoktak elrendelni. Napról napra nő a bevonultatottak száma, a lovakat, gépkocsikat rekvirálják, Bukarestben légoltalmi árkokat ásnak, a csapatszállításokra szabaddá tették a kelet felé vezető vasútvonalakat.²⁹³

Az élesedő politikai légkörben került sor Werth június 14-i újabb memorandumának átadására. Az idő sürgetésétől sarkallva az indította újabb kemény és türelmetlen hangú fellépésére, hogy korábbi javaslatai nem kerültek a kormány elé. A miniszterelnök nem látja át a helyzetet, ennél fogva nem súlyosságának megfelelően kezeli azt, amivel az ország érdekeink érvényesülését veszélyezteti.

Korábbi memoranduma óta a német–szovjet viszony még feszültebbé vált. A határon mindkét részről 100-100 hadosztályt vonultattak fel, s az előkészületek német részről változatlanul folynak. Románia és Finnország mozgósított s felvonult határain. Mindez arra utal, hogy a háború rövid időn belül kirobbanhat. A magyar hadsereg mozgósításához és felvonultatásához, a német szállítások folytán előállott nehéz közlekedési helyzetre való tekintettel, kereken egy hónapra van szükség. Márpedig – hangsúlyozta Werth – a háborúban Magyarország nem maradhat tétlen, abban részt kell vennie. Érdeke, hogy a szovjet veszélyt határaitól a német hadsereggel együttműködve eltávolítsa, ami a vitathatatlan német győzelem eredményeként be is fog következni. A „keresztény nemzeti eszmén alapuló világnézetünkkel jutnánk ellentétbe, ha a bolsevizmus elleni harchoz nem csatlakoznánk”.²⁹⁴ Ezt az is kötelességünké teszi, hogy „további országgyarapításunkat csak akkor remélhetjük, ha kitarunk a tengelyhez hú politika mellett, aminek jutalmaként biztosan visszkapjuk a történelmi Magyarország egész területét. Annál is inkább csatlakoznunk kell, mert Románia máris lekötözte magát a háborúban való részvételre. Ha pedig a mi csatlakozásunk elmaradna, akkor nemcsak a Romániával szemben táplált további revíziós igényeinkről kell talán örök időkre lemondani, hanem az eddigi országgyarapításunk is veszendőbe mehet.”²⁹⁵

Werth felszólította a kormányt: „Magyarország döntsön, a német–orosz háború esetén milyen álláspontra kíván helyezkedni, illetőleg milyen magatartást fog tanúsítani. Eme álláspont mielőbbi rögzítése annál is inkább szükséges, mert az idő sürget, és tervszerű katonai előkészületeinket csak a kormány álláspontjának ismeretében tehetjük meg.”²⁹⁶ Értesülései szerint ugyanis a háború 10 nap alatt kirobbanhat, mert a németeknek érdekük, hogy hadműveleteiket még a termés betakarítása előtt indítsák meg. Arra nem tért

²⁹³ DIMK V. k. 1147. o. (811. sz.)

²⁹⁴ MOL K 64-90-24-416/1941. Rep.

²⁹⁵ Uo.

²⁹⁶ Uo.

ki, hogy a kormány tudta nélkül már előkészítettek a német hadseregvezetés óhajának megfelelő katonai rendszabályokat.

Arról sem tartotta szükségesnek a tájékoztatást, hogy milyen forrásokból szerzett információk alapján alakította ki a hivatalos német diplomáciával ellentétes véleményét, amely szerint „a német kormány a tekintetben nem fog jó előre kezdeményezőleg fellépni velünk szemben. Csak az utolsó pillanatban, néhány nappal vagy órával a háború megindítása előtt fog arról értesíteni és a csatlakozásra esetleg felhívni”.²⁹⁷ A német informátorokkal szemben diszkrét Werth saját tapasztalataiból levont következtetéséként állította be megállapítását, hiszen így történt ez legutóbb, a jugoszláv hadjárat előtt is, s feltehetőleg most is így lesz. Ha pedig erre várunk, megint el fogunk késni a mozgósítással, de ebből most sokkal nagyobb veszély származhat az országra. Újólaj javasolta tehát, hogy a „kormány haladéktalanul lépjen érintkezésbe a német kormánnyal, és tegyen formális ajánlatot a német–orosz háborúhoz való önkéntes csatlakozásunkra”. Addig is léptessen életbe a kormány katonai biztonsági rendszabályokat: a határvédelmi alakulatok, a repülőerők és a honi légvédelem mozgósítását, valamint a honi légvédelmi készség elrendelését; a gyorshadtest, továbbá egyelőre az I., VI., VII. és VIII. hadtest és a legfontosabb Fővezérség–közvetlen alakulatainak mozgósítását.²⁹⁸

Memoranduma befejezéseként még egyszer nyomatékosan felszólította a kormányt, ne habozzon, ne hagyja magát befolyásoltatni gazdasági érdekektől sem. A háború gyorsan el fog dőlni, a német hadsereg, mint eddig is, rövid idő alatt ki fogja vívni a győzelmet. Önmaga igazolását a biztosnak hitt győzelemtől várva, még a kompromittálódástól sem riadt vissza, különben a háborúban való magyar részvétel időtartamáról aligha tett volna olyan felelőtlen, a még a legszélsőségesebb németbarátok számára is meghökkentő kijelentést, hogy „néhány hét múlva a mozgósított magyar haderő fokozatos leszerelésére számíthatunk, úgyhogy a bevonultatott tartalékosok a leszerelés után még az aratásra is hazatérhetnek”.²⁹⁹

Werth nem tett említést memorandumában a magyar hírszerzés jelentéseiről, melyek szerint a növekvő feszültség és a német támadás kétségtelen jelei ellenére vannak arra utaló értesülések is, hogy a szovjet kormány még áldozatok árán is el akarja kerülni a Németországgal való összeütközést. A német felvonulás hatására a szovjet hadsereg alakulatai is megkezdték a felzárkózást a határ menti területeken, de csoportosításuk nélkülözi a támadó szándékot. A hírszerzés június 16-i jelentése szerint a magyar határral szemben elhelyezkedő 12 hadosztály és 5–6 motorizált dandár helyzete is hetek óta változatlan. A seregtestek felzárkózása a határra itt nem tapasztalható, gondosan kerülnek az esetleges incidensek lehetőségét, s barátságos magatartást tanúsítanak. A hírszerzésnek a német csapat szállítások kapcsán levont következtetései ugyanakkor óvatosságra is intettek: megítélésük szerint Szovjet–Oroszország háború esetén német csapatoknak magyar területen való megjelenésével és átvonulásával számol és ezért „várható magatartása Magyarországgal szemben ellenségesnek vehető. Nincs kizárva tehát annak a lehetősége, hogy az orosz hds. arcvonalának kiszélesítésére és a német hadmozdulatok megzavarására a Moldvában és Krakkó körül felvonult német csoportok elvágása céljából, ha a magyar–orosz határon puha pontot talál, Kárpátalja megrohanását is megkísérli.” Ez fokozott éberségre kell intsen.³⁰⁰

²⁹⁷ MOL K 64-90-24-416/1941. Rep.

²⁹⁸ Uo.

²⁹⁹ Uo.

³⁰⁰ HL Eln. Vkf. I.1941/5563.

A magyar határ valóban sebezhető pont volt. A német vezérkar Hitlerrel ellentétben egy szovjet ellentámadást sem tartott kizártnak. Annak iránya észak-nyugat mellett a fedetlenül maradt magyar határ lehet. Egy itteni betörés igen kellemetlen helyzetet teremtené. Ezért a német hadvezetés a magyar csapatok számításba vételénél elsősorban a határ lezárását tartotta fontosnak, s csak másodsorban számolt azoknak a támadó hadműveletekben való részvételével. Ezt a veszélyt Werth is érzékelte, még ha bekövetkeztét nem is tartotta valószínűnek. Ő azonban ezen túlmenően a támadó hadműveletekben való részvételben gondolkodott. A honvédség felének mozgósításában látta azt a kontingenst, mely alkalmas a határ megfelelő lezárására és részvétele a hadműveletekben Németország számára elfogadható, méltóképpen reprezentálhatja a honvédséget a bolsevizmus elleni harcban, s egyben aránya a román mozgósítással összevethető. Az eddigi előkészületek a határ lezárására is kiterjedtek, azonban az erre vonatkozó intézkedések a kért mozgósítás nélkül kevésnek bizonyulnak egy betörés esetére.

Bárdossy, ha túlzó megnyilvánulásnak tartotta a vezérkar főnökének újbóli jelentkezését, most rendkívüli minisztertanácsot hívott össze, hogy az élesedő háborús hangulatban a testület foglaljon állást a memorandumban foglaltakról. Magatartását nem kevésbé motiválta a Werth személyével szembeni ellenszenv, mint az általa előadottak kritikája. A miniszterelnök hiúságát ugyanis egyre inkább irritálta a vezérkar főnökének félreismerhetetlen törekvése, hogy saját elképzeléseit és javaslatait mindenáron érvényre juttassa, s a miniszterelnökre és a kormányra nyomást gyakorolva illetéktelenül beleavatkozzon a magyar kül- és katonapolitika alakításába. Bárdossy sokallotta a kormánytól független csatornákon bonyolódó, önálló „diplomáciai tevékenységét”. A kormány politikájának irányításában nem kívánt osztozni vele, még ha kétségkívül a kormányzó támogatását bírva tolt is magát ebbe a szerepbe. Méltatlannak és a kormányfői méltósággal összeegyeztethetetlennek tartotta, hogy magához kérje és megvitassa vele illetéktelen ajánlásait. Így elmulasztotta, hogy tájékozódjon a határ lehetséges veszélyeztetéséről s az ennek nyomán szükségessé vált biztonsági intézkedésekről, ami a vezérkar főnökének kötelessége.

Az emlékirat ezúttal sem hozta meg a Werth által remélt eredményt. Bárdossy teljes egészében ismertette az emlékiratot, s azonnal hangot adott egyet nem értésének. Mindenekelőtt rámutatott: Magyarországnak nem kell bizonygatnia, hogy a tengely oldalán áll, azt már megtette. Hitler már többször hangsúlyozta a berlini magyar követ előtt, „milyen nagyra értékeli azt a szolgálatot, melyet a német katonaság átszállításával a birodalom érdekeinek tettünk és hogy a jugoszláv akcióban a szintén érdekelt Bulgáriát jóval megelőzve fegyveresen közreműködtünk”.³⁰¹ Nincs szükség tehát arra, hogy tengelybarátságunk demonstrálásaként a német–szovjet háborúban is részt vegyünk.

Bárdossy elmondta, hogy a birodalmi kormány a német–orosz viszony alakulásáról s az esetleges konfliktusról ismételt érdeklődése ellenére sem tájékoztatta. A június 10–14. között Budapesten tartózkodó Weizsäcker alaptalanoknak minősítette az erről szóló híreszteléseket. Hasonlóképpen nyilatkozott Berlinben Woermann Sztójaynak. Német részről tehát még a tájékoztatástól is elzárkóznak, nemhogy aktív közreműködésünkre számítanának. Félreérthetetlen német kívánság vagy felszólítás nélkül pedig már csak azért sem tartaná célszerűnek a magyar katonai intézkedéseket, mert ezzel óhatatlanul lepleznék a Szovjetunió előtt a birodalom esetleges szándékait. Az sem lehetetlen, hogy esetleg éppen ezzel váltanánk ki a Szovjetunió támadását Magyarország ellen. Egyik sem áll Németország érdekében. A háborúban való részvételünk pedig nem eredményez-

³⁰¹ *Szent-Iványi*: i. m. 619. o.

hetné Dél-Erdély visszaadását, mivel a bécsi döntés során Németország garantálta annak a Romániának a határait, amelyik most az ő oldalán vesz részt a háborúban.

Végezetül nem kis kárörömmel mutatott rá a miniszterelnök az emlékirat egy szemet szűrő ellentmondására, legsebezhetőbb pontjára, ami alkalmasnak látszott Werth túlzott tekintélyének, katonai szakértelmének megnyirbálására, s így az emlékirat egésze hitelének csökkentésére. A vezérkar főnöke azzal számol, hogy a német hadsereg a győzelmet rövid idő alatt ki fogja vívni, így a magyar csapatok részvétele is ennek megfelelően fog alakulni. A behívott tartalékosok már „az aratásra hazatérhetnek”. Elképzelhetetlen állítás, hogy két hét múlva, azaz június 29. körül, amikor a magyarországi aratás megkezdődik, katonáink hazaengedhetők lennének.³⁰²

A minisztertanács elutasította a felajánkozást. Nem mintha idegen lett volna tőlük egy Szovjetunió elleni háborúban való részvétel gondolata, de Bárdossyval egyetértésben nem látták azt olyan egyértelműnek, mint Werth. Egy esetleges szovjet betörés lehetősége sem merült fel. A gazdasági nehézségek fokozódásán túl főként attól tartottak, hogy a harcok során meggyengülhet a nagy áldozatok árán kifejlesztett és még modernizálás alatt álló hadsereg, ami nagy hátrányt jelenthet a románokkal szemben, akik majd érdemeik jutalmaként Észak-Erdélyt is visszakövetelhetik. Mindenesetre másként állna a helyzet, ha a birodalmi kormány részéről érkezne felszólítás az együttműködésre. Megbízták a miniszterelnököt, hogy tájékozzódjon a német birodalmi kormány szándékairól.

A döntésnek megfelelően Bárdossy még aznap táviratozott Sztójaynak. Keresse fel Weizsäckert, és hozza szóba előtte a német–szovjet viszonyt, mivel korábbi megnyugtató véleménye ellenére a jelek arra utalnak, hogy a német–szovjet konfliktus veszélye nő. Érdeklődj meg, a birodalmi kormány a helyzet kritikussá válása esetén időben fogja-e értesíteni a magyar kormányt, hogy a határon a német kormány megkívánta defenzív intézkedéseket megtehesse.³⁰³

Június 15-én Bárdossy kiegészítette előző napi üzenetét. Rendkívül valószínűtlen ugyan, hogy a szovjet hadsereg támadást indítson a magyar határszakasz ellen, de a magyar katonai vezetés ezt nem tartja kizártnak. Márpedig a határszakaszon történt erődítési munkálatokon túl újabb előkészületeket csak a német kormánnyal történt előzetes megbeszélést követően tehetnénk, nehogy a szovjet provokálásával német érdekeket is sértsünk. Felkészülésünk fokozná ugyanakkor gazdasági nehézségeinket is, mivel a mezőgazdasági munkálatok elvégzését, így terméseredményeinket veszélyeztetné. Ez szintén ellentétes a német érdekekkel is. Figyelembe veendő továbbá, hogy vasúti vonalaink éppen a német szállítmányokkal lekötöttek, így a felvonulás csak igen lassan hajtható végre. Mindezen szempontok szükségessé teszik tehát, hogy a birodalmi kormány „még kellő időben bizalmasan tájékoztasson bennünket arról, hogy ítéli meg a helyzetet, és a maga részéről milyen konzekvenciákat kíván abból levonni, hogy a magyar kormány esetleges elhatározásaival német intenciókkal összhangban maradjon”. Sztójay maradjon szigorúan „az érdeklődés vonalán”, és tartózkodjon mindenféle felajánlkozástól.³⁰⁴

Erdmannsdorff már június 16-án jelentkezett Ribbentrop válaszával: tekintettel a határ mentén eszközölt szovjet csapatösszevonásokra, a német kormány a német–szovjet viszony tisztázása érdekében július elején kénytelen lesz lépéseket tenni, és a szovjet kormánnyal szemben bizonyos követeléseket támasztani. Minthogy a tárgyalások kime-

³⁰² *Szent-Iványi*: i. m. 620–622. o.

³⁰³ DIMK V. k. 1175. o. (837. sz.)

³⁰⁴ *Szent-Iványi*: i. m. 823. o.

neteje előre nem látható, a „német kormány szükségesnek tartja, hogy Magyarország is a maga részéről tegye meg a szükséges lépéseket határainak megerősítésére”.³⁰⁵

Erdmannsdorff látogatása után Bárdossy tájékoztatta Werthet Ribbentrop bizalmas üzenetéről. Kérte, hogy mivel tudomása szerint a közeli napokban a német hadsereg egyik „legmérvadóbb” személyiségével (ti. Halderrel) fog megbeszélést folytatni, tartsa szem előtt a kormány által június 14-én elfogadott és változatlan alapelveket. A német kormány csupán azt tartaná ajánlatosnak, ha Magyarország megfelelő védelmi intézkedéseket tenne. Ez az ajánlás csak a határvédelmi intézkedésekre vonatkozik, s nem többre. A hadműveletekben való részvételünkkel kapcsolatosan „a német kormány semmiféle kívánságot vagy óhajtást nem juttatott kifejezésre”. Ez megerősítette elhatározásában, hogy egy esetleges német akcióban való részvételünket nem ajánljuk fel. Ezen csak akkor változtatnánk, ha a német kormány ilyen kéréssel fordulna hozzánk. A szükséges védelmi intézkedések foganatosítása terén tehát a legteljesebb összhangban kívánunk eljárni a német kormánnyal, illetve hadvezetéssel.³⁰⁶

Június 19-én létrejött a Werth Halder találkozó. Az OKH vezérkari főnöke a rövid megbeszélés során tájékoztatta magyar kollégáját a legszükségesebb tudnivalókról. Az orosz kérdést Németország fegyveresen fogja elintézni, ami rövid egy héten belül be fog következni. Jó lett volna ugyan, ha Magyarország a Kárpátokat jobban biztosítja, azonban már ne tegyen semmi olyat, amivel az oroszokat alarmírozná, valamint a német szállításokat akadályozná. Ha a német hadseregnek szüksége lesz a Kárpátalján átvezető vasútvonalakra, úgy azt bocsássák rendelkezésére. Engedélyezzék továbbá a német hadsereg rádióállomásainak magyarországi telepítését. Ha Magyarország részéről mégis szükségessé válnának bizonyos további katonai rendszabályok, azt Himer tábornok révén külön fogják kérni. Továbbra sem zárta ki annak lehetőségét, hogy esetleg a magyar hadsereg is sor kerül.³⁰⁷

Werth tájékoztatta a miniszterelnököt Halderrel folytatott megbeszélésének lefolyásáról, aki megkönnyebbülten táviratozta Sztójaynak: a németek a katonai megbeszélés során nem kértek semmi olyan intézkedést, amely az oroszokat alarmírozná vagy a német szállításokat megzavarná, s ez a kormány óvatos magatartását igazolja.³⁰⁸

A vezérkar természetesen továbbra sem értett egyet a kormány álláspontjával, s „amíg nem késő” felkiáltással igyekeztek rávenni azt döntésének megváltoztatására s a napokon belül várható támadáshoz való csatlakozás felajánlására. A vezérkar főnökének utasítására Ujszászy eljuttatott Bárdossynak egy bizalmas, meghatározatlan származású jelentésrészletet. Ebben anonim személyek amiatti csodálkozásuknak adtak kifejezést, hogy mikor a német támadás 48 órán belül várható, Magyarország még mindig teljesen érdektelenül áll a krízissel szemben. Érthetetlen, hogy bár a háború kitérése esetén szovjet támadás fenyeget, Magyarország még légvédelmét sem aktivizálta és határainak védelméről sem gondoskodott.³⁰⁹

Június 20-án Sztójay és Homlok is jelentkezett. A feszültség a tetőfokon. A német, sőt a román és a finn hadsereg is befejezte előkészületeit. A románok 26 hadosztályt vonlottak fel. Homlok hangsúlyozta: területeket kell a Kárpátoktól északra elfoglalni

³⁰⁵ *Szent-Iványi*: i. m. 824. o.

³⁰⁶ Uo. 146–147. o.

³⁰⁷ *Halder*: i. m. II. k. 457. o. és *Szent-Iványi*: i. m. 147. o.

³⁰⁸ *Szent-Iványi*: i. m. 148. o.

³⁰⁹ DIMK V. k. 1202. o. (858. sz.)

és ennek birtokában tárgyalni, mert különben „tétlen szemlélői leszünk, miként jön létre a közös német–román határ”. A hadjárat időtartamának megítélésében – német forrásokra hivatkozva – Homlok óvatos volt. A német vezérkar villámháborút készít elő, ám óvatosabb becslések szerint három hónappal számolnak a háború befejezéséig. A német hadvezetés 124–136 hadosztályt vonultatott fel, s számít hadosztályainak nagyobb tűzeréjére, a jobb vezetésre.³¹⁰

IV.

Június 22-én 3 óra 15 perckor a német csapatok több ezer kilométer szélességű fronton megindították támadásukat a Szovjetunió ellen. Erdmannsdorff követ kora reggel lakásán kereste fel Bárdossyt, hogy közölje vele a hírt. A miniszterelnök megértésének és meglepedettségének adott kifejezést. A délelőtt folyamán Horthy fogadta a német követet, aki átnyújtotta neki Hitler levelét, amelyben a szovjet fenyegetésre hivatkozva indokolta döntését, s magát az európai civilizáció megmentőjének állította be. A magyar hadsereg részvételét ezúttal sem kérte, hanem meglepedettségét és köszönetét fejezte ki. Ami Magyarország magatartását illeti, Főméltóságú uram – írta Hitler –, meg vagyok győződve, hogy a magyar nemzeti tudat méltányolni fogja magatartásomat. Szeretném kifejezni köszönetemet a magyar fegyveres erők megértő intézkedéseikért, melyekkel megerősítették a határ védelmét, ezzel elejét véve az orosz szárnytámadásoknak és erőket kötve le. Hitler felértékelte a magyar intézkedéseket, holott tisztában volt azok elégtelenségével egy szárnytámadás esetén.³¹¹

Radtke őrnagy, Himer helyettese, a támadás megindulásának időpontjában kapcsolatba lépett az OKW-vel, ahol közölték vele, hogy engedélyezik a magyar vezérkarral folytatandó tárgyalásokat. Ezt a német és a magyar vezérkar korábbi megbeszéléseire alapozott intézkedést az a német vezetés által feltételezett helyzet tette szükségessé, ami az esetben következhet be, ha a 17. német hadsereg hadműveletei nem haladnak majd a tervezett ütemben, s tehermentesítésükre szükségessé válhat a magyar csapatok bevetése a határral szemközt álló szovjet csapatok ellen.³¹²

A déli órákban sor került Himer és a Werthet helyettesítő László Dezső tábornok, hadművelési csoportfőnök találkozójára. Werth csapatlátogatáson vidéken tartózkodott, hazatérését csak a késő esti órákban várták. Himer és László áttekintették az új helyzetet. Számba vették a szükségessé vált intézkedéseket, a rendelkezésre álló gyorsan mozgósítható csapatokat. Himer szerint László panaszkodott, amiért Magyarország nem vehet részt a hadműveletekben. Sem a birodalmi kormány, sem a Budapesten átutazó Halder részéről nem merült fel kívánság a magyar részvétel iránt. Ezen az OKW döntése változtathatna.³¹³

A megbeszélést követően Himer telefonon tájékoztatta Paulust a szükség esetén leggyorsabban mozgósítható és felhasználható magyar erőkről.³¹⁴

³¹⁰ Uo. 1199. o. (855. sz.)

³¹¹ A Wilhelmstrasse... i. m. 594. o. (412. sz.)

³¹² *Századok*, 1965. 6. sz. 1239. o.

³¹³ Uo.

³¹⁴ A magyar vezérkar főnöke a VIII. hadtest parancsnokságát jelölte ki az esetleges hadműveletek irányítására. Ennek alárendeltségében gyorsan mozgósíthatók és bevetetők a következők, jelenleg békelétszámon levő alakulatok: a VIII. hadtest alakulatai, a 2. gépkocsizó dandárnak a hadtest területén elhelyezett részei, a Tiszántúl északi részén diszlokált 1. lovasdandár, az erdélyi IX. hadtest alakulatai, valamint a Kárpátalján levő hegyi- és határvadászdandárok.

Hat óra után Himer Jodl tábornoknál, az OKW vezérkari főnökénél is jelentkezett, hogy tájékoztassa őt is a vezérkar intézkedéseiről és magyar hadsereg helyzetéről. Jodl időközben már értesült Paulustól az adott lehetőségekről. Himernek arra a megjegyzésére, hogy a magyar hadsereg utasításokat vár, Jodl leszögezte: „Minden magyar segítséget bármikor elfogadunk. Nem akarunk semmit követelni; de köszönettel veszünk mindent, amit önként felajánlanak. Szó sincs arról, hogy Magyarország esetleges részvétele elől elzárkóznánk.”³¹⁵

Himer azonnal Werthet kereste az üzenettel, aki azonban még mindig nem volt elérhető. Csak László Dezsőt sikerült megtalálnia, akinek írásban átadta Jodl üzenetét. László csak hosszas keresgélés után tudta elérni Werthet, s továbbítani az üzenetet. Kilenc óra tájban jelentkezett Himernél a válasszal. Egyelőre nem tehet semmit, mivel a kormányzó már háromszor felajánlotta Hitlernek támogatását, aki úgy nyilatkozott: közölni fogja, mikor és milyen mértékben óhajtja igénybe venni a magyar segítséget. A Halder tábornokkal nemrég folytatott személyes megbeszélés során sem merült fel a magyar részvétel iránti igény.³¹⁶

Himer másnapra személyes találkozót is kért Werthtől. László közölte, hogy a vezérkari főnök reggel ismét vidékre megy, így csak egy óraker állhat rendelkezésére.

E sorsdöntő napok történetét, így Werth üzenetét is, elsősorban az összekötő törzs kritikával kezelendő naplójából ismerjük. Nem tudhatjuk az erről készült feljegyzésről sem, mennyiben adta vissza annak pontos tartalmát. A kormányzó ugyanis nem háromszor, de egyszer sem ajánlotta fel Hitlernek részvételünket a háborúban. Bár Hitlernek küldött válaszában kifejezte a szovjet elleni háború feletti örömét, azonban tartózkodott minden olyan kijelentéstől, amiből a felajánkozásra lehetett volna következtetni. Amennyiben Werth – a napló szerint – valóban három felajánkozásról beszélt, valótlan állított. Ilyen információt sem Horthytól, sem mástól nem kaphatott. Az sem kizárt, hogy László félreértelmezve adta át az üzenetet. Kis valószínűséggel képzelhető el, hogy Werth a cél érdekében Horthy állítólagos Hitler által történt háromszori visszautasításának említésével kívánt volna nagyobb nyomatókat adni a magyar hadvezetés felajánkozásának. Aligha szánta rá magát erre a kormányzóhoz fűződő kapcsolatát veszélyeztető lépésre. Az kétségtelen, hogy elsősorban a német hadvezetés támogatásától várta elképzelései számára a zöld utat. Úgy láthatta, itt az alkalom a döntés kicsikarására. Az OKW immár nemcsak bizalmas tárgyalásokon, hanem nyíltan is felvetette az együttműködés szükségességét. E mögött a német kormány hallgatóságos jóváhagyását is felfedezni vélte. Biztos lehetett benne, hogy Horthytól sem áll távol a hadműveletekbe való bekapcsolódás gondolata, ezért, ha a németek határozottan kérik, vagy valamilyen casus belli adódik, nem fog ellentmondani.

Június 23-án Bárdossy összehívta a minisztertanácsot, amely egyetértve előterjesztett javaslatával, úgy döntött, hogy megszakítja a diplomáciai viszonyt a Szovjetunióval. Bárdossy felszólítására Bartha szakvéleményt adott a német–szovjet háborúról. Szerinte hat hét alatt a német hadsereg teljes győzelmet arat.

A minisztertanács döntését Bárdossy azonnal közölte Erdmannsdorffal követtel, s kérte, hozza azt mielőbb kormánya tudomására. Megkérdezte a követet, „vajon a német kormánynak nincs-e észrevétele vagy óhajtása ezzel kapcsolatban?” Erdmannsdorffnak nem volt megjegyzése, a diplomáciai viszony megszakítását magától értetődőnek tartotta.³¹⁷

³¹⁵ *Századok*, 1965. 6. sz. 1240. o.

³¹⁶ Uo. és DGFP XIII. k. 63. o. (54. sz.)

³¹⁷ DIMK V. k. 1231. o. (866. sz.)

Vörnle János külügyminiszter-helyettes még aznap magához kérte Saronov szovjet követet, s közölte vele, hogy Magyarország megszakítja a diplomáciai viszonyt a Szovjetunióval.

Június 23-án tovább folytatódtak az üzenetváltások és megbeszélések a két vezérkar között. Tizenkettőkor maga Halder vezérezredes hívta telefonhoz Himert. Werth előző napi megnyilatkozására utalva elmondta, tisztában van vele, hogy a magyar politikai vezetés nem fektet súlyt a Szovjetunió elleni támadáshoz való csatlakozásra, s csak Horthy véleménye lenne kötelező számára. Ezért „most azon múlik a dolog, hogy a magyar katonai fórumok mozgásba tudják-e hozni a politikai szerveket annak érdekében, hogy ezek maguktól ajánlkozzanak”. Halder szükségesnek tartotta még egyszer rögzíteni a német vezetés álláspontját: követeléseket, amelyekért fizetni kell, nem támasztanak, de minden önkéntes támogatásért, különösen a gyorscsapatokért, hálásak lesznek. Kérte, a magyar vezérkarral pontosan tisztázzák, milyen erőkkel tudnának rendelkezésre állni. Ha erre sor kerülne, a magyar csapatok feladatának részleteit a Dél-Hadseregcsoport parancsnoksága fogja szabályozni, amelynek alárendeltségébe a magyar alakulatok kerülnének.³¹⁸

Halder, az OKH vezérkarának főnöke tehát már a hadjárat második napján, a dolog fontosságának megfelelően időt szakított magának, hogy súlyt adjon az OKW és OKH magyar csapatok felhasználásával kapcsolatos elképzelésének. Fontosnak tartotta annak személyes tisztázását, milyen magyar erők mozgósíthatóak és állhatnak mielőbb a Dél-Hadseregcsoport rendelkezésére. A hadjárat első napján csak 10-12 km-t előrenyomuló 17. német hadsereg, valamint a déli szárnyat képező 11. német és két román hadsereg hadműveletei kibontakozásának teljes bizonytalansága – mint ezt Brauchitsch-csal Hitler előtt korábban bizonygatták – szükségessé teheti, hogy magyar erőket vessenek be a szárnyaikat veszélyeztető szovjet erők lekötésére. A német katonai vezetés már szabad kezet kaphatott, hogy nyíltan is felszólítsa a magyarokat az önkéntes felajánkozásra, habár Hitler ezt még ekkor is a katonák kishitűségeként fogta fel, s a hadműveletek felesleges túlbiztosításának tartotta. Halder értesülései és korábbi tapasztalatai alapján tisztában volt vele, hogy nagyobb magyar erők mozgósítása legalább két-három hetet vesz igénybe, ezért elsősorban a lényegesen rövidebb idő alatt mobilizálható és bevethető gyorshadtest érdekelte.

Himer egy órakerre végre találkozott Werthtel. Átadta Halder üzenetét, s még egyszer rögzítette a német katonai vezetés álláspontját. Ekkor szóba sem került a kormányzó háromszori felajánkozása. Sőt, Werth arról beszélt, hogy nem tudja, mit tartalmaz Hitler Horthynak küldött levele. Amennyiben ebben sem lenne nyílt felszólítás az együttműködésre, úgy a politikusokat változatlanul nehéz lesz cselekvésre bírni. Sajnálja, hogy német politikai oldalról már négy héttel ezelőtt nem kapott kellő figyelmeztetést. Ha ez megtörténik, most jobban állna a hadsereggel, és már tegnap (22-én) átlépheték volna a határt. Tíz nappal ezelőtt ugyan az ő kezdeményezésére a kormány már politikai úton is tájékozódott, de úgy látszik, a Führer nem akarja Magyarország részvételét a háborúban.³¹⁹ Himer válasza rövid volt: „most a katonáké a szó”. Werth erre csüggedten megjegyezte: a magyar segítség már úgyszólván elkésett. Himer azonban vigasztalta: még nem késő a cselekvés, Magyarország még részt vehet egy egyébként „hézagmentes keleti arcvonalon” a bolsevizmus elleni harcban. A hangsúlyt a hézagmentességre helyezte. A feladat betöltése a Kárpátok előterében a magyar honvédségre várhat.³²⁰

³¹⁸ *Századok*, 1965. 6. sz. 1240. o.

³¹⁹ *Századok*, 1965. 6. sz. 1241. o. és DGFP XIII. k. 64. o. (54. sz.)

³²⁰ *Századok*, 1965. 6. sz. 1241. o.

Werth nyomban Bárdossyhoz sietett, hogy tájékoztassa a megbeszélésről. A német hadsereg vezetői kívánatosnak tartják a háborúban való részvételünket. Bárdossy meghallgatta a német hadseregvezetés álláspontját, azonban minden további lépést a birodalmi kormánytól tett függővé.

A fiasco után Werth a délutáni órákban Barthával Kenderesre utazott a kormányzóhoz, hogy neki is beszámoljon a német hadseregvezetés kívánságáról, és rávegye, hatalmazza fel a helyzetnek megfelelő lépések megtételére. Bartha kormányfője tudta nélkül vállalkozott az álláspontjával ellentétes lépés támogatására. Horthy meglepetten és zordonan fogadta a váratlan látogatókat. Ez csak fokozódott, amikor vendégei előadták neki jövetelük célját. Arról panaszkodott környezetének, hogy vendégei azzal fenyegetőztek: ha Magyarország nem vesz részt a háborúban, az könnyen forradalmat válthat ki a tisztikar körében. A honvédség becsülete megkívánja, hogy cselekedjünk. A tisztikarral való fenyegetőzés felbosszantotta és lehangolta. Werth rossz hírokat pengetett. Nem sikerült rábírnia a felindult kormányzót a felajánkozásra. Dolguk végezetlen távoztak.³²¹

A német összekötő törzs naplójának tanúsága szerint Werth Budapestre érve azonnal tájékoztatta Himert a látogatás eredménytelenségéről, aki 20 óra tájban már továbbította az OKW, majd az OKH hadműveleti osztályához, hozzáfűzve: minden jel arra mutat, hogy „Werth gyalogsági tábornok nem képes megbirkózni a pillanat nagyságával”.³²²

A magas rangú német katonai vezetők üzeneteiről értesülve, Bárdossy külügyi vonalról akart megerősítést nyerni a német szándékokról. Június 24-én magához kérte a német követet. Emlékeztette: korábban többször is kísérletet tett, hogy német–orosz konfliktus esetére a birodalmi kormány Magyarországgal szembeni álláspontjáról tájékozódjék. Érdeklődött erről magától a követtől is. A német hivatalos körök, nyilván a titoktartás miatt, mindannyiszor kitértek a válasz elől, sőt Woermann még azt is kijelentette, hogy „orosz kérdés egyáltalán nincs”. Június 14-én Ribbentrop csak a határok megerősítését kérte. Látogatása során Halder is azt a kijelentést tette Werthnek, hogy bár indokolt lett volna a határ alaposabb megerősítése, most már semmit se tegyünk, amivel az oroszokat esetleg alarmírozhatnánk. Werth akkor nyíltan feltette a kérdést Haldernek: a német hadvezetőség „kíván-e tőlünk katonai téren valamit”, amire Halder nemleges választ adott. Ezek után meglepte, hogy Himer tábornok felkereste Werthet a német katonai vezetők üzenetével: „a katonai akcióban való részvételünk kívánatos volna”.³²³ Furcsállja, hogy a német katonai vezetés lép fel a vezérkar útján ezzel a kívánsággal, holott „ennek kifejezésre juttatása első-sorban politikai kérdés, és így nem a vezérkar, hanem a kormány, illetőleg az alkotmányos tényezők elbírálása alá esik”. A kormány szükségesnek tartja politikai vonalon tisztázni, „vajon a birodalmi kormány csakugyan kívánatosnak tartja-e, hogy az Oroszország elleni akcióban részt vegyünk, s ha igen, konkrétan mi az, amit óhajtandónak tart”.³²⁴

Bárdossy nem határozta el magát eleve egy esetleges német „kívánság” megfontolása elől, ha az a német politikai vezetés részéről merül fel, azonban szükségesnek vélte, hogy felhívja a birodalmi kormány figyelmét néhány olyan égető gondra, melyek a magyar hadsereg bevetése esetén fokozottan jelentkeznek.

Mindenekelőtt óvatosságra kell intenie a magyar kormányt a katasztrofálisan rossz román–magyar viszonynak, az állandó határincidenseknek, a felelős román államférfi-

³²¹ Horthy Miklós: Emlékirataim. Buenos Aires, 1953. 128. o.

³²² Századok, 1965. 6. sz. 1241. o.

³²³ Szent-Iványi: i. m. 155. o.

³²⁴ Uo. 156. o.

ak által hangoztatott ellenrevíziós törekvéseknek. Ilyen körülmények között mindenkor számítani lehet egy román betörésre „a katonailag is nehezen védhető” déli határon. De számolni kell a szlovákokkal is, akik a végleges délkelet-európai területrendezésnél szintén revíziós igényekkel szándékoznak fellépni.

Igen nehéznek ítélte meg az ország gazdasági helyzetét: az elmúlt évi rossz időjárás, a földművelő lakosságot érintő katonai intézkedések következtében „gazdasági helyzetünk rendkívül súlyosra fordult, aminek immár alig elviselhető következményei mindenütt kiütözköznek, s nem tudom, nem fognak-e nagyobb bajokat felidézni, mielőtt az új termést betakarítjuk”. Súlyosbítja a helyzetet, hogy „ügyszólván egész vasúti hálózatunkat a német hadsereg rendelkezésére bocsátottuk, bár ennek következményeit Németországnak hozott áldozatként szívesen viseltük”.

A vázolt körülmények között a magyar kormány kötelessége az ország erőinek, katonai felkészültségének megőrzése. A Duna-völgyi helyzet konszolidálását, Németország érdekeivel megegyezően, csak így tudjuk biztosítani. Őszintén meg kell mondania, hogy a magyar kormány, mely a diplomáciai viszony megszakításával kinyilvánította, „változtatlan hűséggel és teljes szolidaritással áll a tengelyhatalmak oldalán”, csak nehezen határozna el magát a katonai akcióban való részvételre. Mindenesetre a birodalmi kormány kívánságait mérlegelni fogja.³²⁵

Erdmannsdorff késedelem nélkül beszámolt a német külügyminisztériumnak. Ennek apropóját mindenekelőtt a miniszterelnök azon értesülése adta meg, hogy a vezérkari főnökséghez beosztott német tábornok (Himer) állítólag közölte a magyar vezérkar főnökével, „hogy kívánatos a Szovjetunió elleni előnyomulásban a magyar seregek részvétele. A magyar miniszterelnök annak tisztázását kéri, fennáll-e a magyar seregek részvételének kívánsága, és milyen mértékben.”³²⁶

A birodalmi kormány nem sietett a válasszal. Június 26-án Bárdossy sürgette a követet, jelentse kormányának, hálásan venné az azonnali választ, mert a magyar kormány nagy súlyt helyez arra, hogy a német kívánságokhoz igazodjék.³²⁷

A német tábornokok Himer által közvetített állítólagos kijelentései közben vihart kavartak Berlinben. Ellentétesek voltak Hitler álláspontjával, ami rossz fényt vetett a katonákra. Himer tagadta az őt kérdőre vonó Erdmannsdorffnak, hogy ő bárki előtt is kívánatosnak nevezte volna a magyar részvételt. A László tábornoknak június 22-én átadott Jodl-féle üzenetben ez állt: „Minden magyar segítséget elfogadunk. Semmit sem akarunk követelni, de minden önkéntes felajánlást hálásan veszünk. Szó sincs arról, hogy Magyarország esetleges részvételét nem akarnánk.” Ugyanezt mondta el 23-án Werhnek is. Azonban mivel a vezérkar főnöke és munkatársai a Szovjetunió elleni hadjáratban való magyar részvételt sürgetik, „lehetségesnek tartja, hogy az urak az ő fejtegetéseit erőteljesebb formában közölték a miniszterelnökkel, hogy ezáltal nyomást gyakoroljanak rá”. Elképzelhető, hogy a tiltakozó Himer igazat mond, azonban lehetségesnek tarthatjuk azt is, hogy tudatosan vagy elszólamként valóban használta az ominózus „kívánatos” kifejezést Werth előtt.³²⁸

Erdmannsdorff szemrehányását követően Himer azonnal kapcsolatba lépett mind az OKW, mind az OKH hadműveleti osztályával, hogy kimentse magát szavai felte-

³²⁵ Szent-Iványi: i. m. 157–158. o.

³²⁶ DGFP XIII. k. 13. o. (10. sz.)

³²⁷ Uo. 24. o. (21. sz.)

³²⁸ Uo. 15. o. (11. sz.)

hető félreértése miatt. Egyben felhasználta az alkalmat, hogy tájékoztassa feletteseit a Bárdossy–Erdmannsdorff beszélgetésről, ami megerősítette véleményét: a magyar kormány azt szeretné, ha konkrétan felszólítanak a részvételre. Magyar tisztek német bajtársaik előtt már többször nemtetszésüknek adtak kifejezést a birodalmi kormány habozó magatartása miatt.³²⁹

Az egyre türelmetlenebb vezérkari körökben eluralkodott az „ismét elkésünk” szemlélet. Ezt csak fokozta a hír, hogy Szlovákia június 25-én háborúba lépett a Szovjetunió ellen, holott nem kérték fel a csatlakozásra. Sztójay is jelentkezett Berlinből. A német sajtóban a német–román fegyverbarátság feltűnő módon szerepel. Most a szlovákok csatlakozását követően a Hitler–Tiso-levélváltás foglalkoztatja a sajtót. Berlini német körök egyre nagyobb érdeklődést tanúsítanak aziránt, vajon „Magyarország mint az antibolszvista mozgalom egyik előharcosa, részt vesz-e a küzdelemben?”. De megszólalt Rómából Szabó László is: „Az olasz közvélemény, sőt maga az olasz tisztikar is, meg nem értéssel és bizonyos fokú iróniával könyveli el azt a tényt, hogy mint határos ország, nem lépünk fel aktív módra az oroszok ellen.”³³⁰ Marosi zágrábi magyar követ pedig Horstenau tábornok bizalmas közlését továbbította Bárdossynak: „Sajnálatos, hogy Magyarország egy-két divízióval nem vesz részt a Szovjetunió elleni offenzívában.”³³¹

A kormánnyal elégedetlen katonák, valamint a népi németek körében felvetődött egy szabadcsapat megalakításának gondolata. Hasonló tervvel foglalkozott Albrecht királyi herceg is, aki a Waffen SS keretében kívánt szabadcsapatot létrehozni.³³²

Június 25-én Himer villásreggelit adott, melyen többek között a német követ, a Volksbund több vezetője, valamint Werth, Miklós és László tábornokok is részt vettek. Werth itt előadta egy magyar szabadcsapat megalakításának tervét. A magyar katonai vezetők tehát, ha másképp nem, szabadcsapat révén kívántak jelen lenni a háborúban, legalább ily módon kifejezést adva szándékuknak. Tekintettel arra, hogy a honvédség vezetői mégsem csaphattak fel szabadcsapatvezérnek, Himert és törzsét akarták megnyerni szervezőnek és irányítóknak. Remélték, hogy a szervezés megkezdése észhez téríti a felelős magyar politikusokat. Arról, hogy milyen körből gondolták az eredményes verbuválást, nincsenek ismereteink. Himer másnap, június 26-án, kapcsolatba lépett feletteseivel, s utasítást kért a szabadcsapat kérdésében. A válasz már nem volt aktuális. A vezetés számára megteremtődött az óhajtott casus belli.³³³

A Kassa ellen június 26-án 13,10-kor végrehajtott légi provokáció alkalmat adott a hadba lépésre. Három ismeretlen, felségjel nélküli bombázógép délkeleti irányból berepült a szlovák határtól alig 17-20 km-re fekvő, légvédelemmel minimálisan ellátott Kassa fölé, és 29 db 100 kg-os bombát dobott a városra. Eltalálták a postapalotát, valamint a közelben levő tüzéraktanyát. Mindez a támadók alapos helyismeretére vallott. A VIII. hadtest gépvontatású tüzérsztyályát azonban korábban mozgósították, és véletlen folytán egy-két órával előbb már elhagyta a laktanya területét, elvonulásra készen egy közeli utcában sorakozott fel. Az elsőrendű célnak számító, a német hadsereg számára fontos vasútállomás és vasúti híd azonban – mint ez várható lett volna – nem kapott bombát.³³⁴

³²⁹ *Századok*, 1965. 6. sz. 1241. o.

³³⁰ DIMK V. k. 1222–1223. o. (874., 875. sz.)

³³¹ *Szent-Iványi*: i. m. 154. o.

³³² Bundsarchiv (BA) NS 19 neu 2069.

³³³ *Századok*, 1965. 6. sz. 1241. o.

³³⁴ HL Eln. Vkf. 1. 1941/5567.

A támadást megelőzően már jelentették a vezérkarnak, hogy 12,10-kor három szovjet vadászgép géppuskázta Tiszaborkút és Rahó között a Körösmező–Budapest vonatot.

A történeti kutatás által a támadók hovatartozását tekintve máig feltáratlan támadás híre megközelítőleg 13,40-kor juthatott a vezérkar ügyletesének tudomására. A Budapesten levő 1. légvédelmi hadtestparancsnokság – amelynek alárendeltségébe tartoztak a légi figyelést és riasztást végző légvédelmi központ mellett az ország légvédelmét ellátni hivatott légelhárító és vadászegységek – ekkor jelentette a vezérkarnak, hogy Kassát ismeretlen gépek megtámadták, s bombákat dobtak a tüzlaktanyára és a postára. A hadtest jelentése után közvetlenül egy kétsoros hír található a vezérkari hírnaplóban: „Utólag beérkezett jelentés szerint a támadó gépek sárgára festett orosz gépek voltak.” Ez az egyetlen olyan hír a jelentések között, amelynek sem forrása, sem keletkezési időpontja nincs megjelölve, valamint az sem, hogy milyen úton jutott „utólag” a vezérkar tudomására. Habár a jelentés csak ismeretlen gépekről szólt, a vezérkarnál a támadó gépeket magától értetődően szovjeteknek minősítették, és így adták tovább a vezérkar főnökének. Korábbi elemzéseikben – mint erről már szóltunk – számoltak egy Magyarország elleni szovjet támadás lehetőségével, így nem voltak kétségeik. Ezt követően a légvédelmi hadtestparancsnokság akkor sem tartotta szükségesnek megjelölni értesülésének forrását, amikor 14,40-kor igen szűkszavúan Miskolc felé közeledő, sárgára festett orosz gépekről jelentett.³³⁵

A háborús csatlakozás lehetőségét kereső Werth fenntartás nélkül szovjet agresszióknak minősítette a történeteket. Szovjet részről eleve mindent lehetségesnek tartott, így azt is, hogy – mint ezt korábban a hírszerzés is felvetette – a szovjet kormány ezzel akarja a háborútól eddig távolmaradó Magyarországot provokálni, s hadbalépésével megnyitni az utat a szovjet hadsereg támadása előtt a Kárpátokon keresztül. Most hiányozhatnak igazán a kormány által megtagadott katonai előkészületek. Azonnal cselekvésre szánta el magát. Minden részletesebb tájékoztatás bevárása nélkül, feltehetőleg Barthával együtt, azonnal a palotába sietett Horthyhoz és kihallgatást kért. Tisztában volt vele, hogy a felháborító támadás híre milyen hatással lesz a kormányzóra. A miniszterelnök előzetes tájékoztatását ezúttal sem tartotta szükségesnek. Tartott tőle, hogy fenntartásaival elbizonytalanítaná a gyors döntésre hivatott kormányzót. A katonák 14 óra körül értek a palotába, s néhány perccel később Werth már tájékoztatta is Horthyt a Kassát ért szovjet légitámadásról s annak feltehető okairól. A vezérkar főnökének helyzetmegítélésében máskor sem kételkedő, könnyen befolyásolható kormányzó számára sem lehetett kétséges a támadók kiléte, nem tartotta szükségesnek annak további tisztázását. Magáévá tette Werth javaslatát, hogy a cselekvés útjára kell lépni. Magyarország nem maradhat továbbra is tétlen, a provokátlan támadást meg kell torolni. Werth jól számított, sikerült meggyőznie a kormányzót, aki az 1920: XVII. tc. 2. §. 2. bekezdésében biztosított jogánál fogva, az országgyűlés utólagos hozzájárulásának kikérése mellett, elrendelte a

³³⁵ A Kassát ért támadást követően hirtelen megélcünkült az addig nyugalomban levő észak-magyarországi légtér. Mint az a jelentésből nyomon követhető, június 26-án 14 és 18 óra között a légvédelmi figyelő- és jelző-állomások Kassa, Ungvár, Sátoraljaújhely, Miskolc, Ózd körzetéből jelentettek ismeretlen, nem azonosítható gépeket a budapesti légvédelmi központnak, amely azonnal összesen nyolc esetben rendelt el légiriadót az érintett városokban. Rejtélyes az a gép is, amely állítólag Vác felé tartott, de innen 16,30-kor visszafordult. Közeldtőre Budapesten 16,15-kor légiriadót rendelték el. A miskolci kerületi légvédelmi központ 17,05-kor jelentette Budapestre, hogy Erdőbénye térségében saját vadászok tüzet nyitottak négy ismeretlen gépre, melyek azonban „nyugati irányban elfordultak oly gyorsan, hogy sem utólrni, sem felségjelüket felismerni nem lehetett”. Óhatatlanul felmerül a kérdés, hogyan lehetséges ez, ha a vadászok már annyira megközelítették az ellenséges gépeket, hogy érdemesnek találták a tűz megnyitását.

hadseregnek a határon túl történő harcba vetését és a hadiállapot beálltának kimondását. A fenti törvény értelmében a kormányzó közvetlen fenyegető veszély esetén a magyar öszminisztérium felelőssége és a nemzetgyűlésnek késedelem nélkül kikérendő utólagos hozzájárulása mellett elrendelhetette a hadseregnek az ország határain kívüli alkalmazását. A kormányzói döntés birtokában Werth azonnal kiadta a parancsot a visszacsapásra. Arra számított, hogy a kormányzói döntés sem túlzott meglepetést, sem ellenkezést nem fog kiváltani a kormányban, illetve az országgyűlésben.

A helyzet megkívánta a miniszterelnök haladéktalan tájékoztatását. A kormányzó magához kérte Bárdossyt, aki fél három körül, már Werthék távozása után, meg is érkezett. Lesülne arcáról a bőr, ha tétlen maradna és nem válaszolna a támadásra, fogadta Horthy az érkezőt. Werth már ki is adta a parancsot a légierőnek a megtorló támadásra.³³⁶ Bárdossy figyelmeztette, hogy a kormány állásfoglalására van szükség. „Nincs idő, a kormány majd tudomásul veszi” – jött a válasz. Belátta, fenntartásai hasztalannak, a kormányzót nem tudja döntésének megváltoztatására vagy legalábbis megfontolásra, másrékltre bírni. A kormányzót már meggyőző Werthtel szemben nincs esélye. Ugyanakkor azonban meg is könnyebbült. A kormányzói döntés kész helyzet elé állította. Megszabadította a hadba lépés érdekében reá nehezedő nyomástól.

Horthytól Werth azonnal hivatalába sietett, s késedelem nélkül kiadott parancsára mozgásba jöttek a légierő kijelölt alakulatai. Kiadták a szükséges intézkedéseket a VIII. hadtestnek alárendelt hegyi- és határvadász dandárok, valamint a gyorsadtest mozgósítására és felvonulására is. A vezérkar főnöke a kormányzói felhatalmazás birtokában nem találta szükségesnek megvárni a kormány hozzájárulását a megtorló akcióhoz, ő megelőlegezte azt. Még javában ülésezett a minisztertanács, amikor már kimentek a parancsok a csapatoknak.

A miniszterelnök 15 órára rendkívüli minisztertanácsot hívott össze. Az ülés megkezdése előtt Bartha éles szavakkal figyelmeztette Bárdossyt, hogy amennyiben ezek után a minisztertanács nem a hadüzenet mellett foglal állást, Werthtel együtt lemond. Bárdossy erre kimérten csak annyit válaszolt: a kérdéstről a miniszterek fognak dönteni.³³⁷

Bárdossy tájékoztatta az egybegyűlteket a Kassát ért szovjet repülő-támadásról, valamint a kormányzó döntéséről. Kérte a minisztereket, hogy a kormányzói határozatot tudomásul véve, járuljanak hozzá, hogy a szovjet támadás következtében hadiállapotban levőnek tekintjük magunkat a Szovjetunióval.

Ezt követően Bartha tájékoztatót adott a Kassa elleni szovjet légitámadás eddig ismert körülményeiről. A támadásban ellenséges cselekedetet kell látnunk – mondta –, amire azonnal reagálnunk kell. Saját repülőinknek meg kell torolni a támadást, és ki kell jelenteni, hogy a Szovjetunió részéről provokátlan támadás érte Magyarországot, „és így hadiállapotot idézett elő ellenünk, mi is hadiállapotban levőnek tekintjük magunkat”. Románia és Szlovákia már részt vesz a háborúban, az olaszok is több motoros dandárral és egy lovashadosztállyal készülnek fellépni. Itt a provokátlan támadás indokolta alkalom, hogy Magyarország is bekapcsolódjon a szovjet elleni háborúba, annál is inkább, mert annak idején a kormányzó elsőként hirdette meg a bolsevizmus elleni harcot. Bartha csak részleges erők, köztük a gyorsadtest mozgósítását kérte a minisztertanácstól.

³³⁶ Macartney: i. m. II. k. 25. o.

³³⁷ Uo.

A minisztertanács néhány hozzászólást követően Horthy döntésével egyetértésben, a hadiállapotot beálltnak tekintette, s az adott kontingensen belül szabad kezét adott a katonáknak a cselekvésre.³³⁸

A minisztertanács befejeztével Bárdossy közölte a történeteket a távollevő követ helyett Werkmeister német követtségi tanácsossal. A kormány elhatározta, hogy a légierő megtorló támadást hajt végre szovjet terület ellen, s a hadiállapotot Magyarország és a Szovjetunió között beálltnak tekinti. Kérte a tanácsost, hogy hozza ezt mielőbb kormánya tudomására, bár a magyar kormány elhatározását katonai okokból csak később fogják közzétenni.³³⁹

Június 27-én reggel a VIII. és IX. közelfelderítő század gépei – 19 bombázó – támadást hajtottak végre Lavocsne, Tatarov, Nadvorna és Sztanyiszlav ellen. A gépek csak részben tudták végrehajtani feladatukat. Közülük több meghibásodás következtében el sem érte a célterületet, egy kísérő vadászgépet pedig a légvédelem lelőtt.³⁴⁰

A Magyar Rádió 10 órakor adta hírül, hogy a magyar légierő sikeres megtorló támadást hajtott végre szovjet célpontok ellen, s a magyar kormány hadiállapotban levőnek tekinti magát a Szovjetunióval.

A délelőtt folyamán Bárdossy miniszterelnök a képviselőházban a soros napirend tárgyalásának megkezdése előtt szót kért, s a jelenlévők lelkes helyeslése közepette bejelentette Horthy és a minisztertanács döntését.

Himer 27-én délben tájékoztatta Haldert a magyar előkészületekről.³⁴¹ Az OKH vezérkarának főnöke a magyar csapatok mielőbb megkezdendő előnyomulásának célját a Sztanyiszlav–Kolomea vonal elérésében határozta meg. Ugyanakkor szükségesnek találta hangsúlyozni, hogy a magyar felvonulás semmiképpen sem zavarhatja a német hadsereg Romániába irányított szállításait. A kérdés fontosságát aláhúzza, hogy a frontra menő olasz kontingenst is Magyarországon keresztül fogják szállítani. Himer azonnal tájékoztatta Sáska alezredest, a hadműveleti osztály vezetőjét, aki a legnagyobb megértelessel fogadta és továbbította Werthnek Halder kéréseit.³⁴²

A Kárpátoktól előnyomuló 17. német hadsereg előnyomulása nem a német vezetés megkívánta módon haladt. A Romániából támadó német és román csapatok a Pruton átkelve csak igen lassan, veszteségteljes harcokban küzdöttek magukat előre. Bekövetkezett, amire Halder számított: szükségessé vált a 17. hadsereg oldalának biztosítása. Az OKW 27-én este ismét táviratozott Himernek, tolmácsolja kívánságukat a magyar vezérkarnak: még a Kárpát-csoport mozgósításának befejezése előtt, a rendelkezésre álló erőkkel lépjen akcióba azon szovjet erők lekötésére, melyeket a Heeresgruppe Süd ellen vethetnek be.³⁴³ Június 28-án a magyar vezérkar tájékoztatta Himert a folyamatban levő mozgósításról és felvonulásról. A gyorshadtest alakulatai július 3-ig befejezik a

³³⁸ A minisztertanács lefolyásáról bővebben lásd *Dombrády Lóránd: Katonapolitika és hadsereg 1920–1944.* Budapest, 2000. 128–173. o.

³³⁹ DGFP XIII. k. 25. o. (22. sz.) és *Szent-Iványi: i. m.* 646. o.

³⁴⁰ HL Eln.Vkf. 1. 1941/5615. és 1941/5813.

³⁴¹ A magyar hadvezetés megkezdte a támadásban részt vevő csapatok felvonultatását. Szombathelyi Ferenc altábornagy, a VIII. hadtest parancsnoka vezctése alatt megalakult a Kárpát-csoport. Ennek alárendeltségbe került a Kárpátokban levő és már korábban készületségbe helyezett 1. hegyi- és a 8. határ vadászdandár, valamint a gyorshadtest 1. és 2. gépkocsizó-, illetve 1. lovasdandára. A gyorshadtest alakulatainak július 1-jéig kellett felvonulnia és csoportosulnia Rahó, Huszt, Máramarossziget körzetében.

³⁴² *Századok*, 1965. 6. sz. 1242. o.

³⁴³ Uo.

felvonulást, csoportosulnak a kijelölt körzetekben, és megkezdhetik a támadást. A német óhajnak megfelelően a hegyi- és határvidékszalakulatok már átlépték a határt, és a szovjet csapatok nyomában északkeleti irányban, Sztrij felé nyomulnak.

Jodl tábornok és Heusinger ezredes, az OKW hadművelési csoportfőnöke is elégedetten hallgatták Himer beszámolóját a magyar előkészületekről. Hangsúlyozták, mennyire fontos, hogy a magyar gyorscsapatok július 3-ig befejezzék a felvonulást és akcióba lépjenek. Kérték Himert, siettesse a magyarokat, mert különben fennáll a lehetősége, hogy túl későn érkeznek, s esetleg már nem lesz szükség rájuk. Velük egyetértésben nyilatkozott az OKH parancsnoksága is.³⁴⁴

Himer lelkiismeretesen közvetítette a német vezetés üzeneteit a vezérkarnak, amely semmiképpen sem akart „elkésni” a háborúból. Miután teljesen önkéntesen megtörtént a magyar háborúba lépés, anélkül, hogy német részről bármilyen ellenszolgáltatást kilátásba helyeztek volna, Berlinben megváltozott a magyar részvétellel kapcsolatos álláspont. Váratlanul felerősödtek a magyar részvétel arányai feletti elégedetlenség hangjai.³⁴⁵

Sztójay június 29-én már arról panaszkodott, hogy a német sajtó melegebb hangon kommentálja a románok, szlovákok, olaszok részvételét, mint a mienket.³⁴⁶ Homlokot is nyomatékosan figyelmeztette egy német bajtársa, hogy eddigi, inkább passzív magatartásunkat itteni egyes ellenségeink igyekeznek kihasználni ellenünk. Ezért ajánlatos lenne további spontán lépéseket tenni, s felajánlani a nagyobb részvételét.

Megváltoztatta korábbi álláspontját maga Hitler is. A fronton szemlét tartó Himer helyett Radtke őrnagy adta át július 2-án a Kenderesen tartózkodó Horthynak Hitler levelét. Ebben köszönetet mondott a kormányzónak a magyar csapatoknak a harcokba történő bekapcsolódásáért, amit a többi szövetségeshez hasonlóan ő is saját elhatározásból rendelt el. A közös harc egyben lehetőséget teremt a Magyarország és Románia közötti viszony stabilizálására és a feszültség enyhítésére. Hitler, aki immár korántsem tartotta a német hadsereg szempontjából felesleges, csupán demonstratív lépésnek a magyar részvételt, hangsúlyozta annak fontosságát, s kérte, hogy a honvédség a kijelölt Sztanyiszlav–Kolomea vonal elérése után a német csapatokkal együtt folytassa előnyomulását. A magyar csapatok a Dél-Hadseregcsoport alárendeltségébe kerülnek, miként a szerbiai hadjárat során történt, így a parancsnoklást is hasonlóképpen oldják meg. Hitler közölte, hogy előre jóváhagyását adta Rundstedtnek, a hadseregcsoport parancsnokának arra az esetre, ha időnyerés céljából közvetlenül a magyar katonai vezetéshez fordul az együttműködéssel kapcsolatos kéréseivel.³⁴⁷

Ez a „közvetlenség” szükségtelenné tette Himer és csoportja budapesti működését, akik július végén távoztak is. Távozásuk megnövelte a budapesti német katonai attasé szerepét, aki ez ideig meglehetősen háttérbe szorult.

Horthy örömmel fogadta Hitler levelét. Július 5-én kelt válaszában a köztük levő teljes nézetazonosságról és kérései iránti megértéséről biztosította, s a további hadműveletekkel kapcsolatosan kifejezte jókívánságait. A magyar csapatok további alkalmazását illetően a csapatok megkapják a megfelelő parancsot. A közös parancsnoklás szükségességével egyetért.³⁴⁸

³⁴⁴ Századok, 1965. 6. sz. 1243. o.

³⁴⁵ Szent-Iványi: i. m. 649. o.

³⁴⁶ MOL K 64-90-24-437/1941. Rep.

³⁴⁷ Századok, 1965. 6. sz. 1244. o.

³⁴⁸ Macartney: i. m. II. k. 31. o.

Július és augusztus hónapokban bebizonyosodott, hogy villámháborúról nem lehet szó a keleti fronton. A német csapatok jelentős térnyerésük ellenére sem voltak képesek döntő győzelmet aratni. Veszteségük egyre nőtt, a szovjet csapatok ellenállása erősödött. A német előrenyomulás lelassult.

A gyorshadtest közben német alárendeltségben vívta egyre reménytelenebb harcát. Sorozatosan kapta a feladatokat, melyek 40 000 fő körüli létszáma és felszerelése adta lehetőségeit messze meghaladták. A német hadvezetés mindezzel nem törődve jelölte meg feladatát. Augusztus végén már kétségtelenné vált, hogy a teljes felmorzsolódástól csak a hadműveleti területről történő kivonásával és hazaszállításával lehet megmenteni.³⁴⁹

A nehezedő harctéri helyzet közepette Werth arra a következtetésre jutott, hogy a hadjárat lelassulása csupán időleges. Változatlanul nem számolt a kétfrontos háborúval, amit az első világháborús vereség döntő okának tartott. A még a tél beállta előtt kivívott győzelem nyomán bekövetkező szovjet összeomlás elháríthatja ennek veszélyét. Ez a szándék vezette, amikor kész volt nagyobb erőkiejtéssel támogatni a német hadsereget. Átcsoportosítással és újabb erők bevetésével a hadműveletek új lendületet vesznek. Itt az alkalom, hogy legalább a honvédség felével a német hadsereg rendelkezésére álljunk. A hadjáratba bekapcsolódó magyar erőket – elsősorban a német vezérkar által kért gyorshadtestet – ugyan ő hozta javaslatba, azonban akkor még a német csapatok gyorsabb előrenyomulásával és döntő győzelmeivel számolt. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy korábbi emlékirataiban a honvédség jelentősebb részvételét tartotta volna szükségesnek. Most jóvá lehetne tenni a hibát, amit megkésett és mérsékelt nagyságú erőkkel történő hadba lépésünkkel elkövettünk.³⁵⁰ Ez jó alkalom arra, hogy ellenszolgáltatásként az ezeréves határokat, valamint a szovjet nyersanyagforrásokból való részesedést kérjük. Készségét növelték a német hadvezetés részéről közvetlenül hozzá érkező kérések. Fel sem vetődött részükről, hogy a magyar kormányhoz forduljanak kéréseikkel. Erre Werth sem figyelmeztette őket, hanem készen állt a tárgyalásra. A német hadsereg különböző szintű vezetői – mint ehhez Hitlernek július elején írt levelében maga Horthy is beleegyezését adta – közvetlenül a magyar vezérkarhoz juttatták el a harctéri helyzet számukra kedvezőtlen alakulása és az egyre súlyosbodó veszteségek megkövetelte igényeiket. A magyar jelenlét már nem korlátozódhat csupán a Kárpát-csoportra, illetve a gyorshadtestre. Werth a miniszterelnök tájékoztatása nélkül az augusztus első napjaiban Budapestre látogató Canarisnak kilátásba helyezte a fronton levő magyar erők megerősítését megfelelő számú hadtest kiküldésével. Ezek alkalmazását nemcsak harcoló alakulatként, de a német hadsereg szükségleteinek megfelelően front mögötti megszálló feladatokra, sőt a szerbiai német csapatok felváltására is szóba hozta.³⁵¹ Augusztus 5-én Ujszászy közölte Rudolf Toussaint német katonai attaséval, hogy a vezérkar főnökének szándékában áll a kormányzónak javaslatot tenni további alakulatok felajánlásáról hadműveleti vagy megszállási célokra. Ez meg is történt, ami elől a kormányzó ekkor nem határolódott el.³⁵²

A honvédség teljesítményét elismerő sajtóhangok érkeztek Berlinből. A *Magyar Nemzet* augusztus 2-án a *Reich* július 27-i cikkét ismertette, melyben a lap budapesti levelezője lelkesen méltatta a magyar honvédség fényes hozzájárulását a keleti front közös harcához. A *Deutsche Allgemeine Zeitung* riportere pedig Werthtel készített riportot. A

³⁴⁹ Halder: i. m. III. k. 217. o.

³⁵⁰ Macartney: i. m. II. k. 54. o.

³⁵¹ A Wilhelmstrasse... i. m. 611. o. (431. sz.)

³⁵² Uo.

vezérkar főnöke a magyar véderő múltjáról, felépítéséről, közelmúltbeli szerepléséről, valamint a jelenben a német birodalom győztes hadseregével karöltve a bolsevizmus ellen vívott eredményes harcáról és helyállásról tájékoztatta német olvasóit.³⁵³

Werth nem szentelt kellő figyelmet a július közepétől felgyorsult külpolitikai eseményeknek, melyek viszont óvatossá tették a kormányzó környezetében lévő anglofil politikusokat. Erre intette őket a villámháború kudarca, a várhatóan hosszú és késes kiemelt harcokba való további belebonyolódás veszélye, valamint a háború koalíciós jellegének kibontakozása. Ezt erősítette a júliusi brit–szovjet együttműködési és segélynyújtási szerződés, majd augusztusban az Atlanti Charta létrejötte. Figyelmeztetésükre Horthy is megfontoltabbá vált. Azokkal értett egyet, akik ellenezték, hogy a honvédség még további erőkkel vegyen részt a háborúban.

Felismerte a veszélyt Bárdossy is, akit felingereltek a Werth magánakciójáról tudomására jutott, Horthy által is megerősített hírek. Egyre jobban bosszantották az ő megkérdése nélkül folytatott tárgyalásai Canarissal és más magas rangú német katonákkal. A háborúba lépést és annak körülményeit, ebben saját és kormánya szerepét elsősorban Werthnek a kormányzót megtevesztő elhamarkodott szakértői véleményének és erőszakosságának tudta be. Most, hogy a harcok nem a vártak megfelelően alakultak, változatlanul az elkötelezettség fokozását követeli, erről felhatalmazás nélkül tárgyal. Figyelmeztetése ellenére sem veszi tudomásul, hogy a kormány a változott körülmények között további erők önkéntes bevetését nem tartja megengedhetőnek, mert az meggyengítené az ország védelmi képességét. A németek céljukat elérték, önszántunkból és feltétel nélkül léptünk be a háborúba, részvételünk fokozása hasonló feltételek között már nem engedhető meg.

A kormány növekvő figyelmet szentelt a dél-erdélyi román katonai erőcsoportosításról, s az ezzel párhuzamosan folyó magyarellenes propagandáról érkező híreknek. A Szovjetunió elleni hadjárat kezdete előtt Dél-Erdélyből szinte minden katonai erőt kivontak, júliusban azonban megkezdték ezek visszairányítását. A hónap közepéig már közel négy hadosztálynyi erőt derítettek fel az erdélyi határ mentén. Augusztusban pedig, mikor a román hadsereg frontja Odessza környékére szűkült, újabb erők megjelenéséről érkeztek hírek.³⁵⁴ Felelős román politikusok egyre nyíltabban hangoztatták Erdély fegyveres visszavételének közeledtét.³⁵⁵

Werth nem tartotta veszélyesnek a román politikusok megnyilvánulásait és a katonai felvonulást, melyek mögött egyes, a keleti fronti jelenlétünkkel elégedetlen német politikai és katonai körök hallgatólagos jóváhagyását vélte. A leghatásosabb ellenlépésnek a németeknek adott katonai segítség növelését találta. Augusztusban dülőre akarta vinni a nála vendégeskedő Canarisnak már nem hivatalosan megígért csapatkontingens kérdését. Számított ugyan a kormány ellenvetéseire, de változatlanul – és ezúttal óvatlanul – bízott a kormányzó támogatásában. Csakhamar fel kellett ismernie, hogy hibázott, mikor a politikai erőviszonyokban környezetében bekövetkezett változást figyelmen kívül hagyta.

A kormány jogkörét szíven viselő és a törvényesség védelmében szigorúsággal fellépő Horthy felhívta Bárdossy figyelmét a neki Werth által előadott mozgósítási elképzelésekre és az ígéretekre, melyeket a kormány és az LHT tájékoztatása nélkül, katonai vonalon tett a németeknek, s melyekhez eredménytelenül kérte az ő hozzájárulását. Bárdossy erre ma-

³⁵³ *Magyar Nemzet*, 1941. VIII. 2.; *Magyar Katonaiújság*, 1941. VIII. 16.

³⁵⁴ HL Eln.Vkf. 1. 1941/5827.

³⁵⁵ MOL K 64-90-27-762/1941. Rcp.

gához kérte Werthet, s közölte vele, hogy minden politikai vagy politikai kihatású ügyben kötelessége jelentést tenni a miniszterelnöknek, mielőtt azt a kormányzó elé viszi. Werth ezt a jövőre nézve tudomásul vette ugyan, azonban a németeknek tett ígéretéről csak akkor volt hajlandó tájékoztatni a miniszterelnököt, amikor erre a miniszterelnök álláspontját ezúttal teljes egészében magáévá tevő Horthy a leghatározottabban utasította.

A miniszterelnökkel kialakult feszült helyzetben a korábbi módszerhez folyamodva, augusztus 19-én emlékiratot juttatott el miniszterelnöknek, részletesen kifejtve elképzeléseit. Számíthatott rá, hogy ezzel elkerülhetlenné teszi az összecsapást a miniszterelnökkel, ami bukásához vezethet, hacsak a kormányzó ki nem áll mellette. Amennyiben érzékeli a politikai klíma gyors változását, ebben aligha bízhatott volna. (A Werth-emlékirat nem maradt fenn, annak tartalmát csak Bárdossy leveléből – aki helyenként szó szerint idézte – ismerjük.) Memorandumában felelősségre vonta és elmarasztalta a kormányt, mert Magyarország – mint írta – „a bolsevizmus elleni tradicionális beállítottsága dacára is csak kénytelen-kelletlen és csak effektív megtámadtatása (Kassa bombázása) után lépett a háborúba, de akkor is csak kis erővel, ami Magyarország részére nehezen jóvátehető politikai hátrányt jelent”. A kormánynak „ez a mulasztása a németeknek igen nagy véráldozatába került, mert a magyar segítség elmaradása a lebergi csatában igen hátrányosan érezte a hatását... Ennek kihatását és jelentőségét csak majd a háború után fogjuk valójában megtudni, illetve a németek csak akkor fogják ezért nekünk a szemrehányást megtenni.”³⁵⁶

Bárdossy augusztus 26-án Horthynál levélben feldúltan utasította vissza a vádat és a hangot, melyet a vezérkar főnöke az immár harmadik emlékiratában ismét megengedett magának a kormánnyal szemben. Oly módon bírálja a kormányt és foglalkozik annak bel- és külpolitikai feladataival, mintha „ennek előírása a vezérkar legsajátosabb jogkörébe tartoznék”. Már második emlékirata alkalmával – melyre „főméltóságod magas óhajlására mellőztem az írásbeli választ” – szóban nyomatékosan tudomására juttattam, hogy „állásfoglalásait állami életünk rendjével nem tartom összeegyeztethetőnek”. Ügyeljen arra, hogy megnyilvánulásai révén a kormány politikája és intézkedései ne kerüljenek hamis vagy ferde megvilágításba, és „akaratlanul se álljon elő az a látszat, mintha a vezérkar főnöke a kormányzati intézkedéseket felülbírálná avagy ezekért a kormányt felelősségre vonni kívánná, amire a vezérkarnak alkotmányos viszonyaink között nincs és nem is lehet semmi joga”.³⁵⁷ A jóindulatú figyelmeztetések és kérések ellenére, hogy javaslatait közvetlenül szóban adja elő és tisztázzák, a vezérkar főnöke ezt ismét megkezdte, és illetéktelen területre tévedt. Ezúttal is „nyomatékos” fenyegető formában súlyos vádakot emel a kormány ellen és adja elő bel- és külpolitikai javaslatait. Ez arra indítja, hogy kormányfői minőségében és felelőssége tudatában az ügyet a kormányzó elé tárja.

Bárdossy felháborítónak, példa nélkülinek és megengedhetetlennek tartotta, hogy a háborús részvétel németek által azóta sem kifogásolt mértéke miatt éppen a honvéd vezérkar főnöke emeljen a német hadsereg nevében vádat a magyar kormány ellen, melynek elhatározásai – szerinte – a német hadseregnek súlyos hátrányt jelentettek, miközben annak vezetői, valamint „a birodalmi kormány hozzájárulásával úgyszólván az egész német sajtó a legnagyobb dicséret hangján emlékezik meg Magyarország értékes szolgálatairól a szovjet ellen folytatott küzdelemben”.³⁵⁸

³⁵⁶ Horthy Miklós titkos iratai. i. m. 302. o.

³⁵⁷ Uo. 301. o.

³⁵⁸ Uo. 302. o.

A miniszterelnök személyében is súlyosan elmarasztalva érezte magát. Tisztában volt vele, hogy ellentétüket törésre kell vinnie, mégpedig úgy, hogy abból ő kerüljön ki győztesen. Ez csak úgy lehetséges, ha Werthet ellehetetleníti Horthynál. A hadba lépés elhatározásában és a részvétel mértékében a kormányzó mindenekelőtt az ő tájékoztatása nyomán cselekedett, a kormány erre csak igent mondott. A mostani bírálataival és a felelősségre vonással tehát elsősorban a reá hallgató kormányzót marasztalja el. Bárdossy ezért Horthy figyelmébe ajánlotta az események alakulásának pontos vizsgálatát, melyek hozzásegítenek a Werth által felvetett felelősség megoszlásának tisztázásához.

A kormány az ország részvételének mértékéről a szovjet elleni háborúban nem „kénytelen-kelletlen” döntött, hanem az adott helyzet és az ország erejének figyelembevételével, gondos mérlegelés alapján jutott elhatározáshoz. A hadsereg legértékesebb, legmodernebben felszerelt részét, a gyorshadtestet és a légierő egy részét bocsátotta a bolsevizmus elleni küzdelemben rendelkezésre. Ez igen jelentős áldozat. A részvétel megítélésének csak ez lehet az alapja, és nem az, hogy ez az erő hogyan viszonylik a német hadsereghez vagy a háborúban részt vevő román és finn erőkhöz. Ezért eleve vissza kell utasítani a vezérkari főnök azon állítását, miszerint a küzdelemben „csak kis erővel” vennék részt. Ezzel minden bizonnyal tisztában vannak a német birodalmi kormány és hadsereg illetékesei, mint ahogy közreműködésünkkel is.³⁵⁹

A vezérkarfőnök által felvetett vád annál is különösebb, mivel június 26-án délután a honvédelmi miniszter jelenlétében ő maga is azt javasolta, hogy a szovjet elleni hadjáratban csak a gyorshadtesttel vegyünk részt. „Tudomásom szerint ilyen értelmű előterjesztést tett ugyanaznap Főméltóságodnak is.” Sőt ugyancsak a honvédelmi miniszter jelenlétében a vezérkar főnöke azt is kifejtette, hogy „szilárd meggyőződése szerint haderőnk e limitált részének igénybevételére is csak igen rövid ideig lesz szükség, és hogy a harcban részt vevő magyar katonai alakulatok technikai felszerelésében esetleg beálló veszteségekért kétségtelenül bőséges kárpótlást fogunk *találni a szovjet hadseregtől szerezhető értékes zsákmányban*”.³⁶⁰ Bár távol áll tőlem, hogy a vezérkar főnökét felelősségre vonjam, amiért kijelentéseit a hadjárat alakulása nem igazolta, mégis rá kell mutatnom, hogy a vezérkar főnöke, amikor a limitált részvétel mellett foglalt állást, kijelentette: „*a német hadseregnek nagyobb arányú részvételre nincsen semmi szüksége*”. A kormány nem akarja a felelősség legkisebb részét sem a vezérkar főnökére hárítani, de tiltakozik az ellen, hogy az általa annak idején meghallgatott és ajánlásaiban jóváhagyott vezérkari főnök két hónap után „mulasztással” és azzal vádolja meg a kormányt, hogy elhatározásával „*Magyarország részére nehezen jóvátehető politikai hátrányt okozott*”.³⁶¹

A vezérkar főnöke most azzal állt elő, hogy eddigi mulasztásunkat csak a hadsereg felének (4-5 hadtest) mielőbbi felajánlásával lehet jóvátenni. Ezt nem szabad attól függővé tenni, hogy a németek kérik-e ezt tőlünk, mert szerinte „Németország ilyen kéressel sohasem fog hozzánk fordulni”, és mert „német vélemény szerint egy szuverén államnak önmagának kell sorsdöntő elhatározáshoz jutnia.”³⁶² Ez azért is magyar érdek, mert a háború után a tengelyhatalmak a részvétel arányában fogják az egyes államokat jutalmazni.

Bárdossy visszautasította Werth okfejtését. Nem felel meg a tényállásnak, hogy a német hadvezetőség, ha ezt szükségesnek tartaná, nem fordulna hozzánk azzal a kéressel,

³⁵⁹ Horthy Miklós titkos iratai. i. m. 302. o.

³⁶⁰ Uo. 303. o.

³⁶¹ Uo. 304. o.

³⁶² Uo.

hogy fokozzuk erőnket a keleti fronton. Ha a birodalmi kormány katonai részvételünkre számít, feltehetően ezúttal is megmondja, mint tette azt a Jugoszlávia elleni katonai akció megindítása előtt. De a német hadvezetőség június 24-én azt is közölte Himer tábornokkal, hogy „bizonyos mértékű részvételünket kívánatosnak tartaná”. Különös, hogy a vezérkar főnöke megfélemledik erről, holott akkor írásban tájékoztatta a kormányt. Semmivel sincs alátámasztva, de valószínűsítve sem, hogy „a birodalmi kormány vagy a német hadsereg elvárna tőlünk, hogy a folyamatban levő háborúban nagyobb erővel vegyünk részt, s hogy azt is megkívánná, hogy erre önként ajánlkozzunk”.³⁶³

A vezérkar főnöke azt írja, hogy sorsdöntő kérdésekben szuverén államok önmaguk határoznak. „Ez a tétel kétségtelenül helyt áll, de abban a tekintetben kiegészítésre szorul, hogy szuverén államnak tekintettel kell lennie saját első helyzetére, erejére, felkészültségére, és ezek gondos mérlegelése alapján kell elhatározáshoz jutnia, nem pedig azért., hogy »érdemeket« szerezzen, s ezért később »jutalmakban« részesüljön.”³⁶⁴

Jelenleg a magyar csapatok által elfoglalt területeken is a németek veszik át az igazgatást, következként még megszállóként sem igénylik a nagyobb magyar részvételt. Amennyiben azonban a német hadseregnek a jövőben mégis szüksége lenne nagyobb arányú magyar közreműködésre, azt a két ország közötti bizalmas, jó viszony szellemében minden bizonnyal tudomásunkra hozná. Ez esetben természetesen a magyar kormány lehetőségeihez képest mérlegelné annak teljesítését, mint azt a múltban is mindig megtettük. Addig azonban nem áll érdekünkben nagyobb erővel bekapcsolódni a háborúba, ami „a vezérkar főnöke minden erre vonatkozó fejtegetésének ellenére is nyilvánvalóan kedvezőtlenül hatna vissza nemzeti erőink állagára, belső viszonyainkra és gazdasági termelésünkre”. Különös, hogy „a vezérkar főnöke, akinek éppen az volna a feladata, hogy a magyar hadsereg erejét, harckészségét, felkészültségét lehetőleg minél magasabb fokon biztosítsa, önkéntes felajánlással, illetőleg a szovjet elleni háborúban nagyobb erővel való bekapcsolódásunk kierőszoakolásával akarja mindezt kockára tenni.”³⁶⁵

Emlékirata befejező részében Werth a hadsereg nagyobb arányú részvételének politikai vonalon történő felajánlásával szemben meglepő ellenszolgálatásokat tartott szükségesnek: „Ennek során pedig tisztázni kellene a) ezeréves határaink visszaszerzését, b) e határokon belül élő szláv és román nemzetiségek kitelepítését, 3) a zsidók kitelepítését, d) Magyarország részesedését a szovjet nyersanyagkészletekből.”³⁶⁶ Hivatkozási alapja, hogy „hírei szerint a németek azzal a gondolattal foglalkoznak, hogy a háború befejezése után egységes nemzeti államokat fognak kialakítani... aminek során arra számíthatunk, hogy a történelmi Magyarország területéről a szlávokat (szerbeket, szlovákokat, ruténeket) kitelepítenék, Romániát pedig a Dnyesztertől keletre oly nagy területekhez juttatnák, ahol az erdélyi románokat mind elhelyeznék. Így a Kárpát-medence kizárólag a magyarság élettere volna, amit a magyar faj töltene ki”.³⁶⁷

Werth tőle eddig idegen veszélyes területre tévedt. A délvidéki etnikumi keveredettségből származó feszültség megoldási módjának keresése irányíthatta figyelmét a fajléletemen nyugvó német kitelepítési politika felé. Bizonyosan a magyar csapatkontingen-

³⁶³ Horthy Miklós titkos iratai. i. m. 305. o.

³⁶⁴ Uo.

³⁶⁵ Uo. 306. o.

³⁶⁶ Uo.

³⁶⁷ Uo.

sért jelentkező Canarisék is felvethették a délvidéki helyzet miatt panaszkodó Werthnek a győzelem utáni faji alapon történő átrendezést, melyek megoldják majd a problémát.

Bárdossyt megdöbentette a szélsőjobb eszméktől és megnyilvánulásoktól távol állónak tartott, nagy tapasztalatokkal rendelkező tábornok váratlan, a realitásokat nélkülöző megnyilvánulása. Nehéz ezzel a fejtegetéssel foglalkoznia, mert a vezérkar főnöke vagy aki az emlékiratot szerkesztette, bizonyára nem gondolta meg, hogy elképzeléseinek megvalósítása a gyakorlatban mit jelent. Bárdossy mehetséget keresett Werth számára. Feltételezte, hogy Werth nem maga szerkesztette az irományt, hanem nyomásnak engedve csak helyt adott a németek sugallta iromány elkészítésének. Tévedett, Werthet nem lehetett befolyásolni és tőle távoli gondolatok közlésére bírni, a beosztottjaival készített fogalmazványok tartalmát pontosan meghatározta és a megvalósítást ellenőrizte. Különbösen sem valószínű, hogy szokásával szakítva, most nem saját maga fogalmazta meg kétségkívül átgondolatlan és elhamarkodott, de számára fontosnak tartott mondanóját.

A vezérkar főnökének megnyilatkozása kinosan érintette a kormányt. A németellenes angolszász szövetség alakulása és ezzel egyidőben a nyugati-szovjet közeledés következtében megkérdőjeleződött a feltétlen német orientáció jövője, ami a kormányt irányvonalának módosulására készítette. De nyilvánosságra kerülése esetén tovább rontja a magyar-román kapcsolatokat is. Werth ugyanis figyelmen kívül hagyta, hogy a birodalom román szövetségese jutalomként nem az erdélyi románok kitelepítésével számol. Ezt, ha nyilvánosságra kerül, aligha lehet megmagyarázni a román kormánynak, amely azonnal panaszt tesz Berlinben. Bárdossy szükségesnek találta, hogy ízekre szedje az írás megállapításait, s rámutasson, az emlékirat szerkesztője nincs tisztában, hogy kitelepítési terve mit jelentene. Egy ilyen mérvű áttelepítés a történelmi Magyarország területén legalább 8 millió ember megmozgatását jelentené. A tisztán román és szláv nemzetiségű lakosság kitelepítésével legalább 100 000 négyzetkilométer válna teljesen lakatlanná s további 50 000 ritkulna meg jelentősen. Ezek áttelepítése a nemzeti vagyon rendkívüli csökkenésével is járna., mivel a kitelepítettek magukkal vinnék ingóságukat. A terület mezőgazdasági megművelése és a természeti kincsek kiaknázása megszűnének. A terület megbénulása visszahatna az ország területére. A visszamaradó 11 millió magyarral és a mintegy 2 millió némettel nem lehetne betölteni a kiürített területeket. A magyarság természetes szaporodása kb. 114 év múlva érné el azt a 22 milliós lélekszámot, ami a történelmi Magyarország mai lakosságának megfelel. Nem segítene a benépesítése sem, hiszen 1 millióra tehető a Kárpát-medencén kívül élő magyarok száma. A más kontinenseken élő magyarok hazatelepítésére sem lehet számítani. Bárdossy jónak látta hallgatni az általuk nem is tagadott német szándékokról, a megüresedett területek német betelepítéséről. A nemrég még a délvidéki és bánáti svábok agresszív magatartása miatt panaszkodó Werthnek jó oka volt, hogy emlékiratában kerülje ennek érintését. A „szláv és román nemzetiségű lakosság kitelepítése a Kárpát-medencéből mindenesetre rendkívüli nehézségekkel járna, s ha ennek ellenére mégis keresztülvihető volna, az egész terület életrendjét és mai gazdasági struktúráját feldúlná, és gazdaságilag és katonailag is olyan állapotot teremtene, amelynek fenntartása még a legmerészebb fantáziával is alig képzelhető el, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy elsősorban a Kárpát-medence peremén (a perifériákon) levő területek maradnának lakatlanok.”³⁶⁸ Nehezen képzelhető el, hogy a tengelyhatalmak vákuumot akarnának teremteni, és vállalnák 8 millió ember

³⁶⁸ Horthy Miklós titkos iratai. i. m. 307. o.

kitelepítésének nehezen végrehajtható feladatát, amire józanul nem is lehet számítani. A vezérkari főnök emlékiratában kifejtett elgondolás fantasztikum, ami nem is állna az ország érdekében.

Werth elleni vádiratának konklúziójaként Bárdossy leszögezte: korábbi tapasztalatait is figyelembe véve, a továbbiakra nézve nem látja biztosítottak az együttműködést a vezérkar főnökével, aki a kormány elhatározásait és intézkedéseit felülbírálja, a jövőre nézve követeléseket állít. Így nem vállalhatja a kormányzást. Horthyt válasszon közte, illetve a tilos vizekre tévedő, magát a kormányzót is kínos helyzetbe hozó Werth között.

A kormányválsággal fenyegető ellentét híre kiszivárgott a zárt ajtók mögül, s hadseregben belül és kívül találgatásokra adott alkalmat. Nagy figyelemmel kísérték a helyzet alakulását német részről is. Előttük ismert volt a válság oka. Werth próbálkozásai fennakadtak a kormány ellenállásán. Hitler elszánta magát, hogy hadserege sürgős szükségleteitől indítva Horthyhoz forduljon, s vele tisztázza a további német–magyar katonai együttműködés kérdését. Szeptember 1-jén Ribbentrop utasította Jagow követet, hogy a Führer nevében hívja meg a kormányzót a vezéri főhadiszállásra, ahol néhány nappal korábban Mussolini is vendégeskedett. A Führer Horthyra bizza, hogy meghatározza a látogatás pontos idejét, valamint kiket kíván magával hozni.³⁶⁹ Horthy köszönettel vette a meghívást, aminek szeretne mielőbb eleget tenni. Kíséretéről később dönt.³⁷⁰

Hitler meghívása sürgette a feszültté vált helyzet megoldását. A látogatás során elősorban katonai kérdések kerülnek megtárgyalásra, természetes tehát, hogy szükség lesz a vezérkar főnökének jelenlétére. A döntést nem lehetett halogatni. A tekintélyében sértett Horthy ezúttal megtette, amire Teleki érdekében nem szánta rá magát: menesztette Werthet. Arra a megállapításra jutott, hogy a vezérkar főnöke meg nem engedhető politikai vezető szerepre törekszik, az ő és a miniszterelnök előzetes tájékoztatása és egyetértésének kikérése nélkül sorozatosan tesz a kormány politikájával szemben nyilatkozatokat, sőt saját hatáskörét félreértelmezve és túllépve tesz elkötelező ígéretek is, nem törődve azzal, hogy a kormányzó és a kormány korábbi intézkedéseit is megkérdőjelezi, a németek előtt kompromittálja.

Werth az események alakulásából, a háborús részvétel fokozása érdekében tett lépéseinek elutasításából, ami a kormányzó irányában tanúsított jóindulatának megszűntével járt együtt, levonta a következtetést, kegyvesztetté lett. Szeptember 5-én, egészségi állapotára való tekintettel, beadta lemondását.³⁷¹

Lemondását Jagow még aznap jelentette a német külügyminisztériumnak, ami feltehetően a szovjet fronton bevetésre kerülő magyar csapatok mértékével kapcsolatos véleményeltérésekkel hozható kapcsolatba. Utóda Szombathelyi Ferenc altábornagy, a VIII. hadtest, egyben a Kárpát-csoport volt parancsnoka, aki kifogástalan németbarát.³⁷²

A nap folyamán Jagow még egyszer jelentkezett, és további részletekkel szolgált. Amikor Werth vezérezredesnek ma hivatali szobájában átadta Keitel meghívását a főhadiszállásra, az megköszönte a megtiszteltetést, de „hozzáfűzte, hogy miután fizikailag már nem elég teljesítőképes, lemondott vezérkarfőnöki tisztségéről”. Már intézkedés is történt, hogy utódja tegyen eleget a meghívásnak.

³⁶⁹ A Wilhelmstrasse... i. m. 615. o. (437. sz.)

³⁷⁰ Uo. 515. o. (438. sz.)

³⁷¹ HL Hóman naplója. Filmtár 1729.

³⁷² A Wilhelmstrasse... i. m. 617. o. (437. sz.)

A vezérkarnál Jagow nagy nyugtalanságot tapasztalt. Az egyik vezérkari tiszt megjegyezte: „Ez talált csemege az angoloknak.” Azt is megtudta Jagow a vezérkari főnökségen, hogy az utód, Szombathelyi altábornagy tekintélye a honvédségnél nem mérhető Werthéhez. Kérdéses, képes-e elődjéhez hasonló energiát kifejteni.³⁷³

Szeptember 6-án már meg is jelent a kormányzó búcsúparancsa: „Őszinte sajnálattal értesültem, hogy megrendült egészségei állapotára hivatkozással kéri szolgálati állása alóli felmentését. Elismeréssel és köszönettel emlékezünk kimagasló eredményes munkásságáról, melyet a lefolyt három évben kifejtett, mely meghozta az oly rég áhított területgyarapodást.” A kormányzó a távozonak a Magyar Érdemrend Szent Koronával ékesített Nagykeresztjéhez a hadiszalagot és a kardokat adományozta.³⁷⁴ Nem maradt el a birodalmi elismerés sem. A német követ szeptember 18-án átnyújtotta neki a Német Sasrend Érdemkeresztjének Nagykeresztjét a kardokkal.

V.

A nyugállományú Werth életútjáról alig tudunk valamit. A krónikás kérdőjelek sokaságával találja magát szemben, melyekre nem tud választ adni. Immár magánemberként, de hivatala örökségétől magát függetleníteni nem tudva szemlélhette az események alakulását, melyeknek ő már szereplője aligha, de további erkölcsi és szakmai kárvallottja annál inkább lehet. A nyilvánosság kerülésének, a hallgatásnak az évei voltak ezek, számunkra máig megválaszolatlanul maradt kérdésekkel. Összevetette-e a helyzetet az első világháborús vereségről és az elhalasztott lehetőségekről – írásban is – kifejtett nézeteivel? Akkor a háború várható kimenetelének rosszra fordultával az államférfiak legfőbb feladatának a harcász hadsereg megtartását tartotta mindaddig, míg módjukban áll politikai tárgyalásokba bocsátkozni, és elfogadható békéhez jutni. Addig vártak, míg elvesztették a talajt a lábuk alól. Ez most ismét bekövetkezett. Ismét létrejött a kétfrontos háború, melynek első világháborúbeli megvalósulásáért, s a nyomában bekövetkezett vereségért a központi hatalmak szűk látókörű vezetését tette felelőssé. Hiba volt, hogy a hadvezérek és politikusok külön-külön úton haladtak. E tapasztalatok birtokában, vezérkarfőnöki működése alatt igyekezett mindent megtenni az együttműködés kimunkálása érdekében, annak ellenére is, hogy törekvései nem mindig jártak együtt a miniszterelnök egyetértésével és jóváhagyásával, sőt ellenállását váltották ki. A hivatalos politika részéről a kezdeményezés, de a fogadókészség is igen gyenge volt, így a kívánatos együttműködés a politikusok és katonák között ezúttal sem sikerülhetett.

Bizonyosan nehéz szívvel válhatott meg a hatalomtól, bár elégtétellel tölthette el, hogy pályáján a katona számára legtöbbet érte el. Csendesen élte a nyugdíjas tábornok életét nyugdíjából és élete során szerzett kisebb vagyona hozadékából. Nem hallatott magáról. Közéleti szereptől távol tartotta magát. Nem ragadott tollat, hogy elemezze a háború alakulását. Vezérkar főnöki tevékenységét elemző, önértékelő visszaemlékezés sem került ki a keze alól. Nem keresett mentséget, nem magyarázkodott. Nem tudjuk, milyen hatással volt rá és hogyan értelmezte a verhetetlennek hitt német hadsereg kudarcát, a háború számára előre nem látott alakulását. Lehetséges, hogy a szovjet hadsereggel

³⁷³ A Wilhelmstrasse... i. m. 617. o. (441. sz.)

³⁷⁴ *Honvédségi Közlöny*, 1941. szept. 6. 41. szám.

közeledő bolsevista veszélyt látva igazoltnak vélte saját szerepét az amúgy is bekövetkező háborúba lépésben? Hogyan látta a politikai és katonai kibontakozás lehetőségeit? Megválaszolatlan a hadsereghez fűződő további kapcsolata is. Fordult-e hozzá tanácsért a katonai vezetés, legalábbis annak a további háborús helytállást hirdető személyiségei?

Feltett kérdéseinkre legalább részbeni választ kaphatnánk, amennyiben rendelkezésünkre állna az a feltehetően elkészült írásos vallomás, melyet jó szokásúnak megfelelően bizonyosan nagy részletességgel vele is megírtattak szovjet kihallgatói. Ennek hiányában csupán következtetésekre vagyunk utalva.

Politikai szerepet nem vállalt, bár közvetlenül nyugállományba vonulását követően még lábra kaptak vele kapcsolatos valótlan pletykák. A Madridból hazatért Andorka Rudolf naplójának egy 1941. november végi bejegyzése szerint a Werthet jól ismerő Janda Károly nyugalmazott miniszteri osztályfőnök a kaszinóban arról beszélt, Werth a német nyomás erősödésétől reméli, hogy még egyszer legmagasabb pozícióhoz jut. Kormányzó akar lenni? – teszi fel a kérdést Andorka, amit azonban részéről legfeljebb ironikusnak nevezhetünk. Nem hisszük, hogy Werthet realitásérzéke ennyire cserbenhagyta volna. Andorkát, hajdani beosztottját, változatlanul nagyra értékelte. Egy beszélgetés során kijelentette, „bár egy világ választ el tőle” nagyon kitűnő ember.³⁷⁵

Egy naplóbéli bejegyzés szerint szorgalmasan látogatta a kaszinót, s visszafogottan bár, de részt vett az urak politizálásában. Az úri kaszinó Deák-szobájában 1942 karácsonyának második napján nagy szócsata alakult ki Kánya, Bárczy, Prónay, Jekelfalussy között. Kánya elemében volt. A vita során elhangzott, hogy ostobaság volt az orosz hadüzenet. Ebben az urak egyetértettek, még az ebben elsősorban érintett Werth sem ellenkezett. A beszélgetés során az elszakadási politika is szóba került. Andorka szerint egy megfelelő embert kell Ankarába küldeni, aki felveszi a kapcsolatot az amerikaiakkal. Werth hallgatott.³⁷⁶

Nem tudjuk, tartott-e kapcsolatot a német népi mozgalmakkal, illetve azok vezetőivel. A németekkel szembeni változatlan szimpátiáját nehéz lenne vitatni, bár ennek nyilvánosan sem korábban, sem most nem adta jelét. Fenntartással érthetünk egyet a magát Werth jogi tanácsadójának nevező Kussbach Ferencsel, aki 1962-ben írt visszaemlékezésében, mint bleyeri értelemben vett népi németről emlékezik meg, aki „igazi prototípusa volt a tisztességes, derék német öntudatú embernek, aki azonban egyúttal magyar érzelmű vezérkari tiszt volt”.³⁷⁷

Aligha feltételezhető, hogy a végsőig dacosan bízott a német győzelemben. Mint képzett katonának látnia kellett, hogy a háború ismét német vereséggel zárul. Amikor ez biztosnak látszott, mutatott-e valamiféle hajlandóságot az együttműködésre a kibontakozás lehetőségét keresőkkel? A válasz egyértelmű: nem. Elzárkózott, ami kölcsönös volt. A háborúba lépés előidézőjének, németbarátnak, velük változatlanul kollaborálóknak tartották, így ki sem kérték véleményét? Ebben tévedtek, zárkózottsága a másik oldal felé is teljes volt. Ott is leírták, sem a szélsőjobb, sem pedig német politikai-katonai szervek részéről nem mutatkozott érdeklődés személye iránt. A különböző korabeli német megnyilatkozásokban ennek nyomát sem találjuk.

³⁷⁵ *Andorka*: i. m. 559. o.

³⁷⁶ Uo. 279. o.

³⁷⁷ *Kussbach Ferenc* visszaemlékezése. A kézirat Tilkovszky Loránt birtokában. A részletek közlése szíves engedéllyel történik.

A kormányzó nem felejtkezett meg a honvédség fejlesztésében és vezényletében szerzett érdemeiről. Hatvanadik születésnapját követően, 1942 januárjában még megkapta a Magyar Szent Koronával Ékesített Hadiszalagos és Kardos Magyar Érdemrend Nagykeresztjét. Valószínűleg ez volt az utolsó közös szereplésük. a kormányzó az események előrehaladtával ugyanis egyre kevésbé akarhatott találkozni korábban nagyrabecsült katonájával. Későbbi visszaemlékezésében mindössze két-három mondatot szánt rá, a jugoszláv ügyben a kormány háta mögött a németekkel egyezkedőre, illetve a neki Kassát bombázó szovjet gépekről – quasi hamisan – jelentőre.³⁷⁸

Még egy megkésett külföldi elismerés is kijárt. A bolgár király 1943 januárjában a Bolgár Nemzeti Katonai Érdemrend Nagykeresztjével tüntette ki.

A front közeledtével többen javasolták, ne várja meg a háború végét, menjen nyugatra. Erre azonban nem volt hajlandó. Amit tett, azért nyugodtan vállalja a felelősséget, ha elveszítjük a háborút, úgymint ki fogják végezni. A német parancsnokság Budapest ostromakor is hiába küldött érte egy Storch repülőgépet a löversenyterre, majd a Vérmezőre, hogy kimenekítsék a gyűrűből. Budapest eleste után egyik szomszédságában lakó ismerősének elmondta, hogy díszben kell jelentkeznie a budapesti orosz városparancsnoknál. Kérte, hogy ne hagyják el feleségét. Ekkor látták utoljára.³⁷⁹ Feleségét 1950-ben Csányba telepítették ki. Itt halt meg 1963. december 18-án, 81 éves korában.³⁸⁰

Szovjet részről nem nyilatkoztak meg Werth sorsáról. Ha igen, az illetékes magyar szervekéről mélységesen hallgattak. Így nem tudjuk, a szovjet kormány bíróság elé állította-e, és elítéltként töltötte büntetését, vagy csak hadifogolyként tartották fogva. Ha perbe fogták, miért marasztalták el és hány évet kapott. Halálra nem ítélték. Megmentették a kivégzéstől, ami itthon várt volna rá. A Moszkvához közeli krasznogorszki táborban tartották fogva, állítólag 1952. május 28-án bekövetkezett haláláig. Itt is temették el. Az időpontot az 1963. december 18-án elhunyt özvegy támogatói vésették sírkövére a csányi temetőben.³⁸¹

VI.

Nincs tudomásunk róla, a magyar kormány megkísérelte-e, hogy a Népbíróság elé állításának szándékával kikérje a szovjet fogságban lévő Werthet, vagy – ami valószínűbbnek látszik – eleve eltekintett attól. Holléte, bár a Népbíróság ennek ellenkezőjét igyekezett elhíttetni, aligha lehetett kétséges. Így nem került sor tanúként történő meghallgatására a háborús bűnösök perében, amelyben döntő vallomást tehetett volna a háborúba lépés körülményeiről az elsőrendű háborús bűnös Bárdossy László ügyében.

Ennek ellenére Werth ügyét a Népbíróság távollétében is napirendre tűzte. A per „lefolysát” a rendelkezésre álló kisszámú irat segítségével foglaljuk össze.

A Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya 1945. július 13-án adott ki elfogató parancsot Werth Henrik terhelt ellen. Megállá-

³⁷⁸ Horthy Miklós: Emlékiarataim. Budapest, 1990. 243. és 250–251. o.

³⁷⁹ Uo.

³⁸⁰ A már említett Kussbach Ferenc a hatvanas évek elején még csomagokat küldött az özvegynek, hogy amennyiben nem „hozható át, úgy legalább Magyarországon élhessen emberi módon”. Ugyanő felvetette, itt az ideje, hogy „valamiféle emlékmű” állíttassék Werth tábornoknak, a „sváb–magyar” vezérkari tisztnek. Kussbach: i. m.

³⁸¹ Krasznogorszki fogságáról és haláláról Györkei Jenő szíves közléséből értesültünk.

pítandó, hogy szokésben van-e, és „amennyiben Magyarországon tartózkodik, haladéktalanul őrizetbe veendő és bekisérendő a budapesti népbíróság fogdjába”.³⁸²

A vádlott távolléte senkit sem zavart. Dr. Noszko Imre népbügyészt sem, aki 1945. július 17-én már be is nyújtotta vádiratát a szokésben lévő ellen.³⁸³ A vádlott egyike a háborús főbűnösöknek, közérdek, hogy a bünvádi eljárás távollétében is mielőbb megtartassék. Az ügyész indítványozta kikérését, mert a terhelt, életbenléte esetén, minden valószínűség szerint az angolszász hadsereg fogságában van. (Az angolszász fogságban lévő háborús bűnösök ismertek voltak, kiadatásuk már folyamatban volt.) Nyomozólevelét ki bocsátását is kérte, mert nincs kizárva az sem, hogy Magyarország területén bujkál.

A népbügyész a Nbr. 11. § 1. és 2., továbbá 4. és 5. pontjába ütköző büntettek miatt emelt vádat:

1. A vezérkar főnökeként, vezető állásban kifejtett tevékenységével elősegítette az 1939. évi háború Magyarországra való kiterjedését azáltal, hogy Bárdossy László miniszterelnökkel és Bartha Károly honvédelmi miniszterrel együtt a kormányzónál kierőszo kolója volt a magyar hadsereg 1941. áprilisi jugoszláviai bevonulásának és a június végi Szovjetunió elleni, majd az ősz végi szövetséges hatalmak elleni hadüzenetnek; továbbá azáltal, hogy a gyorsadtestet és megszálló erőket a németek rendelkezésére bocsátotta.

2. Vezérkarfőnöki minőségében, mint vezető állást betöltő köztisztviselőnek feladata lett volna, hogy a kormányzót a valóságos helyzetről úgy tájékoztassa, hogy a magyar haderő semmilyen körülmények között ne kerüljön harcba. Ezel szemben a kormányzót a valós katonai helyzetről nem tájékoztatta és hozzájárult a hadüzenethez. Habár a következményeket előre láthatta, részese volt olyan határozatnak, mely a magyar népet a világháborúba sodorta.

3. Mint felsőházi tag 1944 végén belépett a Szálasi rendszer támogatására alakult szélsőjobboldali Nemzeti Szövetségbe, ezzel segítséget nyújtott a nyilasoknak a hatalom megtartásához.

4. 1941-ben parancsot adott, hogy a magyar izraelita vallású munkaszolgálatosokat Ukrajnába vigyék, és parancsot adott a velük való bánásmódról, aminek következtében kb. 40 000 munkaszolgálatost meggyilkoltak, tehát részese volt az emberek törvénytelen kivégzésének.

A vádlott főbűne: a németbarát háborús politika hirdetésével és a kormányzati tényezők befolyásolásával elősegítette a háborúba lépést. A kassai bombatámadás németekkel közös megszervezéséért – holott a vallomástevők ösztönözték erre – az ügyész nem marasztalta el. Jobbnak látta, ha az ezzel kapcsolatos eljárást, mint az ügyben elsősorban érdekeltekre, a szovjet hatóságokra hagyja. A vád megfogalmazásakor főként saját tapasztalataira és hiányos ismereteire, továbbá néhány tendenciózusan terhelő vallomásra hagyatkozott. Alaposabb tájékozódásra, nyomozati anyagokra nem tartott igényt. Az objektivitásra törekvés, a vallomástevők által előadottak igazságtartalmának kritikája távol állt tőle.

Az ügyész vádemelésének egyik széles ismeretekkel rendelkező „forrása” Major Ákos, ekkor a Népbügyészség sajtóosztályának vezetője volt. Werth működéséről és bűneiről készített, sok esetben megalapozatlan és vitatható feljegyzése, mindenképpen elmarasztaló megállapításai és következtetései mély gyökeret eresztettek az elkövetkező

³⁸² HL Filmtár 770. Werth Henrik népbírósági anyaga. Werth előállításának elrendelése.

³⁸³ Uo. Vádirat.

évek történeti köztudatában és a történettudományban egyaránt. Ezért is szükségesnek tartjuk ismertetését. Ennek során követjük az eredeti Major-féle írásmű meglehetősen rapszódikus és néha zavaros gondolatfűzését.³⁸⁴

A Népügyészség feladata elbírálni, majd a bíróságnak dönteni, hogy Werth „kötelességét teljesítő katona volt-e, vagy pedig közvetlen felelősség is terheli az eseményekben” – teszi fel a kérdést a magát politikus-történész szakértőnek előretoló Major. Utóbbi mellett szól, hogy a honvédség német származású tábornokai közé, valamint a politizáló tisztek csoportjába tartozott, és bár a vallomásokban³⁸⁵ és a sajtóban található nyilatkoztaiban a minisztertanács határozatára hivatkozik, „önálló politikai véleménye volt a dolgok politikai oldaláról, s ezért a maga intencióinak igyekezett érvényt szerezni”. „Felelőssége tehát kétségtelenül látszik.” Ezt alámasztja közismert németbarátsága is. 1938-ban a háborús veszély fokozódása idején vette át a vezérkart, s ettől kezdve a honvédség németbarátsága túlmúlt a pusztá revíziós igényeken, sőt – Major meglátása szerint – „döntően befolyásolta Németország kelet-európai politikáját”, majd a háborúba való bekapcsolódásunkat. Werth tehát a háború legfőbb magyar előkészítői közé tartozott.³⁸⁶

A hadsegregfejlesztési programért Major csak annyiban akarta Werthet felelőssé tenni, amennyiben a megszavazott és kiadott magas összegek ellenére nem gondoskosott a hadsereg kellő felszereléséről, és ezzel sok tízezer katona halálát okozta. Tudnia kellett volna, hogy a felszerelés korszerűtlen, ennek ellenére követelte a hadbalépést. Arra hivatkozott, hogy a minisztertanács akaratát követte. Hitler tévedett a Szovjetunió és hadserege megítélésében, ez azonban nem menti Werth hasonló tévedését. Amit ezt követően Major Werth szájába ad, az legfeljebb csak a népügyész számára volt hihető: Werth csak papíron szervezte meg a feltöltetlen honvédséget, miközben azt „hirdette, hogy Magyarország katonapolitikai határai a Volgánál vannak, tehát hódító háborút hirdetett, ami súlyosan befolyásolta a magyar külpolitikát is és az ország helyzetének tragikus alakulását.”³⁸⁷

Major Tombor Jenő tanúvallomásával igyekezett igazolni kijelentéseit, aki szerint is Werth szükségesnek tartotta az orosz háborúba való beavatkozást, pedig Németország nem követelte feltétlenül a hadbalépést, mert meg volt elégedve Magyarországgal.

A hadbalépésünket közvetlen kiváltó ok Kassa bombázása volt. Ez viszont azt mutatná, hogy Németország mégis kívánta a magyar hadbalépést, és a bombázással a húzódozó közvéleménynek akarta megkönnyíteni annak elfogadását, illetve a kormánynak az indokolást. Ha pedig ez igaz volna – teszi fel Major az álnaív kérdést –, akkor miért állította Werth Tomborral szemben, hogy Kassát az oroszok bombázták. Amint Balogh államtitkár cikkéből is kitűnik, feltétlenül tudnia kellett, hogy a bombázás miként történt. Majort természetesen nem érdekelte, hogy az államtitkár milyen értesülésekre alapítja megállapítását, ő készpénznek akarta venni az állítólagos német–magyar együttműködéssel végrehajtott provokációt. Nem is késett levonni a következtetést: „Erre ugyan még nincsenek közvetlen bizonyítékok. Józan ész szerint azonban nem képzeltető, hogy az oroszok, akik akkor gyengébbek voltak, akik, mint az Kristóffy követ nyilatkozataiból is kitűnik, minden kedvezményt megajánlottak a magyaroknak, csak hogy ne lépjenek hadba, egyenesen kiprovokálták volna a hadüzenetet. A hadüzenet ténye azonban alkotmányellenes

³⁸⁴ HL Filmtár 770. Werth Henrik népbírósi anyaga. Major Ákos összefoglalój az ügyészség számára Werth Henrik háború alatt szerepéről.

³⁸⁵ Werth nem tett és írt vallomásokat. Major talán Werth Tomborral folytatott beszélgetéseire céloz?

³⁸⁶ HL Filmtár 770. Werth Henrik népbírósi anyaga.

³⁸⁷ Uo.

voltán kívül, ami nem tartozik szorosan Werth ügyéhez, egyébként is olyan silányan volt megokolva, hogy az ellen elsősorban Werthnek, mint a legfőbb magyar katonának, fel kellett volna szavát emelnie.”³⁸⁸ (Hogy hadüzenetről volt-e szó és alkotmányellenes volt-e ami történt, Major, a német–magyar provokáció egyik kiötlőjeként, később sem vizsgálta.) Werthnek különben is tudnia kellett, hogy a háború alatt több téves bombázás is történt. Ezt a lehetőséget nem világította meg illetékesek előtt. Ez szándékában sem volt, hiszen ő háborút akart, ami már abból is kitűnt, hogy nem tett semmit a németek Jugoszláviába történő átvonulása ellen, pedig ez volt a döntő lépés, amely Magyarország semlegessége ellen irányult, és háborúba vitte az országot. Major felteszi és mindjárt meg is válaszolja a kérdést, mi lett volna, ha Magyarország megtagadja a németek átvonulását az akkor baráti Jugoszlávia ellen. A kérést megtagadó külső országok példája mutatja, hogy ez esetben Magyarország jobban járt volna. Melyek voltak ezek a külső országok? Major ezzel adós maradt.

Werth irányította a jugoszláviai magyar hadműveleteket. A tárgyaláson megvitatandó volna, mennyiben felelős az ott elkövetett kegyetlenkedésekért. Tekintetbe veendő, hogy 1941. szeptember 6-án lemondott, a nagyobb kegyetlenségek csak utána történtek.

Major kifogyhatatlan a részgazságokra és kitalációkra alapított bűnök sorolásában. Tomborra hivatkozva megállapítja: Werth nagyobb erők mozgósítását követelte Oroszország ellen, mint amit Bárdossy is kívánt. Ezt Tombor szerint később azzal okolta meg, hogy ha „Magyarország teljes erővel hadba lép, a háború másképp alakul... Hogy mi lett volna az nem tudható, azonban Werth háborús felelősségét ez az érvelés fokozza.”³⁸⁹

Meglepő megállapítása Majornak, hogy, „a magyar hátvéd tette lehetővé a németek gyors szerbiai győzelmét, s így az oroszországi inváziót is megkönnyítette”. De nem voltak fenntartásai a Tombornak tulajdonított azon értesüléssel szemben sem, hogy Werth árulta el 1919-ben a románoknak a vörös hadsereg támadási tervét.

Súlyos vád a munkaszolgálatos ügy is. Nagy hiányuk a vallomásoknak is, hogy „a munkaszolgálatosok ügyére nem tértek ki, holott a kb. 40 000, a magyar hadseregben meggyilkolt munkaszolgálatos ügye a legsúlyosabb vádpont Werth ellen”.³⁹⁰ Szél belügyminiszterrel [?!] egyetemben ő a legfőbb felelős a munkaszolgálatosoknak Ukrajnába való kiharcolásáért. Major úgy látszik elfelejtette, hogy a belügyminiszter az a Keresztes-Fischer Ferenc volt, akit a Népbíróság egyetlen háborús bűnös perében sem kívánt ausztriai tartózkodási helyéről tanúnak megidézni.

Végül még egy igazolhatatlan állítással állt elő Major. Werth 1944 októberében, mint felsőházi tag, belépett a Szálasi-rendszer támogatására alakult szélsőjobboldali Nemzeti Szövetségbe, s ezzel azonosította magát a nyilasok politikájával.

Turi Levente, Nagybacsoni Nagy Vilmos, Náday István vezérezredes voltak elérhetőek és tanúként beidézhetőek. Ők vallomásukban tartózkodtak Werth elmarasztalásától, Major megállapításait nem erősítették meg, így azok a vád számára nem voltak használhatóak.

A legfőbb terhelő tanúnak Tombor Jenő bizonyult, aki mint Werth régi ismerőse, személyes érintkezéseik során történő megnyilatkozásaira hivatkozva, nagy előszeretettel mutatott rá Werth működésének a népügyész számára felhasználható „buktatóira”. Tombor 1945. július 7-én tett vallomását Major is forrásnak tekintette terhelő irrományához.

³⁸⁸ HL Filmtár 770. Werth Henrik népbírósági anyaga.

³⁸⁹ Uo.

³⁹⁰ Uo.

Tombor hallomásai szerint Werth a vörös hadseregben áruoló tevékenységét folytatott, majd ezt követően szabályos katonai pályát futott be. A nyugállományból hívták vissza a vezérkar élére. Elmondta Tombornak, szerencsés fickó, mert elérte azt a legmagasabb polcot, amiről egyáltalán álmodozhatott. Sőt, ő szabhatta meg a feltételeket is. Ennek megfelelően szüntethette meg honvédelmi miniszteri alárendeltségét, és vehette át a honvédség főparancsnoki hatalmat is. Tombornak tudnia kellett, hogy előző megállapítása nem igaz, a vezérkar főnöke korábban sem volt alárendelve a miniszternek. Werth ilyet nem mondhatott.

Tombor szerint Jugoszlávia megtámadását követően alkalma volt beszélgetnie Werthtel. Szemére hányt a barátsági szerződés megszegését. A világ előtt szószegőkké váltunk. A beszélgetés további részéből csak Werth mentegetőzésére emlékezett: nem ő kergette halálba Telekit. Ez annál inkább feltűnő volt Tombor számára, mert ezzel ő nem is vádolta meg.

Ezt követően már csak véletlenül találkozott Werthtel 1942. december 11-én délután a Modern Kávéházban. Ez egyben utolsó alkalom is volt. Werth két másik úrral beszélgetett, de mikor az ő érkezését meglátta, felállt és asztalához jött. Tombor előadásából egy Werth egyéniséggel aligha összeegyeztethető találkozó képe bontakozik ki előttünk. Szívélyesen üdvözölték egymást, majd beszélgetésbe kezdtek, ami Werth részéről meglepően részletes, az alkalommal és Tombor személyével alig összeegyeztethető „tájékoztatónak” bizonyult. Miért érezte szükségét, hogy társaságát odahagyva a tőle meglehetősen távol lévő ismerőshöz, Tomborhoz siessen és kitarulkozzon előtte? Tombor a beszélgetést – legalábbis vallomása szerint – nyomban lejegyezte, sőt azt a *Magyar Nemzet* egyik tavaszi számában cikk formájába meg is jelentette.³⁹¹

Tombor visszatért az elmúlt évi tavaszi beszélgetésükre. Akkor „nemcsak a Jugoszlávia ellen indított lépésünk miatt tettem neked szemrehányást, hanem megnyugtatót is akartam szerezni a tekintetben, hogy az akkor szóbeszéd tárgyát képező Szovjetunió elleni német támadásban magyar csapataink ne vegyenek részt. Ekkor azt mondtad... –Werth itt félbeszakított – abban a háborúban részt kell vennünk. Nem, nem ezt mondtad – folytattam –, hanem azt, hogy ez politikai kérdés, amely nem reánk tartozik, hanem abban a magyar kormány dönt.”³⁹² Werth ekkor elismerte, akkor valóban ezt mondta, de bensőleg meg volt győződve, hogy az Oroszország elleni hadjáratban részt kell vennünk, mégpedig teljes erővel. „Azóta is helyteleníti a magyar kormány magatartását és határozatlanságát a részt vevő magyar csapatok tömege tekintetében.”

Tombor szemére vetette Werthnek, milyen nagy bünt követett el az ország érdekei ellen, mert mind Jugoszlávia, mind a Szovjetunió elleni hadjáratban a németek nem is követelték részvételünket. Werth elismerte, hogy az utóbbi valóban így áll, azonban a Jugoszlávia elleni háborúért ő nem felelős. Hitler megüzente Sztójayval, hogy Jugoszláviát meg fogja támadni, és megkérdezett, magyarország részt kíván-e venni. Ez esetben az elszakított területek visszakerülnének az országhoz. A részvételt kimondó minisztertanácson ő és Bartha nem is vettek részt. Teleki már csak a döntést közölte, s utasította, hogy a szükséges katonai intézkedéseket tegye meg. Werth a részleges mozgósítást követelte Telekitől, aki ezt magtagadta, mire ő bedta lemondását. Teleki egy nappal halála előtt – szerdai napon – azt közölte Werthtel, hogy „belemegy a részleges mozgósításba,

³⁹¹ A *Magyar Nemzet* 1943 tavaszi (I–VII. hó) számaiban a cikk nem található.

³⁹² HL Filmtár 770. Werth Henrik népbírósi anyaga. Tombor Jenő tanúvallomása.

de szükségesnek is tartja, hogy az ország ne mindent békés úton kapjon vissza, hanem harcoljon is, nehogy a honvédség elpuhuljon”. Ez a beszélgetés – Werth szerint – igen szívélyes volt. Werth visszavonta lemondását, és intézkedett a részleges mozgósításról.

Tombor figyelmeztette Werthet, ahogy az eseményeket előadja, az nálunk és külföldön ellenkezik a közfelfogással, ahol egyaránt ténynek ismerik el, hogy Teleki ellenezte a Jugoszlávia elleni háborút és azért halt meg. Azzal a fenntartással adhatunk igazat Tombornak, hogy Werth ezt ilyen formában aligha adhatta elő neki. Semmi oka nem volt, hogy egy önként vállalt kávéházi beszélgetés során ily mértékig ferdítsen.

Werth ezután szükségesnek találta, hogy a Szovjetunió elleni hadjárat körül- ményeiről is megnyilatkozzon Tombornak: „A németek még csak meg sem kérdeztek minket, részt akarunk-e venni a Szovjetunió elleni hadjáratban.” Mikor megtudta, hogy a támadás valóban meg fog indulni, „a minisztertanácsban felvetette a kérdést, érdeke-e az országnak, hogy a bolsevista veszedelem teljesen megszűnjék. A jelenlévők mind igennel válaszoltak”.³⁹³ Erre ő kijelentette, akkor „nekünk is harcba kell szállnunk”. Bárdossy sem ellenezte a háborút, de csak egy gyalogos (hegyi) és egy gyorshadtest közreműködésébe volt hajlandó belemenni. Ezt ő keveselte, és gondolkodási időt kért. Végül közölte, hogy a csekély erővel is vállalja a katonai felelősséget, mert „neki az volt a legfontosabb, hogy egyáltalán részt vegyünk a háborúban”. De ekkorra már Bárdossy meggondolta a dolgot és ellenezte részvételünket. A kérdés ismét a minisztertanács elé került, mely Bárdossyt leszavazta. Werth 1942 decemberében miért érezhetett készletet, hogy egy újabb, soha meg nem történt minisztertanácsot találjon ki beszámolva ottani szerepéről, ami miatt Tombor megítélése szerint elmarasztható. A Tombor által elmondottak hitele több, mint kétséges.

Tombor erre: „ismételten szerencsétlenségnek mondtam háborúba sodródásunkat, amelynek semmiféle kényszerítő oka nem volt, hiszen még Kassát sem az orosz gépek bombázták. Werth erre azt állította, hogy igenis, a gépek a Szovjetunió jelvényeit viselték, orosz gyártmányúak voltak, éppen úgy, mint egy föl nem robbant megtalált bomba.”³⁹⁴ Werth jól tudta, hogy felségjel nélküli gépek támadták Kassát, miért mondott volna mást?

Honnan vette 1942-ben Tombor, hogy a támadók nem orosz gépek voltak? Legfeljebb csak feltételezhette. A néppügyész előtt ugyanis azt mondta, hogy ez év tavaszán (1945) Balogh miniszterelnökségi államtitkár egyik hírlapi nyilatkozatából tudta meg, hogy Werth akkor nem mondott igazat, mert az említett államtitkár tudomása szerint Kassára egy Csekmek nevű repülőszázados dobta le a bombákat.

A kassai kitérő után állítólag ismét a hadba lépés hatásának ellemzésével folytatódott kettőjük kávéházi vitája. Werth újból hangsúlyozta, hogy nem a hadba lépés volt a baj, hanem, hogy nem kezdettől elegendő erővel támadtuk meg az oroszokat. Akkor a döntés szerinte már Lemberg körül történt volna, nem pedig Umannál [?!], és a háború egész más fordulatot vett volna. Werth az eltelt másfél év hadieseményeinek ismeretében aligha tehetett ilyen naív megállapítást. Tombor a maga módján azonnal cáfolta Werth felfogását, mely csak azt bizonyítja, hogy „előtte a német–magyar sorsközösség volt a legfontosabb és nem úgy mint nálam, a kizárólagosan magyar érdek”. Werth változatlanul azt fejtegette, hogy igenis magyar érdekről volt szó, mert hiszen ekkor a tótok és románok versengtek, hogy minél nagyobb erőket vessenek be a háborúba. A háború vé-

³⁹³ HL Filmtár 770. Werth Henrik népbírósi anyaga. Tombor Jenő tanúvallomása.

³⁹⁴ Uo.

gén a szerint fogják a németek az egyes államokat megjutalmazni. „Werth ugyanis bízott a német győzelemben, én pedig a háború első percétől kezdve holt bizonyosra vettem, hogy a németek a háborút feltétlenül el fogják veszíteni.” „Ma is bízom benne” – vetette közbe Werth.³⁹⁵

A beszélgetés itt félbeszakadt, mert megérkezett Tombor vendége, Posztoczyk Pál nyá. ezredes, akinek azonnal beszámolt az elhangzottakról. Posztoczyk nem lepték meg a hallottak, mert Werth lényegében neki is ugyanezt elmondta a Rudas gőzfürdőjében.

Tombor népbíróági vallomását követően az ismeretlen helyen tartózkodó Werth Henrikkel szembeni ítélet kimondását nem siették el. Arra csak 1948. május 22-én került sor. A Népbíróság a Nbr. 11. § 1. pont 1. bekezdésben meghatározott háborús büntetben elmarasztalva, főbüntetésként halálra, mellékbüntetésként vagyoneklobzására és politikai jogai felfüggesztésére ítélte. A vádlottat felmentették a Nemzeti Szövetségben való részvétele, illetve a munkaszolgálatosokkal szembeni ukrainai kegyetlenkedések és gyilkosságok előidézésének vádjá alól.³⁹⁶

Az ítélet indoklásában a valóságos történések a feltételezésekkel és leegyszerűsítésekkel keveredtek. A vádlott a hadsereg erejének és ütőképességének hamis beállításával félrevezette a kományt. Állandóan a német katonai szövetség megkötését követelte. Teleki miniszterelnök tiltakozott a kormányzónál tevékenysége ellen, mivel egyáltalában nem tartotta biztosnak, hogy Németország fogja megnyerni a háborút. 1941 tavszán a Jugoszlávia elleni fellépés követelésével Werth hozzájárult Teleki öngyilkosságához, aki Horthynak küldött levélben rámutatott, hogy a barátsági szerződés kötelezettségének megszegésével „hullarablók” lettünk.

Mint ezt perének során Bárdossy is megerősítette, Werth május–júniusban háromszor tett lépéseket a kormánynál a háborúba lépés ügyében. Sürgette a politikai és katonai szövetséget Németországgal, amit a kormány elutasított. Bárdossy miniszterelnök „viszszataszítónak” találta működését, és lépéseket tett a kormányzónál Werth leváltása ügyében. Erre azonban Horthy nem volt hajlandó, mert katonai tudását nélkülözhetetlennek tartotta. Szerinte voltak olyan katonai kérdések, melyekben a német vezérkar is hozzá fordult. Werth megegyezett a német vezérkarral, hogy szovjet–német konfliktus esetén Magyarország rendelkezésre bocsátja a Kárpátalján át vezető vasútvonalakat.

A szovjet–német konfliktus kitörése után a köztudomású kassai bombázás bekövetkeztét „követő minisztertanácsban a vádlott, mint a vezérkar főnöke részt vett, és ez a minisztertanács elhatározta a fegyveres beavatkozást. Bárdossy vallomásából kitűnően Bárdossy megtett mindent, és sikerült keresztülvinnie, hogy ne a Werth-féle elgondolás szerint az egész magyar hadsereg vonuljon fel.”³⁹⁷ Werth mindjárt 1 milliós hadsereggel kívánt belépni. Későbbi távozásának oka az volt, hogy a kormány tudta nélkül nyolc hadosztályt ajánlott fel. Horthy neve fel sem merült az indoklásban.

Az indoklás pontatlanságára és felületességére nem kívánunk kitérni, azt az olvasó az előzményekből maga is megállapíthatja. Figyelemre méltó, hogy a kassai bombázás megszervezésében nem marasztalták el Werthet, holott erre az előzetes vádemelés során még volt utalás. Az ügyész megelégedett azzal, hogy a kassai „allitólágos szovjet provokációt” Werth a kormány befolyásolására használta. Annak németekkel közös állító-

³⁹⁵ HL Filmtár 770. Werth Henrik népbíróági anyaga. Az ítélet.

³⁹⁶ Uo.

³⁹⁷ HL Filmtár 770. Werth Henrik népbíróági anyaga. Az ítélet indoklása.

lagos megszervezéséért és lebonyolításáért, a szovjetek hírbe hozásáért marasztalják el Werthet Moszkvában, ha akarják.

A bíróság indoklása végül kimondta, megítélése szerint a vádlott a háborúnak „Magyarországra való kiterjedését és abba mind fokozottabb mértékben történő belesodródását tevékenységével és magatartásával elősegítette és így megvalósította az Nbr. 11. § 1. bekezdésében megahtározott háborús bűntettet”.³⁹⁸ Megjegyezte a bíróság, hogy „amennyiben a vádlottal szemben semmi más bizonyítást nem nyert volna, mint hogy ő a jugoszláv akció és az orosz háború kitörésekor a vezérkar főnöke volt, figyelemmel a vezérkar főnökének hatáskörére és feladatára, akár a Nbr. 11.§ 1. pont 2. bekezdésében megállapított háborús bűntett már megvalósult volna”.³⁹⁹

A bíróság nem talált bizonyítékot sem arra vonatkozólag, hogy a vádlott a Nemzeti Szövetségnek tagja lett volna, sem arra, hogy a munkaszolgálatosoknak Ukrajnába való vitele tekintetében „bármiféle ingerenciája” lett volna. Így a vádlottat ezen bűntettek alól fel kellett mentenie.

A vádlott távollétében a bíróság a bűnösségi körülményeket „nem bírta” megállapítani. Csupán azt a körülményt tekintette súlyosbítónak, hogy a vádlott „még az akkori hivatalos kormányzaton túlmenőleg is, a kormány akarata ellenére is a németekkel titkos és külön tanácskozásokat folytatott. A büntetés kiszabásánál így a bíróság tulajdonképpen csak a cselekmény tárgyi súlyát vette figyelembe, és ennek mérlegelése eredményeként azt állapította meg, hogy a vádlott, mint az ország egyik legsúlyosabb főbűnösének cselekvőségére az egyetlen méltó büntetés a halál.”⁴⁰⁰ A végrehajthatatlan ítéletet követő évtizedekben a hatalom nem tartotta szükségesnek közölni, hová lett, él-e vagy meghalt; számára tovább nem létezett. Egy rövid hír sem jelent meg róla. Nem tudtak sorsa után érdeklődni a történettudománynak a korszakkal foglalkozó képviselői sem.

*

Amint erre már bevezetőnkben is utaltunk, a vesztes háború tábornokainak tévedéseit bűnként róják fel a kortársak, vitatják felelősségüket. Csak a szenvedélyek elültével, az utókor adja meg a teljes vagy részleges feloldozást, és kerülhetnek azonos megítélés alá bajtársaikkal, akik a győztesek oldalán váltak hőssé vagy a háború hősihalott áldozataivá. A győztesek tábornokainak mindent megbocsátanak. Pedig a csapatok vezénylése egyik oldalon sem nélkülözi a tévedéseket. Jól elgondolt és tervezett hadműveletek is változhatnak akár súlyos veszteségekkel járó balsikerré is, amit jótékonyan fed el a végső győzelem dicsősége.

Werth nem vezényelt csapatokat a második világháború csataterén, hanem politikai küzdelmekbe bonyolódva maradt alul. Másként értelmezte a hadsereg legelső katonájának szerepkörét, mint az elvárható lett volna. Makacsul meg volt győződve, hogy nemcsak kiszolgáltatnia kell a kormány politikáját, de az általa egyedül üdvöztetőnek tartott irányban befolyásolnia is. Csak ez a szövetséges háborút is vállaló politika eredményezheti egyedül a mindenki által óhajtott revíziós célok megvalósítását, s egyben az ehhez szükséges ütőképes honvédség kialakítását. Nem német származása, hanem a tradíciókon nyugvó

³⁹⁸ HL Filmtár 770. Werth Henrik népbírósági anyaga. Az ítélet indoklása.

³⁹⁹ Uo.

⁴⁰⁰ Uo.

katonai neveltetése és a pályán szerzett tapasztalatai, Németország közép-kelet európai politikájának értékelése és összhangba hozása a kapott feladattal, azaz a revízió megvalósításának az elkövetkező európai háború alakulásával való elengedhetetlen szinkronba hozása, vezette a németorientált politikához, mint egyetlen és megkerülhetetlen megoldáshoz. A hitleri Németország élettér politikáját, annak a háború utáni Magyarországot is érintő várható következményeit figyelmen kívül hagyta. Elképzeléseihez a Legfelső Hadúrtól kapott megerősítést, aki azokat egysíkúságuk ellenére is meggyőzőeknek és célravezetőeknek találta, és a kormánnyal szemben is támogatta. Werth esetében nem a katona vált áldozatává a politikusok tévedésének, és kellett vállalnia következményeit, hanem fordítva. Nézeteit és az azon alapuló törekvéseit ma már szűklátókörűséggel is magyarázhatjuk, ami azonban nem csak rá volt jellemző, a német sikerek hatására számosan osztoztak ebben a magyar kormány és politikai elit – nemcsak szélsőséges – tagjai és a katonák között egyaránt. Kétségkívül elmarasztható és felelőssé tehető legsúlyosabb tévedésében: mindent elkövetett a Németországgal közös Szovjetunió elleni hadba lépés érdekében. Ebben azonban osztozott vele a kormányzó, aki magát befolyásolni hagyva, kimondta a döntő szót és ezzel elindította a lavinát.

Werthet 1945-ben nyomtalanul elnyelte a Szovjetunió. Mit tudott az itthon történeletről, felelősségre vonásáról és halálra ítéléséről? Hogy számolt el múltjával vallatói s mi több, önmaga előtt? Csupa kérdés, amire az elkövetkező évtizedek kutatója is aligha fog választ kapni. Nem maradt utána más, mint egy ellenőrizhetetlen dátum felesége sírján a csányi temetőben: meghalt 1952. május 28-án szovjet hadifogságban.

Lóránd Dombrády

WHOM WE DO NOT MENTION – HENRIK WERTH

Part II

Summary

The study offers a survey of the life of General Henrik Werth, chief of the Hungarian general staff, who took a prominent part in the country's participation in the Second World War. He was of peasant origin, coming from the Banat, and was educated at the Vienna Cadet School. Subsequently, he started his service in the Royal Hungarian Army, where he was assigned to increasingly significant posts. The First World War found him in the Hungarian Ministry of Defence. His service in the field as staff officer ended after several years at the army headquarters in Baden. During the bourgeois revolution, he saw service in the Hungarian ministry again and then fought against the Romanians as the commander of a division in the Red Army of the Hungarian Soviet Republic in 1919. In the National Army, he was cleared politically from suspicion, and following a short field service, he became the head of the general staff's I Department. It was then that he continued his scientific activity. In his studies, he discussed the expectable course of a future war,

based on his experience gained in the First World War. Owing to his service merits and scientific activity, in 1926, he was appointed to the commander of the Regulations Introductory Course (Military Academy), also involving his general's commission. Five years later, he was promoted to lieutenant general and the commander of the IV Brigade (Corps) of all arms. He thought that his distinguished services rendered at his previous posts and the command of the brigade would open up the way for his further promotion to army commander or chief of staff. When it did not occur, he was most disappointed and in 1936, he applied for the retired list.

Subsequent to a short retirement, Henrik Werth reached the height of his career in the autumn of 1938, when the Regent appointed him to chief of the general staff and promoted him to general of the infantry. A soldier always performing his duty outstandingly, and keeping aloof from politics, he was expected to develop and prepare the Hungarian armed forces for the military support of the prospective revision of the Trianon peace treaty. Furthermore, he was to strengthen the army's discipline, and to restrain the officers from discussing the political ideas of the extreme right.

Werth set to work with great energy. To make the army efficient in a short time, he asked for the cabinet's political and financial support. He was convinced that the territorial revision and its preparations could only be realised if Hungary made political approaches and cooperated with Germany. In his opinion, the country had to take part in a European war. This led to a conflict with Prime Minister Pál Teleki, who endeavoured to keep back Hungary's political alignment with Germany, and to stay away from the menace of war.

Teleki repeatedly protested at the Regent against the unwarrantable interference of Werth and the army leaders with the issues of the government's domestic and foreign policy. The Regent, however, held on to the chief of staff and did not act against him. The study guides the reader through the stages of this conflict, analysing its effects on Hungarian politics and the increasing German influence. After the breakout of the Second World War, several major differences led to most serious and irreconcilable clashes between the two parties. Such was the proclamation of armed neutrality, and then the possibility of a Hungarian-Soviet military cooperation against Romania in the autumn of 1939, and the prospect of letting the Germans march across the country in the spring of 1940 against Romania. The views of the chief of staff on the arbitration preceding the Second Vienna Award too opposed the government's efforts, and Werth's related steps taken without the prime minister's knowledge led to Teleki's resignation, which the Regent declined. The prime minister's strained relations with the chief of staff became even worse owing to the joint German-Hungarian military action against Yugoslavia, which was contrary to the Yugoslav-Hungarian pact of friendship, and resulted in the tragic suicide of Teleki.

From the German army's march up, Werth drew the conclusion that a war against the Soviet Union was in progress, and considered Hungary's absence pregnant with consequences. He addressed two notes to Prime Minister Bárdossy, in which he set forth the necessity of entering the war against the Soviet, and made a proposal for immediate military preparations. Both of his notes were repelled. Subsequent to the beginning of the operations, on the pretext of the reputedly Soviet bombing of Kassa, he persuaded the Regent to declare war on the Soviet Union, and thus he confronted the government with a *fait accompli*. On his suggestion, the Hungarian army took part in the military operations with its Rapid Deployment Corps. The failure of the blitzkrieg and the formation of the antifascist coalition made the government refrain from sending additional military forces to war. Werth disapproved, and on his own authority, in the presence of German military leaders, he was talking about offering the bulk of the Hungarian armed forces. It was then that Prime Minister Bárdossy appealed to the Regent to dismiss Werth, who had acted against the government policy and Hungarian interests. This time the prime minister met with success.

In the conclusion of the study, on the strength of the few available sources, the author provides a brief survey of Werth's retired years, his lawsuit that was carried on in his absence, and his death, the place of which is unknown.

Lóránd Dombrády

CELUI DONT ON NE PARLE PAS: HENRIK WERTH

Deuxième partie

Résumé

L'étude présente le parcours du colonel général et chef d'état major Henrik Werth, acteur majeur de l'engagement de la Hongrie dans la guerre. Cet enfant de paysans du Banat commença son service dans l'armée hongroise royale après l'école militaire de Vienne et il gravit vite les échelons. Au moment de l'éclatement de la première guerre mondiale, il travailla au Ministère hongrois de la Défense. Son service au front dans l'état major se termina au Q.G. de Baden. Durant la révolution bourgeoise il servit, de nouveau, au ministère hongrois, puis il combattit contre les Roumains dans l'armée rouge de la République des conseils comme général de division. Il fut autorisé dans l'armée nationale et après un bref service en troupe il devint le chef de la première division de l'état major et reprit aussi son activité scientifique antérieure. Dans ses études, il traita le déroulement probable d'une future guerre à partir des expériences de la première guerre mondiale. Grâce à ses mérites de service et à son activité scientifique il devint le chef du cours de règlement (académie militaire) dès 1926, ce qui lui valut également le grade de général. Cinq ans plus tard il fut général de division et général de la 4e brigade mixte. Il croyait que la qualité reconnue de son service à ses postes précédents et à la direction de la brigade lui ouvrirait la voie pour les postes les plus importants (commandant en chef de l'armée, chef d'état major). Comme cela ne fut pas le cas, déçu, il demanda sa mise à la retraite en 1936.

Après une courte retraite, la carrière de Henrik Werth arriva à son apogée en automne 1938 lorsque le gouverneur le nomma chef d'état major et le promut général d'infanterie. On attendait de ce militaire excellent et éloigné de la politique qu'il développe et prépare l'armée au soutien militaire de la révision envisagée, qu'il renforce la discipline et qu'il écarte les manifestations d'extrême droite courantes au sein du corps d'officiers.

Werth se mit au travail avec beaucoup d'énergie. Pour rendre l'armée combattive en peu de temps, il exigea du gouvernement un soutien de politique extérieure, intérieure et économique. Il fut convaincu que la réalisation de la révision territoriale et sa préparation nécessitait le rapprochement et la collaboration avec l'Allemagne et que le pays devait être engagé en cas de guerre en Europe. Sa position s'opposa à celle du Premier ministre, Pál Teleki, qui souhaitait limiter l'engagement envers l'Allemagne et écarter le pays d'un conflit.

Teleki réitéra sa protestation auprès du gouverneur contre l'ingérence de Werth et le commandement de l'armée dans la politique extérieure et intérieure du gouvernement. Cependant le gouverneur tenait à son chef d'état major et ne prit aucune mesure contre lui. Cette étude retrace les différents stades de cette opposition et analyse ses conséquences sur la politique de la Hongrie et le renforcement de l'influence allemande. Les conflits majeurs et les plus graves divergences de vues provenaient de la proclamation de l'abstention militaire après l'éclatement de la deuxième guerre mondiale, de l'éventuelle coopération militaire russo-hongroise contre les Roumains en automne 1939, de la possibilité d'une traversée des Allemands contre la Roumanie au printemps 1940, des points de vue du chef d'état major avant la deuxième décision de Vienne contraires aux efforts du gouvernement et de ses mesures prises à l'insu du Premier ministre. Ces dernières provoquèrent même la démission de Teleki, mais elle fut refusée par le gouverneur. L'intervention militaire contre la Yougoslavie au côté des Allemands, contraire au traité d'amitié hungaro-yougoslave, rendit encore plus tendu le rapport entre le chef d'état major et le Premier ministre auquel mit fin le suicide tragique de ce dernier.

Werth déduit de la mise en place de l'armée allemande contre l'Union soviétique que la guerre était imminente et il estima que la non-participation du gouvernement et de l'armée hongroise aurait de lourdes conséquences. Il adressa deux mémorandums au Premier ministre Bárdossy dans lesquels il expliqua la nécessité d'entrer en guerre contre l'URSS et proposa des préparations militaires urgentes. Les deux fois il fut refusé. Après le début des opérations militaires, sous prétexte

du bombardement de la ville de Kassa par des prétendus avions soviétiques, Werth convainquit le gouverneur de déclarer la guerre et mit ainsi le gouvernement devant le fait accompli. Suivant sa proposition, l'armée participa aux opérations avec la force de déploiement rapide. L'échec de la guerre éclair et la formation de la coalition antifasciste poussa le gouvernement à ne pas engager d'autres forces militaires dans la guerre, ce que désapprouva Werth qui prit même arbitrairement l'initiative de proposer la majorité de l'armée aux chefs militaires allemands. A ce moment-là, le premier ministre Bárdossy demanda au gouverneur le limogeage de Werth, autoritaire et agissant contre les intérêts hongrois, et cette fois il l'obtint.

Dans la dernière partie de l'étude, l'auteur résumera, dans la mesure où la quantité faible des sources le permet, les années de retraite de Werth, son procès par défaut et sa mort survenue dans un lieu inconnu.

Lóránd Dombrády

EINER, ÜBER DEN MAN NICHT SPRICHT: HENRIK WERTH.

Teil 2

Resümee

Die Studie gibt einen Überblick über den Lebensweg von Generaloberst Henrik Werth, der als damaliger Chef des Honved-Generalstabes eine führende Rolle beim Einschalten Ungarns in den Zweiten Weltkrieg gespielt hat. Das Bauernkind aus dem Banat begann im Anschluss an die Kadettenschule in Wien seinen Dienst bei der königlich ungarischen Honved-Armee. Nach Absolvierung der Kriegsschule stieg er in immer höhere Positionen empor. Als der Weltkrieg ausbrach, war er im ungarischen Ministerium für Landesverteidigung angestellt. Sein mehrjähriger Generalstabsfrontdienst endete in der Armeekommandantur von Baden (bei Wien). Während der bürgerlichen Revolution stand er erneut im Dienst des ungarischen Ministeriums und kämpfte anschließend als Divisionskommandant in der Roten Armee der Räterepublik gegen die Rumänen. Danach wurde er in die Nationalarmee übernommen und im Anschluss an einen kurzen Truppendienst Leiter der 1. Abteilung des Generalstabs. In dieser Zeit setzte Werth seine wissenschaftliche Tätigkeit fort: in seinen Studien beschäftigte er sich – ausgehend von den Erfahrungen des Weltkrieges – mit dem möglichen Ablauf des Krieges der Zukunft. Als Ergebnis seiner Verdienste und seiner wissenschaftlichen Tätigkeit leitete er ab 1926 einen Statutkurs (Militär-akademie), was ihm auch den Dienstgrad des Generals einbrachte. Fünf Jahre später wurde er Generalleutnant und Kommandant der IV. gemischten Brigade (eigentlich eines Korps). Er glaubte, seine anerkannt hervorragenden Leistungen in seinen früheren Positionen und als Leiter der Brigade würden ihm den Weg zu den höchsten Rängen öffnen (Armeeoberkommandant, Generalstabschef). Auch die Enttäuschung darüber, dass dies nicht erfolgt war, führte dazu, dass er 1936 seine Versetzung in den Ruhestand beantragte.

Nach dem kurzen Ruhestand erreichte Henrik Werth den Höhepunkt seines Lebens: im Herbst 1938 wurde er vom Reichsverweser zum Generalstabschef ernannt und zum General der Infanterie befördert. Vom Soldaten, der seinen Dienst stets hervorragend verrichtete und sich von der Politik fernhielt, erhoffte sich Horthy – nunmehr im Rahmen der Rüstungsgleichberechtigung – die Förderung und Vorbereitung der Armee auf die bewaffnete Unterstützung der zu erwartenden Revision, sowie die Festigung der Disziplin und das Zurückdrängen des im Kreis des Offizierskorps verbreiteten rechtsradikalen Politisierens.

Werth begann seine Arbeit mit großem Elan. Um die Armee binnen kurzer Zeit schlagkräftig zu machen, beantragte er von der Regierung innen-, außenpolitische und finanzielle Unterstützung. Er war überzeugt davon, dass die Gebietsrevision und die Vorbereitung auf diese nur durch die

Annäherung der ungarischen Politik an und durch Kooperation mit Deutschland zu verwirklichen sei. Das Land könne von einem europäischen Krieg nicht fernbleiben. Dies führte zu Konflikten mit dem Ministerpräsidenten Pál Teleki, der das deutsche Engagement zurückhalten und Ungarn von einem Krieg fernhalten wollte.

Teleki erhob beim Reichsverweser erneut gegen die unbefugten Eingriffe Werths und der Armeeführung in Fragen der Außen- und Innenpolitik der Regierung Einspruch. Der Reichsverweser jedoch hielt an seinem Generalstabschef fest und ging gegen ihn nicht vor. Die Studie führt den Leser durch die verschiedenen Stationen dieses Gegensatzes, analysiert dessen Folgen für die ungarische Politik und für das Stärker werden des deutschen Einflusses. Die wichtigsten Konflikte, die zu den schwerwiegendsten und unüberbrückbaren Meinungsverschiedenheiten führten, waren die Proklamierung des militärischen Fernbleibens zur Zeit des Ausbruchs des Zweiten Weltkrieges, die Eventualität der ungarisch-sowjetischen militärischen Kooperation gegen die Rumänen im Herbst 1939, die Möglichkeit des deutschen Durchmarsches gegen Rumänien im Frühling 1940, die entgegengesetzten Ansichten des Generalstabschefs, die im Zusammenhang mit dem Zweiten Wiener Schiedsspruch standen und den Regierungsbestrebungen widersprachen, sowie die mit diesen verbundenen Schritte von Werth, von denen der Ministerpräsident nichts wusste. Im Anschluss an diesen letzten Konflikt bot Teleki seinen Rücktritt an, der aber vom Reichsverweser nicht akzeptiert wurde. Der gemeinsam mit Deutschland gegen Jugoslawien geführte Krieg, der dem mit einem Freundschaftsvertrag stabilisierten Verhältnis zwischen Jugoslawien und Ungarn widersprach, spitzte auch die Beziehung zwischen dem Generalstabschef und dem Ministerpräsidenten weiter zu. Schlusspunkt war der tragische Selbstmord von Teleki.

Aus dem Auffahren der deutschen Armee schloss Werth auf einen baldigen Krieg gegen die Sowjetunion, und er meinte, das eventuelle Fernbleiben der Regierung und der Armee von diesem hätte schwerwiegende Folgen. Er richtete zwei Memoranden an Ministerpräsident Bárdossy, in denen er ausführte, weshalb Ungarn gegen die Sowjetunion in den Krieg ziehen müsste und zugleich einen Vorschlag für die dringenden militärischen Vorbereitungen unterbreitete. Beide Memoranden wurden abgewiesen. Im Anschluss an den Beginn der Operationen überredete er – unter dem Vorwand, der Bombenangriff gegen Kaschau (Kassa) wäre von sowjetischen Flugzeugen durchgeführt worden, – den Reichsverweser dazu, zu erklären, Ungarn stünde im Krieg mit der Sowjetunion und stellte zugleich die Regierung vor eine gegebene Situation. Auf seinen Vorschlag hin nahm die Armee mit dem Schnellkorps an den Operationen teil. Das Scheitern des Blitzkrieges und die Herausbildung einer antifaschistischen Koalition bewog die Regierung dazu, sich mit weiteren militärischen Kräften nicht mehr am Krieg zu beteiligen. Dies wurde von Werth missbilligt, ja er bot vor führenden deutschen Militärs sogar eigenmächtig den Großteil der Armee an. Ministerpräsident Bárdossy wandte sich daraufhin an den Reichsverweser und forderte – diesmal mit Erfolg – die Entlassung des eigenmächtigen Werth, der gegen die Politik der Regierung und die ungarischen Interessen auftrat.

Im abschließenden Teil gibt die Studie – anhand der wenigen, zur Verfügung stehenden Quellen – eine Zusammenfassung über die Ruhestandsjahre von Werth, den gegen ihn in seiner Abwesenheit geführten Prozess, sowie seinen Tod, der ihn an unbekanntem Ort aus dem Leben riss.

Лоранд Домбради

О КОМ НЕ УПОМИНАЛОСЬ. ГЕНРИХ ВЕРТ

Часть 2.

Резюме

Статья посвящена жизненному пути тогдашнего начальника Генерального Штаба Хонведской армии Верта Хенрика, одного из решающих действующих лиц, которые толкнули Венгрию на войну. Выходец из крестьянской семьи из Баната, он после окончания Венского училища юнкеров начал свою службу в венгерской королевской хонведской армии. После окончания военного училища его ожидали все более высокие воинские посты. Первая мировая война застала его в министерстве обороны Венгрии. Длившаяся несколько лет фронтная служба в генеральном штабе завершилась в баденском командовании армии. Во время буржуазной революции он служит вновь в министерстве обороны, затем в качестве командира дивизии он сражается против румын в красной армии Республики Советов Венгрии. Он был оправдан в национальной армии и после краткосрочной службы в войсках стал начальником 1-го отдела генерального штаба. В это время он занимался научной деятельностью, в своих работах он, исходя из опыта первой мировой войны, занимался вопросами вероятного проведения будущей войны. Благодаря своим служебным заслугам и военно-научной деятельности с 1926 года он был назначен начальником курсов по изучению воинского устава (военной академии), что одновременно означало для него и звание генерала. Спустя пять лет ему присваивается звание генерал-лейтенанта, он назначается командующим IV смешанной бригады (корпуса). Он полагал, что его заслуги, проявленные на занимаемых им ранее должностях и в командовании бригады, откроют для него путь к занятию самых высоких воинских должностей (главнокомандующего армией, начальника генерального штаба). Однако продвижение по службе не состоялось, и это содействовало тому, что в 1936 году он подал в отставку.

После краткосрочной отставки Верт Хенрик добился самого высокого поста в своей жизни. Осенью 1938 года регент Венгрии назначил его начальником генерального штаба и присвоил ему звание генерала пехоты. От вояки, всегда отлично выполнявшего свою службу, и сторонившегося политики, правитель ожидал упрочения дисциплины, развития вооруженных сил и подготовки их к вооруженной поддержке ожидаемой территориальной ревизии, и кроме того совершенствования армии в рамках равноправия на вооружение, отнесения на задний план крайне правого политизирования, имевшего место в офицерских кругах.

Верт с большим размахом приступил к работе. Для повышения боеспособности армии в короткое время он потребовал от правителя внутренне-политической, внешнеполитической и экономической поддержки. Он был убежден, что ревизия территорий и подготовка к ней может быть осуществлена только путем сближения с Германией, посредством тесного сотрудничества с ней. Страна (Венгрия) не могла оставаться в стороне от европейской войны. Это привело к столкновению с премьер-министром Телеки Пал, который старался уменьшить зависимость страны от Германии, удержать страну в стороне от военного конфликта.

Телеки неоднократно выражал протест у правителя против некомпетентного вмешательства Верта и командования армии в вопросы, касающиеся внешней и внутренней политики правительства. Однако правитель покровительствовал своему начальнику генерального штаба и не выступал против него. Автор статьи до конца проводит читателя по различным стадиям этих противоборствований, анализирует их воздействие на венгерскую политику, на усиление немецкого влияния. Провозглашение неучастия в войне после начала 2-ой мировой войны, возможное венгеро-советское военное сотрудничество против румын осенью 1939 года, возможность немецкого похода на Румынию весной 1940 года, взгляды начальника генерального штаба, касающиеся арбитража, предшествовавшего второму венскому решению, и связанные с этим шаги начальника генштаба, предпринятые без ведома премьер-министра, вступившие в противоречие со стремлениями правитель-

ства, - вот те наиболее важные конфликты, которые привели к сугубо необратимым расхождениям между Вертом и Телеки. После вышеупомянутого последнего шага начальника генштаба Телеки подал в отставку, которой правитель не принял. Противоречившее венгеро-югославскому договору о дружбе, стабилизировавшему отношения между двумя странами, совместное с Германией военное выступление против Югославии еще более обострило отношения между начальником генштаба и премьер-министром, что завершилось трагическим самоубийством Телеки.

Из выступления немецкой армии Верт быстро сделал вывод о начинающейся войне против Советского Союза. Неучастие в этой войне правительство Венгрии и венгерское командование оценивали как чреватое тяжелыми последствиями. Верт направил премьер-министру два меморандума, в которых он изложил необходимость вступления войны против Советского Союза и сделал рекомендации о срочной подготовке к войне. Оба меморандума были отвергнуты. После начала военных действий против СССР под предлогом якобы проведенной советскими самолетами бомбежки Кошице, он убедил правителя объявить о вступлении Венгрии в войну против Советского Союза и одно-временно поставил правительство перед готовым решением. По его предложению хонведская армия приняла участие в военных операциях с мобильным корпусом. Провал молниеносной войны и формирование антифашистской коалиции побудили правительство не направлять на участие в войне дальнейших военных сил. Это не нравилось Верту, более того, он самовольно говорил с немецким руководством и предложил для участия в войне основные силы хонведской армии. Премьер-министр Бардошши в свою очередь обратился к правителю, требуя дать отставку самовольничавшему Верту, выступавшему против правительственной политики и интересов страны. На этот раз его требование было выполнено.

В заключительной части статьи автор на основании небольшого количества источников излагает жизнь Верта на пенсии, судебный процесс, проведенный в его отсутствие, упоминает о его смерти, происшедшей в неизвестном месте.